О.В. Гайдамака

Мистецтво 10 (11)

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ
ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ

О. В. Гайдамака

Мистецтво

(рівень стандарту, профільний рівень)

Підручник для 10 (11) класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ГЕНЕЗА»
2018

УДК 7(075.3)
Г14

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 31.05.2018 № 551)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

 – Запитання і завдання

 – Спів

 – Слухання

 – Практичне завдання

Гайдамака, О.В.
Г14 Мистецтво : (рівень стандарту, профільний рівень) : підруч. для 10 (11) кл. закл. заг. серед. освіти / О.В. Гайдамака. – Київ : Генеза, 2018. – 224 с. : іл.

ISBN 978-966-11-0947-5.

УДК 7(075.3)

ISBN 978-966-11-0947-5

© Гайдамака О.В., 2018
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2018

ШАНОВНІ СТАРШОКЛАСНИКИ ТА СТАРШОКЛАСНИЦІ!

Перед вами книжка, за допомогою якої ви ознайомитеся з розмаїттям мистецтва культурних регіонів світу – африканського, американського, далекосхідного, індійського, арабо-мусульманського та європейського.

Ви поринете у світ різних часів і народів, дізнаєтеся про чарівність, а іноді й незвичність для нас, європейців, мистецтва різних куточків планети. Але мова мистецтва не має кордонів і є зрозумілою кожній людині. Воно надає естетичного задоволення, учить помічати красу, надихає, захоплює, розвиває уяву. Краса, витонченість, емоційність витворів мистецтва відкриваються для тих, хто хоче його пізнати, побачити й почути. Мистецтво кожного культурного регіону унікальне, самоцінне і самодостатнє, і кожне є частиною світової мистецької скарбниці.

Звертаємо вашу увагу, що зміст підручника розроблено за **програмами стандарту** та **профільного рівня** (пізнавальна складова).

Рубрики підручника розширять ваші уявлення про шедеври світового мистецтва, створені в різних частинах нашої планети (***«Перлина»***), висвітлять досягнення в царині мистецтва (***«Довідка»***), ознайомлять із цікавими фактами (***«Факт»***), наштовхнуть на розуміння того, що світове мистецтво – живий організм, який постійно розвивається і збагачується (***«Культурні взаємовпливи»***). Сподіваємося також, що на уроках мистецтва ви виявлятимете бажання співати улюблені пісні, створювати художні образи за допомогою різноманітних художніх технік та із залученням цифрових технологій (рубрики ***«Практичне завдання»***, ***«Робота з джерелами»***). Ви матимете змогу випробувати себе в різних творчих (і не тільки) професіях. Ідеї вам підкаже рубрика ***«Професійні випробовування»***.

І пам'ятайте, що функція мистецтва набагато ширша, ніж просто формувати певні знання чи вміння. Мистецтво потрібно вміти відчувати й розуміти. Наші з вами завдання – навчитися насолоджуватися творами мистецтва, переживати всі відтінки емоцій та почуттів, утілені в художніх образах, намагатися зрозуміти ідеї й меседжі, що посилають нам у своїх творах митці різних часів і континентів. А ще ви матимете змогу висловлювати та відстоювати в дискусіях свої міркування, давати творам власні художні оцінки, працювати з додатковими джерелами інформації, а також творчо самовиражатися за допомогою тих мистецьких навичок, яких ви набули впродовж навчання у школі.

Звичайно ж, покликання уроків мистецтва у школі – не готувати фахівців у сфері мистецтва: художників, музикантів або мистецтвознавців. Однак завдяки мистецтву для вас відкривається ширший простір для взаємин зі світом, ви станете впевненішими, самодостатнішими, креативнішими, і ці якості допоможуть вам досягти успіху в дорослому житті.

Роль мистецтва в становленні людини вдало окреслила французька мистецтвознавиця Франсуаза Барб-Ґалль: *«Загалом можна сказати, що мистецтво нічого не дає, а водночас – воно дає можливість жити по-іншому. На людей, які ближче знайомляться з мистецтвом, чекають суцільні виграші – від естетичного задоволення до розвитку автономії розуму, пізнання різних видів свободи»*.

Тож рушаймо в цікаву, пізнавальну й розвивальну подорож світом мистецтва!

З повагою – авторка

І розділ

Африканський культурний регіон

Африка… Загадкова, приваблива для багатьох мандрівників, далека і така близька для нас. Адже саме мистецтву народів цього континенту ми маємо завдячувати появою багатьох стилів і напрямів сучасної музики, масового танцю, модних нині зачісок, різноманітного декорування тіла (татуажу, пірсингу та ін.), стилю одягу та інтер'єрів тощо.

Термін «африканське мистецтво» до недавнього часу застосовувався переважно щодо мистецтва народів Африки, які жили на південь від Сахари на більшій частині континенту (Чорна Африка). З огляду на географічні та історичні умови творчість африканських племен упродовж тривалого часу залишалася архаїчною і не піддавалася впливу ззовні, їхня культура розвивалася ізольовано, що й зумовило створення оригінального художнього стилю. А північна частина Африканського континенту зазнала великих впливів різних європейських та східних культур. Зокрема, значна територія розвивалася під впливом греко-римського світу. Північно-східна частина континенту входила до складу Візантійської імперії і збагатилася здобутками християнської культури. Північно-західні території Африки захопили араби, і вони стали мусульманськими. Також африканська культура всотала надбання європейських культур: Франції, Голландії, Англії, Португалії. А культура і мистецтво Давнього Єгипту, що є також територіальною частиною Африки, належать до канонічного типу і вагомо вплинули на розвиток світового мистецтва.

Останнім часом термін «африканське мистецтво» охоплює мистецтво всіх регіонів Африканського континенту та африканської діаспори у Бразилії, Карибському басейні та південно-східній частині Сполучених Штатів Америки. Розглядаючи культуру всіх африканських народів у контексті африканського мистецтва, ми отримуємо глибше розуміння культурних особливостей і різноманіття континенту.

§1

СТРОКАТА АФРИКА

Ґрунтом культури всіх африканських народів є традиційні релігії, які, незважаючи на їх розмаїття, у переважній кількості мають певні спільні риси. Це, насамперед, віра в містичні перетворення, пов'язані з магічними силами.

В основі африканського мистецтва щонайперше лежать уявлення африканців про те, що світ населений духами – добрими і злими, з якими слід взаємодіяти. І тому навіть найзвичніші речі, що використовуються щоденно в побуті (наприклад, предмети вжитку – посуд, гребні, меблі, хатнє начиння), оздоблено спеціальними символами для захисту від лихого ока, від вторгнення «невідомих» чужих сил – злих або добрих. І посвячений знавець не тільки бачить у них предмети вжитку та витвори мистецтва, але й має змогу розтлумачити духовні символи, зашифровані в характерних візерунках, що прикрашають кожен окремий предмет.

Крім того, для взаємодії з духами створювали (і понині створюють) «посередників» – статуетки, ритуальні маски й костюми. В африканських народів вони не мисляться як самостійні художні витвори, а є частиною магічного обряду. Виготовляють статуетки і маски спеціальні майстри, які зазвичай отримали свої знання і вміння у спадок. Статуетки можуть відтворювати правителів, танцюристів або представників різних професій, наприклад барабанщиків чи охоронців тощо. Також фігуру людини зображували в поєднанні з тілом тварини.

Статуетки виготовляли переважно з дерева та інших природних матеріалів. Майстри західноафриканських народів також робили бронзові фігурки.

Побутові та ритуальні речі африканських народів

Функції маски або фігурки-статуетки, як правило, – захищати господаря, відлякувати злих духів. Існують також особисті фетиші (предмети, нібито наділені надприродною, чудодійною силою).

ФАКТ

З найдавніших часів африканці розфарбовували свої тіла. Про це свідчать, зокрема, наскельні малюнки в печері Тассілін-Аджера в Сахарі (яким близько 8–9 тис. років), де тіла зображених людей покриті орнаментом. Малюнки на тілі можуть указувати на соціальний статус, походження та навіть віру. Вважається, що тіло воїна, прикрашене певною фарбою, стає менш уразливим для ворога. Фарба на тілі може відлякувати злого духа, захищати від негативного впливу і створювати зв'язок з предками.

В одних племенах заведено прикрашати тіло малюнками лише в особливих випадках – весілля, траур, церемонія ініціації (посвячення в доросле життя); в інших – орнамент присутній постійно, його поновлюють що два-три дні або стирають і наносять нові зображення.

Колір має важливе символічне значення, причому для різних племен воно може бути різним. Наприклад, червоний для багатьох груп Центральної Африки символізує життя, радість, здоров'я. А ось для племені ашанти з Гани або бакуба із Заїру це – колір трауру.

Білий колір для багатьох африканських племен символізує зв'язок з духами предків, хоча і в цьому випадку для одних це колір ворожих і злих духів, для інших – дружніх і добрих. Білий колір часто використовується в церемоніях ініціації, де він символізує чистоту.

Використання кольорів у розмальовці регулюється віком. Червоний і білий – перші кольори, які дозволено використовувати для прикрашання тіла дітям у віці 8 років. Коли хлопчик стає юнаком, додають жовтий, а чорний дозволено використовувати тільки після церемонії ініціації. Якщо хтось порушує ці правила – на нього чекає покарання.

Африканське мистецтво розфарбовування тіл

Традиційні африканські суспільства представлені хліборобами, скотарями і мисливцями-збирачами. Зазвичай виготовлення масок і скульптур досягло розквіту в землеробських племен, що пов'язано щонайперше з їхньою осілістю. У бродячих мисливців-збирачів і кочових пастуших племен маски або зовсім відсутні, або створюються для одноразового використання. Зміна зовнішності досягається в цих культурах за допомогою нанесення на обличчя й тіло різних природних барвників, використання хитромудрих головних уборів з пір'я і шкур, ікл і пазурів тварин, мушель тощо.

Африканські маски наділені особливими властивостями. Навколо будь-якої з них у нас, європейців, створюється певний ореол таємничості в сукупності із захопленням, зацікавленістю та надзвичайним трепетом. Водночас для більшості жителів Африки практично кожна маска – це відкрита книга, яка може багато чого розповісти.

1

Розміри масок та форми, матеріали, з яких їх виготовлено, вражають своїм різноманіттям. Переважно їх створюють із дерева, але застосовують також інші матеріали. Наприклад, в Анголі роблять маски з деревного волокна, використовуючи каркас із прутів. Є також маски, плетені з рафії, або тканеві маски-капюшони. Ашанти (Гана) відливали маски царів із золота і бронзи. Маски-підвіски (Бенін, Конго) вирізали зі слонової кістки.

Вигляд африканських масок дуже варіюється: від масок з більш-менш упізнаваними людськими рисами (чоловічі, жіночі – антропоморфні маски) до зображення різних тварин (мавпи, леопарда, антилопи, крокодила, черепахи, риби, птаха тощо – зооморфні маски). Трапляються також екземпляри, що поєднують людські й тваринні ознаки або обличчя у формі серця чи дволикі маски-Януси тощо.

Незважаючи на велику різноманітність, ритуальні маски виробляють за строгими канонами. Кожна з них сприяє певній події і має відповідний вигляд, що відтворює зв'язок із духом або божеством. У застрашливому, загадковому оформленні масок символічно передано релігійні уявлення африканців про світ і сили, що в ньому діють.

2

3

4

Типи масок: 1 – лицьові; 2 – натільні; 3 – маски-дошки; 4 – маски-шоломи

Оздоблення масок має свою символіку. Наприклад, приміряючи на себе смугасту маску, можна заручитися підтримкою духів предків – хранителів племені. Смужки також символізують сутність поколінь, допомагають розв'язати вічну дилему батьків і дітей.

Маски народу бамілеке

Довідка

Африканські маски можна поділити на такі типи:

- **лицьові** – найбільш поширений тип масок, які зазвичай прив'язують ремінцями до голови або фіксують за допомогою шарфа, пальмових волокон тощо;
- **маски-шоломи** – здебільшого вирізають повністю зі стовбура дерева, після чого одягають на голову, як шолом;
- **налобні** – носять горизонтально, закріплюючи на лобі ремінцями. У цьому випадку обличчя зазвичай закривається тканинами або рослинними волокнами;
- **маски-гребені** – як правило, мають вигляд горизонтального гребеня у вигляді голови або фігурки людини чи тварин;
- **натільні** – маски, які одягають на тіло;
- **маски-дошки** мають плоску форму і стилізовані під різних тварин, найчастіше під птахів.

Маска-гребінь

Більшість ритуалів найчастіше супроводжується танцем, що доводить виконавця до стану трансу.

Африканський танець – незвичайне видовище, адже осягнути суть та логіку рухів неможливо, потрібно просто відчути ритм, присутній у серцях місцевих мешканців і навколишній природі, – тільки так можна оцінити всю красу мистецтва цього регіону.

Найбільш очевидною особливістю африканських танців є їхня масовість і відсутність партнера для танцю (зокрема, змішаних пар «чоловік–жінка»). Замість цього в більшості танців групові виступи розділено за статями: чоловіки танцюють для жінок, і навпаки.

Чоловічі танці супроводжуються рухами, що імітують тварин або мисливців, тому часто виконуються зі зброєю (палиця, спис). Жіночі танці – більш плавні. Під час їх виконання ноги танцівниці зазвичай зігнуті, тулуб нахиляється вперед, кроки шаркають. Особливі рухи, що виділяють танцівниць-африканок, – обертання і трясіння.

Однією з найяскравіших особливостей традиційних африканських танців є характер рухів у них. Африканські танцівники часто ніби «ізолюють» окремі частини свого тіла й рухають ними в різному ритмі. Так, під час танцю тіло танцівника може рухатися одночасно у двох або трьох абсолютно різних ритмах. Цей ідеальний самоконтроль часто доповнюється більш різкими рухами, такими як удари, стрибки і швидке розмахування зброєю.

Африканська танцівниця

Довідка

Африканський танцівник

Зрозуміло, що кожний танець в Африці має свій глибокий сенс, тому для певної події і групи людей добираються свої рухи. Ритуальні танці народів Африки можна розподілити на групи.

Танці воїнів є в усіх частинах материка і, незважаючи на відмінні назви, мають схожі рухи та смисли. Їхні особливості: агресивність стилю; характерні рухи; складні барабанні ритми; використання допоміжних предметів як зброї.

Ритуальні танці обряду ініціації.

Танці обряду полювання, де танцювальні рухи імітують рухи людей і тварин на полюванні. Для більшого антуражу використовують різні додаткові предмети: пір'я; тваринні шкури; маски звірів.

Танці кохання перш за все супроводжують традиційні весілля, виконують їх не тільки наречені, але й гості на їхню честь.

Танці врожаю є способом спілкування з релігійними божественними істотами. Під час таких рухів члени племені просять вищі сили про щедрий урожай.

Багато таємних і давніх ритуалів африканських народів пов'язано з викликанням та вигнанням духів. Для цього використовуються й відповідні танці. Зазвичай об'єктами, які викликають, є не абстрактні потойбічні істоти, а конкретні.

Важливою характеристикою африканського танцювального мистецтва є виконання під супровід ударних інструментів. Гра на барабанах є найрозвиненішою формою музичного мистецтва цього регіону. Вона нерозривно пов'язана з мистецтвом танцю. Використовується багато різноманітних інструментів – найчастіше трапляються барабани джембе.

Призначення музикантів і танцюристів у африканському племені набагато важливіше, ніж просто розваги. Танці та музика розглядаються як те, що допомагає утримувати плем'я разом. Барабани відображають настрої племені, а танці можуть варіюватися залежно від цілей.

Африканські барабани (гра на джембе).

Разом з однокласниками (однокласницями) спробуйте створити ритмічні композиції з використанням різних ритмічних послідовностей. Дізнайтеся про інші музичні інструменти народів Африки.

Африканські барабани

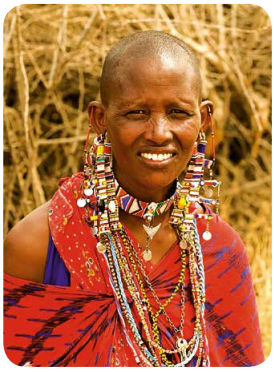

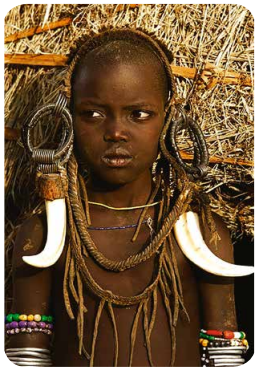

Архітектура народів Африки

Архітектура африканських племен дуже різноманітна. Будівлі споруджують з доступних у місцевості матеріалів, здебільшого це глина, хмиз, дерево, солома тощо. Часто під час будівництва особливу увагу приділяють оборонним можливостям споруд – стіни роблять товстими, двері – вузькими, вікна будівлі або дуже маленькі, або їх просто немає. Багатьом племенам притаманне розфарбовування своїх будівель. Це унікальне африканське мистецтво з релігійними джерелами, коріння якого сягають глибокої давнини. Сюжети малюнків можуть бути найрізноманітнішими – це не тільки візерунки, а й сцени з повсякденного життя та релігійні символи.

Зверніть увагу на форми будівель та їх декорування. Висловте свої міркування щодо цього.

Виготовлення ювелірних виробів – популярний вид мистецтва, що використовується для позначення рангу людини, її належності до певної групи. Африканські ювелірні вироби зроблено з різноманітних матеріалів, зокрема гематит, сизаль, шкаралупа кокосового горіха, бісер тощо. Існують різні види текстилю, зокрема китенж, боголан і тканинний кент. Також у Західній Африці популярна мозаїка з крилець метеликів або кольорового піску.

Ювелірні вироби народів Африки

КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

Статуя Деметри з Карфагена

Особливий інтерес становить Північна Африка: Алжир, Туніс, Марокко, Лівія. Ні в Греції, ні в Італії немає античних міст, які б збереглися так добре, як Лептіс-Магна і Сабрата у Лівії, Дугга в Тунісі, Тимгад в Алжирі, де досі є прекрасні споруди, статуї і мозаїки.

Справжня столиця Північної Африки – Карфаген – була схожою на Рим. Тому її визначні споруди – театр, амфітеатр (де проходили бої гладіаторів), цирк (тут відбувалися кінні змагання на колісницях), одеон (приміщення для музичних та декламаторських конкурсів) були величезними і монументальними, прикрашеними колонадами і статуями. У центрі розміщувалися Форум та Капітолій. У Карфагені також були розкішні за оздобленням терми.

Християнські традиції, що прийшли на землі Африки з Риму та Візантії, укоренилися й дали свої мистецькі плоди, збагачені індивідуальною живописною манерою місцевих майстрів. Зберігаючи всі традиційні риси, вони сповнені відчуття давньоземлеробської культури зі стійкими культами сил природи, її животворної моці, експресивно-фольклорною і дуже живою й зворушливою манерою. Це яскраво видно в рукописах книг, фресках, мозаїках та іконописі.

Пригадайте особливості мистецтва Античності та Візантії. Яку культурну епоху репрезентують запропоновані твори? Доведіть.

Мистецтво Африки давно вже перетнуло кордони свого континенту і здійснило колосальний вплив на культуру людства. Зокрема, його відгомін чітко простежується в розвитку образотворчого мистецтва XX століття, у творчості тих художників, які активно експериментували з кольором і формою. Анрі Матісс, прихильник яскравих барв та вільної композиції, шукав натхнення в роботах майстрів різних народів, зокрема й африканських. Упродовж усього життя він збирав колекцію, до якої входило багато предметів, створених африканськими народами.

У скульптурі Пабло Пікассо простежуються ідеї для нових пластичних рішень, їй властиві стилістичні різноманітності масок та статуй, створених майстрами Центральної Африки. Узагалі, враження від знайомства Пабло Пікассо зі скульптурою Чорного

Колонада Форуму у великому Лептісі. Лівія

Амфітеатр в Ель-Джемі. Марокко

Пабло Пікассо. Золота скульптура

Пабло Пікассо. Оголена з драпіруванням (етюд)

Пауль Клее. Сад храмів

континенту повністю змінили стиль молодого майстра: вважається, що саме африканській пластиці зобов'язаний своєю появою напрям мистецтва кубізм.

Африканська графічна традиція, найчастіше представлена малюнками з більшим чи меншим ступенем абстрактності й характерна для тканин народностей куба і мбути, непомітно впроваджувалася в сліпучі мотиви жіночого вбрання у творах Густава Клімта або виявлялася більш чітко на полотнах Пауля Клее.

Знайдіть аргументи щодо впливу мистецтва народів Африки на творчість європейських митців XX століття. Поміркуйте над висловами Пабло Пікассо: *«Художник – умістилище емоцій, що приходять звідусіль: з небес, від землі, від шурхоту паперу, від миттєвих форм, від павутиння»; «Художник малює не те, що бачить, а те, що відчуває».*

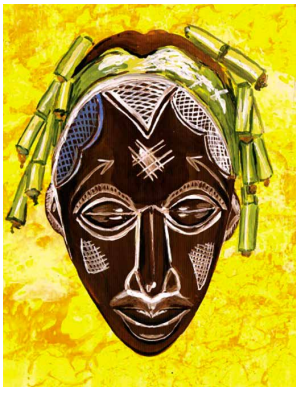
Практичне завдання

Зробіть замальовки ***«Африка. Мої враження».***

Запитання і завдання

1. Які характерні риси мистецтва народів Африки вам запам'яталися найбільше?
2. Наведіть приклади взаємовпливів мистецтва африканської та інших культур.
3. Дослідіть цікаві для вас явища мистецтва народів Африканського континенту.

§2

ВЕЛИЧНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ. ДАВНІЙ ЄГИПЕТ

Єгипет – дивовижна країна з великим минулим. Тут усе просто дихає старовиною. Упродовж тисяч років підносяться над єгипетською пустелею гігантські піраміди, єдине із семи чудес стародавнього світу, що збереглося до наших днів. Хто створив ці споруди, скільки таємниць вони зберігають у собі, що пам'ятає Сфінкс, про що розповідають стародавні папіруси? Усі ці питання протягом багатьох тисяч років розбурхують фантазію людей і немов магнітом притягують до себе.

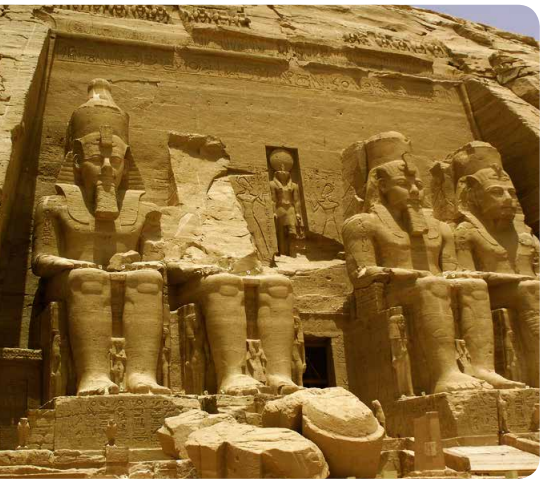
Давньоєгипетська цивілізація проіснувала понад 3500 років і створила багато чудових пам'яток стародавнього мистецтва, яке тісно пов'язане з правлінням фараонів, релігією та заупокійним культом.

У Давньому Єгипті поклонялися багатьом богам, і все життя було пронизане релігійними обрядами. Існували місцеві божества, яких вшановували тільки в певному місті чи окрузі. Були й загальнонаціональні, яким поклонялися у великих містах і храмах.

Що вам відомо про давньоєгипетське мистецтво? Пригадайте (наприклад, за творами кіномистецтва) відомих вам богів Давнього Єгипту.

Найвідомішими пам'ятками давньоєгипетської цивілізації є піраміди, що створювали як усипальниці для фараонів, яких обожнювали і звеличували.

Єгипетські піраміди налічують більше сотні пам'яток, і далеко не всі вони відкриті. Є серед них величезні й невеликі, ступінчасті та гладкі, що добре збереглися, і ті, що нині схожі на купу каміння. Але традиційно, коли

Храм Абу-Симбел

Храм Луксор

йдеться про єгипетські піраміди, найчастіше маються на увазі Великі піраміди Гізи. Найбільша з них – піраміда Хеопса, споруда, що досі залишається найбільшою давньою будівлею у світі.

ФАКТ

Великі піраміди, а особливо піраміда Хеопса, мають досконалу форму, однаковий кут нахилу і неймовірно точну орієнтацію за сторонами світу. Точність побудови споруди така, що похибки практично немає, а це й у нинішніх умовах можливо лише за використання під час будівництва лазерних установок і гігантських зусиль цілого загону фахівців з геодезії. Великі піраміди (піраміди Хеопса, Хефрена і Менкаура) побудовані з незбагненною для сучасної людини точністю і ставлять більше запитань, ніж дають відповідей щодо того, як давні єгиптяни змогли побудувати такі унікальні споруди.

Піраміда Хеопса

Крім пірамід, у Єгипті також збереглися величні давні храми і палаци. Храм являє собою величезний комплекс, що складається з понад сотні об'ємних приміщень, дворів та алей-переходів. Нерідко, крім наземних будівель, архітектурні споруди зводили в горах або вирубували у скелях. Величезні колонні зали видовбували просто в масиві каменю, стіни прикрашали розписами й рельєфами із зображеннями фараонів та їхніх слуг.

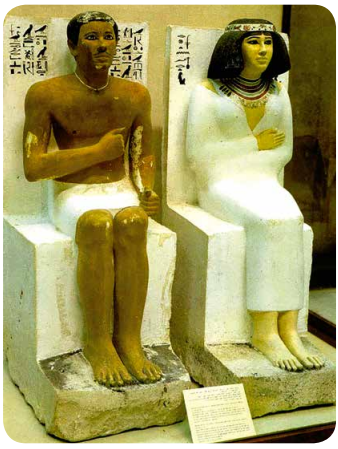
Усьому давньоєгипетському образотворчому мистецтву властиві урочиста монументальність, строгий спокій, статичність, симетрія, канонічність. Митці неухильно дотримувалися загальноприйнятих правил зображення, які зберігалися і застосовувалися впродовж тисячоліть.

Давньоєгипетські скульптори переважно зображували правителів і вельмож, богів та богинь, сфінксів. Також популярною була фігура писаря за роботою, якого зазвичай зображували із сувоєм папірусу навколішки.

Більшість скульптур Давнього Єгипту статичні. Цим зображенням властива повна симетрія – права й ліва частини тіла абсолютно ідентичні. Єгипетські правителі, боги та богині у скульптурі завжди величні, з гар-

Погруддя Нефертіті

Скульптурний портрет Рахотепа і Нофрет

Статуї мемфіської родини

Маска фараона Тутанхамона

ною статурою і відчуженим поглядом. Їхню велич і незламність скульптори підкреслювали спеціальними прийомами – особливим розміщенням фігур, їхніми розмірами, позами й жестами. Найчастіше фараонів і богів та богинь зображували сидячи на троні або стоячи, їхні руки спочивають на колінах або схрещені на грудях, а погляд спрямований прямо перед собою. Скульптури розфарбовували й оздоблювали дуже ретельно і також відповідно до канонів: чоловічі фігури фарбували в червоно-коричневий колір, жіночі – у жовтий, волосся – у чорний; одяг – у білий.

Найвідоміша єгипетська скульптура – Великий сфінкс. Це міфічна істота з головою фараона Хафра і тілом лева. Монументальна скульптура стражника пірамід виконувала роль охоронця спокою царів у Долині пірамід. Велична поза, повний спокою і відчуженості погляд, міць і внутрішня сила Сфінкса досі справляють незабутнє враження.

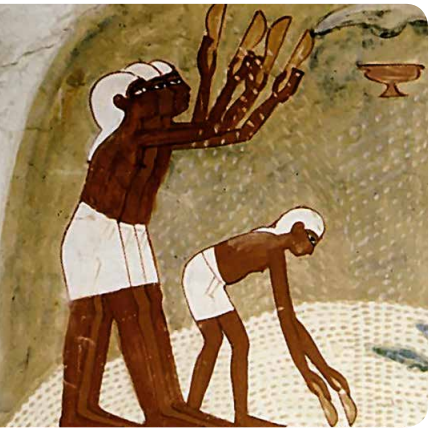
Єгиптяни створювали не тільки скульптури, але й рельєфи, розмальовані фарбами. На них зображували царів, сцени полювання та битв.

Надзвичайно цікаві скульптурні маски фараонів, якими закривали обличчя померлих правителів у саркофагах. Для створення цих зображень майстри використовували дорогоцінні метали й різнокольорові емалі. Найвідоміша маска – фараона Тутанхамона.

Порівняйте архітектуру і скульптуру Давнього Єгипту з творами цих видів мистецтва Давніх Греції та Риму.

Про особливості єгипетського живопису можна судити з розписів, що прикрашали стіни гробниць, храмів, предмети домашнього вжитку. Зміст цих зображень досить різноманітний – це і повсякденне життя людей, і пейзажі, і звірі та птахи.

Усі малюнки давньоєгипетських майстрів були лінійними, пласкими, без об'єму, перспективи й світлотіні. Давньоєгипетський митець не зображував простір таким, яким він його бачив у реальному житті. Він не прагнув за допомогою перспективи створити ілюзію глибини простору або

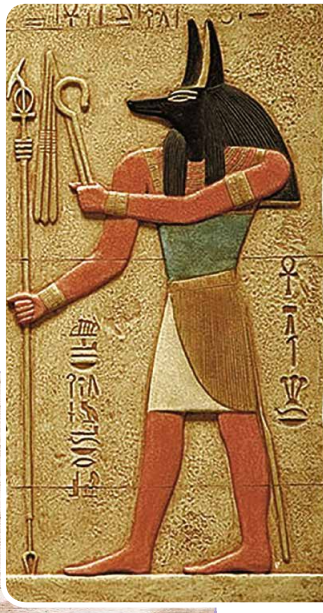

Фрагменти розпису гробниці Нахта

тривимірних об'ємів – навпаки, усі фігури і предмети розташовували в одній площині паралельно площині зображення, при цьому було враховано всі деталі, які у тривимірній побудові виявилися б прихованими.

У зображеннях чоловіків і жінок виключалися індивідуальні риси конкретних людей, вони представляли собою певні типи, показані незмінно в розквіті літ. Форми тіла виглядають навмисно спрощеними, схематизованими.

Усе вищезазначене – вимоги канону, який було встановлено для зображення людини, яка стоїть, іде, сидить, а також священних тварин і квітки лотоса – символу верховної влади.

Зображення бога Анубіса

Довідка

У площинних зображеннях канон вимагав:

- єдності зображень та ієрогліфів;
- розміщення сюжетів горизонтальними поясами;
- різномасштабності фігур: їхній розмір залежить не від розміщення у просторі, а від значимості кожної з них;
- зображення фігури людини ніби з різних точок зору: голова й ноги у профіль, а торс та очі – у фас.

У багатопланових сценах фігури розміщували одна під одною. Причому фігури переднього плану розміщували внизу, а далекого – зверху. Іноді ці ряди розділяли горизонтальними лініями. Фігури, які стояли одна за одною, розміщували таким чином: ретельно промальовували передню фігуру, а біля неї домальовували контур наступних. Фігури дорослої людини і дитини різнилися не пропорціями, а розміром.

Єгипетські ієрогліфи представляли собою символічні зображення. Ними робили як прості записи, так і складніші, наприклад записували вірші. Однак писання ієрогліфами було повільним процесом, оскільки кожен символ зображували окремо.

Дослідіть відповідність творів образотворчого мистецтва встановленим канонам. Зробіть припущення щодо значення деяких з ієрогліфів.

Настінний рельєф із зображенням ієрогліфів Давнього Єгипту

Перлина

Нефертарі була найулюбленішою і найвпливовішою дружиною фараона **Рамсеса II Великого**. Її гробниця відносно невелика, але оздоблена по-царськи – понад 520 квадратних метрів розписних рельєфів, які чудово збереглися і донесли до нас не тільки об'єм, але й колір. Це яскраві, поліхромні розписи, зображення посмертної подорожі цариці, яка йде в загробний світ, зустрічається з божествами, проходить через загробний суд і виходить у вигляді виправданої на суді душі.

Визначте ознаки давньоєгипетського канону.

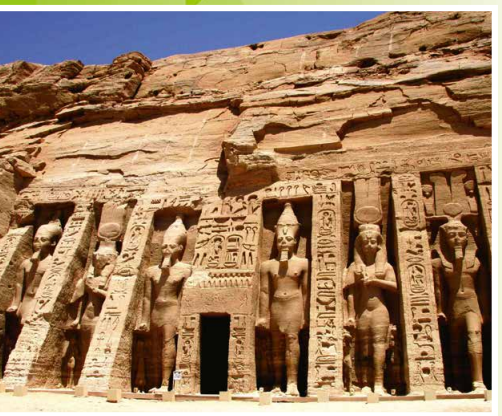

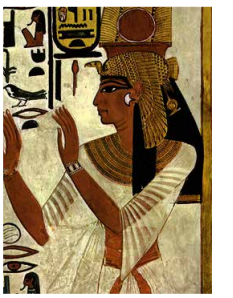

Схема гробниці

Гробниця Нефертарі

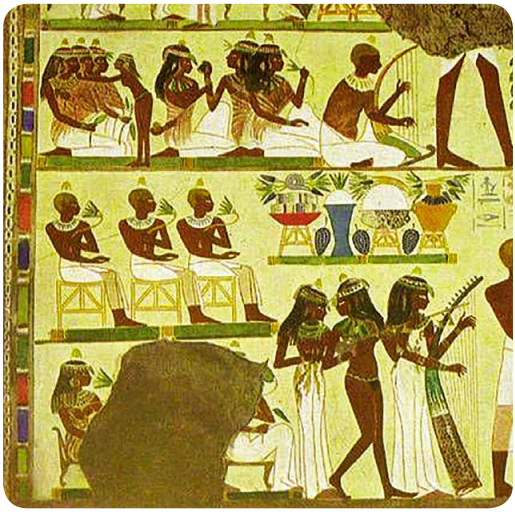

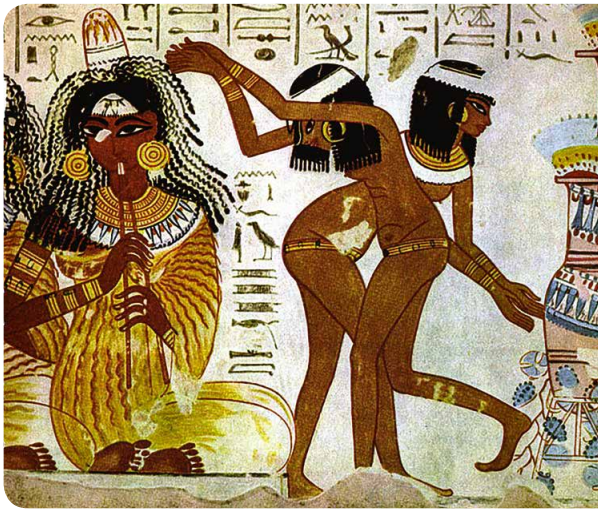
Ювелірні прикраси Африканського культурного регіону

У Єгипті виготовлялося безліч творів ужиткового мистецтва. Художні ремесла майстри довели до досконалості, створюючи справжні шедеври. Вони володіли різьбленням по дереву й кістці, знали різні види обробки металу, виготовляли ювелірні вироби із золота і срібла, прикрашені самоцвітами. Також майстри вміли робити речі зі скла, зокрема кольорового, гірського кришталю, кераміки, фаянсу. Вироби давні єгиптяни прикрашали гравюрами з фігурами птахів і звірів, а також каліграфічними написами з побажаннями добра.

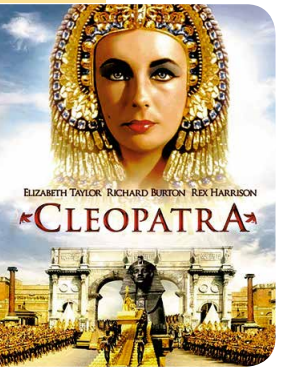
Велику популярність здобули єгипетські тонкі прозорі тканини та лляні тканини, гаптовані шовком. На них малювали барвисті візерунки зі стилізованими зображеннями звірів і птахів, а також з використанням орнаментальних смуг, квіток лотоса тощо. З бронзи єгипетські майстри виготовляли посудини й курильниці у вигляді фігур звірів і птахів, прикрашені тонким карбованим малюнком. У пізніших роботах ремісники стали використовувати розпис золотом і кольоровими емалями.

Як ви гадаєте, що зображено на давніх розписах? Поцікавтеся з різних джерел про роль музики та мистецтва танцю в Давньому Єгипті.

Розпис гробниці Нахта

У всі часи Давній Єгипет вабив до себе нерозгаданими таємницями й міфічними загадками. Цій благодатній темі присвятило свої твори багато митців. Розкопки в пошуках цінних артефактів Єгипту і секрети походження давньої цивілізації. Захопливі пригоди й легендарні історичні особистості. Незліченні скарби і магія. Тунелі єгипетських пірамід і зали величезних кам'яних храмів. Достовірні археологічні дані і вигадки... Усе це втілилося у великій кількості кінотворів, присвячених цій давній цивілізації.

Афіша до кінофільму «Клеопатра» (реж. Джозеф Лео Манкевич)

Дізнайтеся, які художні та документальні кінострічки присвячені Давньому Єгипту.

Одним з найвідоміших творів, присвячених Давньому Єгипту, є опера **Джузеппе Верді** «Аїда». Твір сповнений картинної пишності і грандіозності світу фараонів і жерців на тлі пірамід, слави й могутності держави. Сюжет опери заснований на реальних історичних подіях. Незважаючи на історичну основу твору, на перший план виходить особиста драма героїв, класичний любовний трикутник і пекучі ревнощі, які затьмарюють розум і руйнують життя.

Цікаво, що «Аїда» періодично ставиться в оточенні «природних» декорацій – пірамід Гізи. Для цього феєричного спектаклю не тільки розроблено та сконструйовано спеціальну сцену, дібрано об'ємний звук і світло, яке то занурює в тінь, то висвітлює і максимально наближає до глядачів піраміди і Сфінкса, але й створено унікальні сценічні конструкції, які непомітно для глядача змінюються впродовж чотирьох актів вистави. У постановці задіяно понад три тисячі артистів і музикантів. Усе це, а також унікальні костюми й віртуозне виконання оперних та балетних артистів створює неповторну атмосферу.

Джузеппе Верді. Опера «Аїда» (фрагменти, зокрема, Тріумфальний марш).

Поміркуйте, у чому секрет популярності цього твору. Подискутуйте на тему «Кохання – це добро чи зло?».

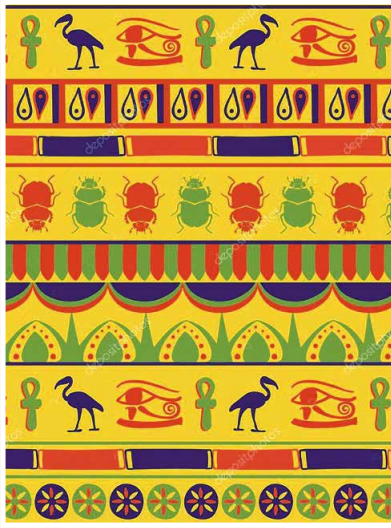

Фрагменти опери Джузеппе Верді «Аїда»

ПРОФЕСІЙНІ ВИПРОБОВУВАННЯ. **Туристична агенція *«Перлини Єгипту»*** ***(колективний проект).***

Поміркуйте, які складові потрібні для успіху вашого бізнесу. Що має бути особливого в запропонованому вами комплексі туристичних послуг, спрямованих на задоволення потреб туристів під час подорожі, щоб клієнти зверталися саме до вашої агенції? Звичайно ж, захопливі екскурсійні маршрути (і за підтримки електронних гідів з візуальним супроводом).

Розробіть ескіз логотипа чи фірмового знака вашої туристичної агенції, різні види рекламної продукції (буклети, листівки, наліпки тощо), ескіз сучасного одягу екскурсовода з використанням елементів стилістики (орнаменти, аксесуари тощо) Давнього Єгипту; екскурсійні маршрути та матеріали для гіда (зокрема, електронного).

Запитання і завдання

1. Назвіть найяскравіші художні явища Африканського культурного регіону.
2. За бажання поцікавтеся феноменом нігерійського кінематографа – Нолівудом.
3. Поміркуйте над висловом відомого німецького вченого-єгиптолога Георга Еберса: *«Кожна людина – немов музичний інструмент, зроблений у невідомій майстерні з хорошого або поганого дерева, майстерною або невмілою рукою, але ще до її народження. Щось або хтось – байдуже, як ми це назвемо, – грає на цьому інструменті і залежно від того, як він зроблений, видобуває з нього чисті або фальшиві звуки»*. Зробіть висновки.

Робота з джерелами:

Доберіть фото, ілюстрації тощо із зображеннями зразків мистецтва регіону, що вас найбільше вразили. Разом з однокласниками (однокласницями) згрупуйте зображення у спільну композицію, наприклад колаж ***«Мистецтво народів Африки»***.

ІІ розділ

Американський культурний регіон

Мистецтво Американського культурного регіону умовно поділяють на мистецтво народів доколумбової Америки, пов'язане з давніми індіанськими цивілізаціями, знищеними в результаті завоювання Америки європейцями, та мистецтво Америки в пізніші періоди (колоніальний і період незалежності), що розвивалося під впливом західноєвропейської культури і було принесене в Америку з Європи.

Крім того, зважаючи на велике культурне розмаїття Америки, виокремлюють північноамериканське та латиноамериканське мистецтво.

Мистецтво цивілізацій доколумбової Америки має два основних вогнища розповсюдження. Перший осередок містився в Центральній Америці на території сучасних Мексики, Белізу, Гватемали й Гондурасу (тут виникли цивілізації майя, ацтеків та ін.). Другий – у Південній Америці на теренах сучасних держав Перу, Болівії, Колумбії, Еквадору та Чилі (цивілізація інків тощо). До нас від цих давніх цивілізацій дійшли переважно пам'ятки матеріальної культури: руїни міст і культових споруд, вівтарі, стели. Всесвітньо відомими творами архітектури є ступінчасті піраміди народів Центральної Америки.

На жаль, велику кількість пам'яток культури та мистецтва народів доколумбової Америки було знищено під час завоювання Америки європейцями. Особливо постраждало все виготовлене з дорогоцінних металів (такі речі було переплавлено й відправлено до Європи), а так само пам'ятки писемності (з ними боролася католицька церква).

У подальший, колоніальний, період історії мистецтво Америки розвивалося під впливом етнічного та расового різноманіття країн. Значний вплив на нього справили вихідці з Ірландії, Німеччини, Польщі, Італії, нащадки привезених з Африки рабів, а також корінні жителі континенту – американські індіанці.

§3

ВЕЛИЧНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ. ДОКОЛУМБОВА АМЕРИКА

Своєрідною чарівністю наділена культура доколумбової Америки. Тут виникли й досягли свого розквіту цивілізації індіанських народів, що населяли цей континент до захоплення його європейцями. З-поміж них – цивілізація майя, народу, який жив у Центральній Америці.

Релігійні уявлення пронизували все життя суспільства майя. Пантеон божеств був обширним і складним. Це насамперед боги родючості, води, мисливства, вогню, зірок і планет, війни тощо. Культурі майя були притаманні складні та витончені ритуали. До таких належали димлення ароматними смолами, молитви, культові танці та співання пісень, жертвоприношення тощо. У жертву приносили квіти та гілки різних кущів, плоди, страви, тканини, статуетки та інші вироби з глини, нефриту, кістки і мушлі, пір'я цінних птахів.

Міста, красиві й величні, майже завжди будували за планом, однак в окремих випадках – залежно від топографічних умов. Їх зводили вздовж певної осі, де розміщувалися широкі площі для всенародних обрядів, обсерваторії, церемоніальні комплекси, до складу яких уходили палаци, східчасті піраміди, увінчані грандіозними храмами, і навіть майданчики для ритуальної гри в м'яч.

Піраміди майя, на відміну від єгипетських, – це зазвичай не гробниці, а свого роду п'єдестали, на яких височать храми, піднімаючи їх якомога вище до неба (див. с. 23). Тільки одна з пірамід майя, що дійшли до наших днів, була також гробницею. Це піраміда «Храму написів» у Паленке. Свою назву ця споруда отримала завдяки численним рельєфним ієрогліфічним текстам, якими покриті буквально всі її стіни.

«Храм написів» у Паленке

Давнє місто майя Чичен-Іца

Скульптура та побутові вироби майя

Астрономічні знання цієї давньої цивілізації значною мірою вплинули на архітектуру – майя ретельно розраховували будівництво кожної важливої для міста споруди залежно від орбіт руху зірок, розташування небесних світил та планет. Окремі споруди відігравали роль величезних кам'яних календарів, хронометрів, інші – були обсерваторіями та навчальними закладами, де вивчали астрономію, а деякі окремі міста служили гігантськими небесними діаграмами. Для будівництва таких приладів-споруд майя ретельно вимірювали терміни сходу й заходу сонця, періоди сонцестояння та рівнодення тощо.

Глибина знань майя приголомшує. Так, наприклад, під час розкопок міста Паленке в час весняного рівнодення археологи спостерігали грандіозне видовище: східці храму Ель Кастільо, розташовані біля вершини піраміди, відкидали тінь на її уступи. Тінь поступово набувала форми змії, і в міру того, як сонце йшло за горизонт, «змія» ніби звивалася й корчилася, справляючи враження дійсно живої істоти. Навіть відблиски сонця ніби грали на її «лусці».

Скульптура, як і мистецтво в цілому, оспівувала життя божеств і владу правителів. Богів – абстрактних істот – зображували символічно: у вигляді людини, тварини, рослини, а також геометрично, ієрогліфами або через поєднання елементів різних форм. Однією з найпоширеніших форм зображення була маска, у якій зливалися риси людини і тварини. Масками прикрашали храми, їх розміщували в тих місцях, де вони були найбільш помітні: на гребенях, фризах, кутах фасадів, над входами, на вівтарях тощо. Масками також прикрашали одяг і атрибути зображуваних осіб.

Великого визнання у давніх майя набуло драматичне мистецтво, більшість творів якого була тісно пов'язана з танцем, музикою і являла собою своєрідні балети. Існували й особливі твори, які виконували етичну функцію. Сценою служили платформи, покриті різьбленими плитами. На них інсценували міфи, давні історії та легенди.

Унікальна культура майя не зникла безслідно, незважаючи на загарбання іспанських завойовників та утиски католицької церкви. Нині, як і в минулому, вона справляє значний вплив на культуру народів латиноамериканських країн, робить свій внесок у скарбницю світової культури.

ФАКТ

Календар майя

Майя володіли вражаючими математичними й астрономічними пізнаннями, значно випереджаючи європейців того часу. Вони – блискучі лікарі, архітектори й будівельники. Майя розробили найдосконаліший календар з усіх створених людством; першими стали використовувати вихідну точку відліку для своїх розрахунків, надали цифрам різного відносного значення, залежно від зайнятої позиції, увели поняття нуля, що є видатним винаходом людського розуму.

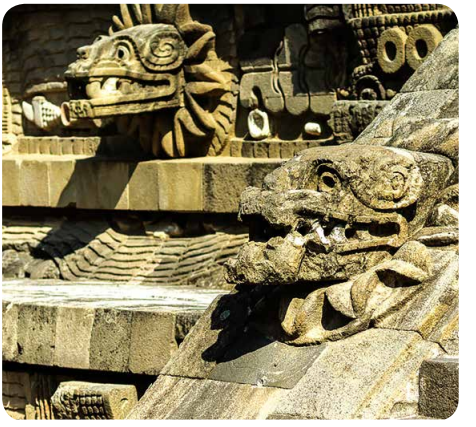
Високого рівня досяг розвиток медицини. Добре була розвинута діагностика, майя знали спеціалізацію лікарів за видами хвороб. Низка лікарських засобів, уперше освоєних майя, після відкриття Нового Світу стала надбанням європейської медицини й дотепер широко використовується в сучасній фармакології.

Що вам відомо про цивілізацію майя? Завдяки яким джерелам інформації?

З-поміж видатних цивілізацій доколумбової Америки цивілізація **ацтеків** відома щонайперше гігантськими ступінчастими пірамідами. Ацтекські піраміди не поступаються єгипетським за розмірами, і так само невідомо, яким чином індіанці їх будували. У Теотіуакані (місті богів) є одна з найвищих пірамід в Америці – піраміда Сонця заввишки 64 метри. Поруч з нею розташована піраміда Місяця, удвічі менша за розміром, але побудована на земляному валу – таким чином, піраміди майже однакові за висотою, незважаючи на різницю в розмірі.

Усе мистецтво ацтеків було підпорядковане головній меті – умилостивити богів. На жаль, більшість його зразків було знищено, предмети з дорогоцінних металів – переплавлено, і до наших часів дійшли тільки невеликі фрагменти цих унікальних пам'яток та описи очевидців, які свідчать, що храмова скульптура ацтеків вирізнялася величчю і пишністю. Ацтеки оздоблювали статуї коштовним камінням та перлами, прикрашали золотом і сріблом. Вражений очевидець так описує майстерність тогочасних ювелірів: «*Вони можуть відлити птицю чи іншу тварину з рухомим язиком, головою і крилами або ногами і руками, а до її рук вкласти іграшку, так що здається, ніби вона танцює з нею. Ба більше, вони*

Піраміда Місяця в Теотіуакані

Вироби майя: із глини (1); із золота (2)

беруть злиток, половина якого із золота, а половина – зі срібла, і відливають рибу з усіма її лусочками, причому одна лусочка золота, а інша – срібна».

Порівняйте архітектуру пірамід майя та ацтеків з єгипетськими спорудами. Визначте спільні та відмінні риси.

Імперія інків – «синів Сонця» (так звали себе її правителі) – найвідоміша із цивілізацій Південної Америки. Тут виключну роль відігравало золото, що виконувало в цій «золотій країні» найрізноманітніші функції, крім однієї – воно не було засобом оплати. Інки обходилися без грошей, оскільки одним з основних принципів їхнього суспільства було самозабезпечення.

Релігійні погляди інків були пов'язані з культом Сонця, яке, за їхніми переконаннями, посідало панівне становище серед богів та керувало всім наземним світом.

Серед визначних пам'яток Мачу-Пікчу – місто інків, одна з резиденцій-святилищ.

У столиці імперії – Куско головна святиня храму Кориканча була прикрашена золотим диском, який було спрямовано на схід так, щоб його торкалися перші промені сонця, яке сходить. Саме до цього храму прилягав Золотий сад інків – справжнє диво. На площі приблизно двісті на сто метрів із золота і срібла в натуральну величину росло, квітло все, що його «заселяло»: люди, звірі, птахи, ящірки, комахи, різноманітні рослини.

Храм Кориканча в Куско

Руїни храму в Мачу-Пікчу

Золоті вироби інків

Це унікальне творіння інків викликало захоплення не тільки нечуваною вартістю обробленого золота, а, що значно важливіше, видатною художньою майстерністю його творців.

На жаль, безцінні витвори «золотого міста» були розграбовані конкістадорами і більшість із них – знищені. Проте здобич іспанців виявилася лише часткою справжнього багатства Куско, усе інше зникло у схованках і до сьогодні не знайдене.

Нині багато таємниць давніх цивілізацій Америки так і залишаються нерозкритими, а елементи їхніх культур органічно вплелися в мистецтво країн Латинської Америки.

ФАКТ

Кодекси майя – ієрогліфічні рукописи цивілізації майя, що являють собою скріплені «сторінки», складені у вигляді гармоніки. Тексти писалися з обох боків, структурно ділилися на тематичні блоки. Вони не призначалися для читання поспіль. До нашого часу у відносно цілісному вигляді збереглися лише чотири кодекси майя, названі переважно за містами, де вони зберігаються (Дрезденський, Паризький, Мадридський, Кодекс Гроп'є).

Сторінка Дрезденського кодексу майя

Запитання і завдання

1. Що нам (людям сучасності) відомо про цивілізації, які існували на території Америки, та їхнє мистецтво?
2. Чи можливо провести певні аналогії між мистецтвом давніх цивілізацій доколумбової Америки та мистецтвом відомих вам епох чи культурних регіонів? Доведіть свою думку.
3. Поцікавтеся творами кінематографа (художнього, документального), що присвячені цивілізаціям доколумбової Америки. Які жанри переважають? Перегляньте один з фільмів. Поділіться своїми роздумами.

§4

МИСТЕЦТВО ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Латинська Америка дала світу свою особливу музичну й танцювальну культуру. Латиноамериканські танці ще з початку XX століття почали проникати в Європу та Північну Америку.

Аргентина дала світу *танго*. Цікаво, що в самій країні аргентинське танго відрізняється за технікою й стилем виконання від європейського.

Велика кількість танців зародилася на Кубі. Наприклад, *румба* і *ча-ча-ча* кодифіковані і є частиною латиноамериканської програми бальних танців. Сьогодні все більшої популярності набувають танці кубинського походження, зокрема *сальса* й *бачата*.

Одним з найпопулярніших і найулюбленіших танців у Еквадорі є *сальса* – танець свободи, любові й щастя, який гармонійно поєднав народні африканські танці з кубинським фольклором. З іспанської це слово перекладається як «соус», що вказує на багатокомпонентність цього танцю. У сальсі досить багато поворотів, які виконуються практично безперервно.

Неповторний, романтичний, сповнений почуттів латиноамериканський танець *бачата* (слово в перекладі з іспанської означає «забава і веселощі», а також «зустрічі і вечірки під музичний супровід»). Провідну роль у цьому танці відведено роботі корпусом у чоловіків або стегнами у жінок. *Футворки* – швидкі рухи ногами, використовуються інколи для окраси танцю. Бачата – це танець, який має чуттєвий характер. Найчастіше це парний танець, але, щоб продемонструвати глядацькій аудиторії та партнеру чи партнерці свою майстерність, танцюристи часто вводять у бачата сольні елементи.

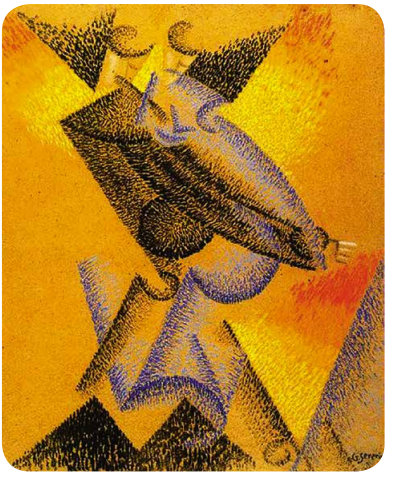
Маренге – парний запальний танок з елементами флірту та імпровізації. Основним рухом цього танцю є прогулянковий крок у такт музиці. Кількість кроків залежить тільки від бажання танцюристів. У танці використовується багато фігур, таких як рухи плечима в прискореному темпі, обертання стегнами і корпусом тощо. Костюм тих, хто виконує меренге, найчастіше оздоблено безліччю різноманітних прикрас.

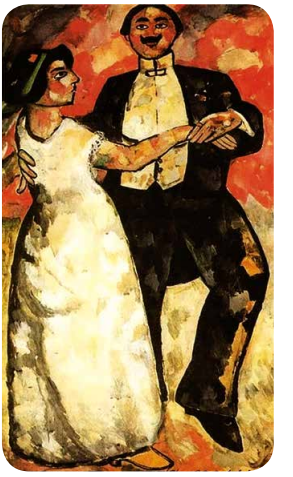
Латиноамериканські танці

Роман Гарасюта.
Румба

Джино Северіні.
Аргентинське танго

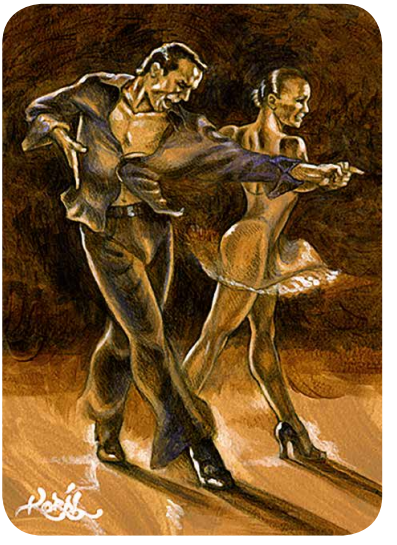

Казимир Малевич.
Аргентинська полька

Життя – це боротьба! Танець *пасодобль* саме про боротьбу. Горді й темпераментні іспанці вважали, що тільки переможець-тореро гідний життя, успіху та кохання. У перекладі з іспанської мови *paso doble* означає «подвійний крок», оскільки кожен другий крок у танці підкреслений. Пасодобль відображає один з аспектів життя й побуту іспанців, а саме кориду – бій биків. Це своєрідне театралізоване дійство, де партнер зображує гордого, упевненого в собі тореро, а партнерка зазвичай його плащ. Музика пасодобля енергійна, темпераментна, запальна. Це жвавий танець, у якому головна роль відводиться не партнерці, а партнерові. У пасодоблі акцент робиться не на техніці виконання, а на драматизмі. Це танець, у якому

Глорія Кукер.
Танго

Корал Файн.
Ча-ча-ча

Ірина Колесникова.
Колоритний танець

присутня сюжетна лінія. Він, як і, власне, життя, включає в себе і пристрасть, і любов, і боротьбу, і поразки, і перемогу.

Бразилія відома *самбою* – музичним стилем і танцем, а також танцювально-бойовим мистецтвом капоейра. Слово «самба» має африканські корені. Ангольською «самба» означає рух тіла з доторканням танцівників одне до одного животами. Подібні елементи використовувалися в африканських ритуалах і були покликані сприяти родючості.

Чимало із цих танців у видозміненій формі ввійшли до латиноамериканської програми бальних танців. Інші, хоч і не кодифіковані, були й залишаються популярними на танцювальних майданчиках.

Латиноамериканські танці (на вибір).

Схарактеризуйте музику кожного танцю. Порівняйте їх. Визначте спільні риси. Розгляньте репродукції картин митців на с. 30. Схарактеризуйте манеру написання кожного із творів. Як вони відображають колорит танцювального мистецтва Латинської Америки?

Візитівкою Латинської Америки є карнавал у Бразилії. Щороку в лютому (а це – розпал бразильського літа) уся країна занурюється в шоу, що триває чотири доби! Найважливіше дійство карнавалу – парад провідних шкіл самби, які показують свою красу і майстерність на величезному «самбодромі». Це – ціла вистава з власним сюжетом. (Кожна школа самби має для виступу близько 80 хвилин). Найчастіше це або історична подія, або вшанування якоїсь особистості, або тема відомої легенди.

Підготовка до виступу триває не менше року. Для цієї вистави виготовляють нові костюми, готують яскраві декорації, світлові та піротехнічні ефекти, а також розучують нові тематичні пісні. Однак головним стрижнем виступу є запальна самба – ідеальний засіб самовираження всіх учасників.

Карнавал у Ріо-де-Жанейро

Довідка

У Ріо-де-Жанейро карнавал у формі змагання проводиться з 1932 року. Ця традиція бере початок від португальської масляної – вуличних розваг, під час яких пустуни обливали одне одного водою, обсипали борошном і сажею, кидалися яйцями тощо. Португальська масляна відбувалася напередодні Великого посту за католицьким календарем, тобто періоду спокути, що символізувало звільнення – саме цей аспект був сприйнятий карнавалом.

До Нового Світу карнавали завезли європейці, хоча не в усіх латиноамериканських країнах вони прижилися. Зате вкорінилися у Бразилії. Раби з Африки із задоволенням брали участь у традиційних забавах португальців. Закривши обличчя масками, вони чіплялися до перехожих, обсипаючи їх борошном і сажею чи обливаючи різною рідиною.

Завезена до Бразилії в XVII столітті португальська масляна згодом сприйняла вплив карнавалів інших європейських країн – Італії та Франції. Саме тоді маски, фантастичні костюми і такі персонажі, як П'єро, Коломбіна (Мальвіна) та Король Момо (веселий товстун), прийшли на бразильське свято. Саме в цей період з'явилися перші «блоки» (*blocos* – святкові групи, вишикувані прямокутником), «мотузки» (*cordoes* – святкові групи, вишикувані вервечкою) і «корсари» (*corsos* – святкові групи, стилізовані під піратів), а також паради прикрашених автомобілів. Відтоді свято набрало сили й сягнуло практично всіх куточків Бразилії. Рік за роком ставали багатшими танці й пісні, з'явилися нові наспіви та ритми.

Наприкінці XIX століття виникли ранчо – гурти людей у фантастичних карнавальних костюмах (по суті, попередники нинішніх шкіл самби), які виходили на вулицю з піснями й танцями, із заздалегідь поставленим театральним дійством і цілим набором музичних інструментів. Репертуар ранчо базувався на африканському фольклорі. Згодом найпопулярніші ранчо злилися в більш численні товариства, що почали функціонувати як клуби, упродовж усього року займаючись підготовкою до карнавальної ходи. Небачено розкішні й барвисті алегоричні екіпажі, створювані цими клубами, викликали захват і шаленство жителів і гостей Ріо. Саме тоді карнавал у дусі часу поповнився новинкою – корсо – так називався парад автомобілів, оздоблених і заповнених веселими молодими людьми, які жбурляють у глядачів конфеті та серпантин і обливають одне одного одеколоном зі спеціальних пристосувань.

Бразильський карнавал (фрагменти).

Яскраві фарби карнавалу

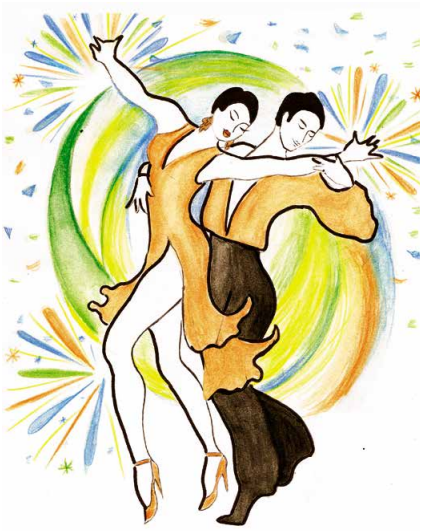
ФАКТ

У всьому танцювальному світі змагання зі спортивних бальних танців діляться на 2 програми: **європейську** і **латиноамериканську**. Термін «бальний танець», найімовірніше, походить від слова «балет» (франц. *Ballet*, італ. *Ballo* – «танець»). У XVII столітті було створено Паризьку академію танцю, з-поміж завдань якої було вдосконалювати існуючі танці і винаходити нові. У XX столітті до стандартизації бальної хореографії активно долучилася Англія, де при Імперському товаристві вчителів танцю було створено Відділення бальних танців. Його завданням було вироблення стандартів на музику, кроки і техніку виконання бальних танців. Спочатку було кодифіковано європейські танці (танго, віденський вальс, повільний фокстрот, квікстеп). А трохи згодом до танців європейського походження приєдналися латиноамериканські (ча-ча-ча, самба, румба, пасодобль, джайв). У 1924 році пройшов перший чемпіонат з бальних танців.

Практичне завдання

Відобразіть графічно колорит латиноамериканських танців.

Запитання і завдання

1. Які зразки танцювального мистецтва «подарувала» світу Латинська Америка?
2. Як ви гадаєте, у чому популярність бразильського карнавалу? Які засоби використовують його учасники для створення величного шоу та емоційного впливу на глядачів?
3. Поміркуйте над висловом Омара Хайяма *«Добро не одягає маску зла, хоча часто зло під маскою добра творить свої безумні справи»*. Проведіть дискусію на тему ***«Життя – як карнавал, адже більшість тих, хто нас оточує, – у масках»***.

§5

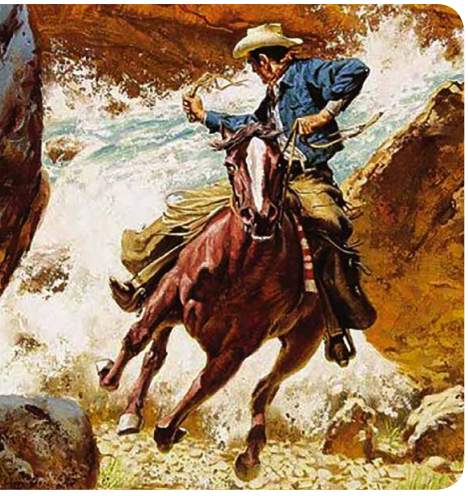
МИСТЕЦТВО США

Свій бурхливий розвиток мистецтво Американського культурного регіону отримало у XX столітті. Якщо до цього центром новацій переважно була Європа, то пізніше ініціативу стали перехоплювати Сполучені Штати Америки. І сьогодні, спитавши в будь-якої пересічної людини про мистецтво США, найімовірніше можна почути про голлівудський кінематограф, графіті, джаз, рок, кантрі, вестерн...

Вестерн (англ. *western*, від *west* – «захід») – твори мистецтва, героями яких є ковбої, – унікальний внесок Америки у світову культуру, що відображає історію розвитку країни і допомагає сформувати уявлення про націю. Жанр вестерну характерний для кінематографа, телебачення, літератури, живопису тощо. Дія у вестернах переважно відбувається у другій половині XIX століття на Дикому Заході (територія західних штатів США, Західної Канади й Мексики). У вестерні панує непідробна атмосфера цих регіонів: ковбої, індіанці, квести, дуелі, перенесені в американські умови, швидкість темпу дії і головне – моральна оцінка всього, що відбувається: добро бореться зі злом, де перше переважно перемагає. Мабуть, тому вже впродовж тривалого часу цей жанр залишається популярним і ним насолоджуються його шанувальники.

Поцікавтесь кращими фільмами в жанрі вестерн та їхніми творцями. У вільний час перегляньте один з них, напишіть свій відгук.

У дію кіновестернів, як правило, вплетено музику, характерну саме для цього регіону, – музику в стилі *кантрі*.

Френк Маккарті. Ковбой

Кадр з кінофільму «Вестерн Юніон» (реж. Фріц Ланг)

Інструменти кантрі-музики

Кантрі об'єднує два різновиди американського фольклору – це музика білих поселенців, які влаштувалися в Новому Світі в XVII–XVIII століттях, і ковбойські балади Дикого Заходу. На стиль кантрі також вплинула музична культура африканського населення. Це проявляється в ритміці й невимушено-імпровізаційній манері виконання, а також у використанні таких інструментів, як банджо й губна гармоніка. Мелодії стилю залишилися практично незмінні з часів його появи. У наш час, у результаті тісної «співпраці» кантрі з іншими музичними стилями, з'явилася кантрі-рок-, кантрі-поп- і навіть кантрі-реп-музика!

Формування музичної культури США відбувалося під впливом строкатого національного складу населення. Принесені на нову землю музичні традиції Європи, Африки, пізніше Азії переплітalися разом, утворюючи нові музичні явища.

Музика насильно вивезених з Африки невільників пустила неочікувані паростки у північному Новому Світі й породила невідомі раніше види, що отримали загальну назву «афроамериканська музика». Спочатку це була справжня африканська народна музика. Та минали роки, десятиліття... На слух сприймалось те, що звучало навколо, – музика білих, які співали переважно християнські релігійні гімни. І чорношкіре населення теж почало їх співати, але по-своєму. Так народилися духовні пісні – *спіричуелс*.

Приблизно в той самий час з'явилися й інші пісні афроамериканського населення – *блюзи* (пісні-скарги, пісні-протести) зі специфічними ритмами та манерою виконання, які спочатку виконували під губну гармоніку, гітару або банджо.

Крім того, під впливом афроамериканської музики з'явився жанр інструментальної музики танцювального характеру *регтайм* («рваний ритм») з особливим ритмічним малюнком («рваним») на тлі чіткого акомпанементу. Головну особливість регтайму складають розрив ритмічного малюнку, зміщення акцентів та інші зміни в ритмі мелодії на тлі чіткого акомпанементу.

Спіричуелс «Молитва». «Блюз західної околиці» у виконанні Луї Армстронга, Джоплін Скотт. Регтайм «Життя артиста».

Зверніть увагу на манеру виконання, характер музики, ритм. Схарактеризуйте тембр блюзу. Як він впливає на емоційність сприймання твору?

Юрій Шевчук. Із серії «Джаз»

Іван Несвітайло. Місячний блюз

Перлина

США – батьківщина **джазу**! Щоб судити про переваги й недоліки джазового мистецтва, потрібно розуміти його власні внутрішні закони. Щонайперше джаз починається з *ритму*. Джазовій музиці притаманний особливий ритмічний малюнок – *свінг* з наявністю *синкоп* – зміщення сильної долі на слабку та *рифи* – мелодичні *остинато* – багаторазове проведення короткої мелодичної фрази.

Важлива ознака джазу – **імпровізація** (від лат. *improvisus* **–** «непередбачуваний»), коли тема, невелика музична фраза, у кожного виконавця розвивається, прикрашається, розкриваючи різні її грані. Імпровізуючи, музиканти дотримуються єдиної гармонічної основи, яка складається з певної послідовності акордів, що підтримують головну тему.

Тембровий склад джаз-банду: група духових інструментів (у тому числі, саксофон), струнні (зокрема, контрабас, банджо), екзотичні шумові інструменти, ударна установка. Специфічні тембри: *гроул* – хрипле, гаркаюче звучання; використання *сурдини* під час гри на мідних духових інструментах; *глісандо* – особливі прийоми виконання, що дають ефект «ковзання».

Що вам відомо про джаз? Назвіть відомих вам джазових виконавців. Пригадайте і наведіть приклади поєднання джазової і класичної музики. Подискутуйте на тему *«У чому секрет популярності джазу?»*.

Луї Армстронг. Hello Dolly. Пол Дезмонд. Take five. Джордж Гершвін. Опера «Поргі та Бесс». Колискова Клари (Summertime) у виконанні Елли Фіцджеральд та ін.

1 – Біллі Холлідей; 2 – Френк Сінатра; 3 – Рей Чарльз; 4 – Луї Армстронг; 5 – Бессі Сміт; 6 – Біг-бенд Дюка Елінгтона; 7 – Елла Фіцджеральд

КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

Анрі Матісс. Джаз

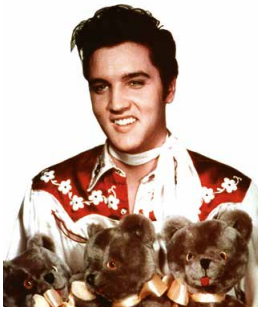
Французький художник-фовіст Анрі Матісс, майстер передачі емоцій через колір і форму, у 1947 році створив серії з 20 робіт, назвавши їх «Джаз». Художник відтворював власні відчуття, творячи свої аплікації на зразок того, як джазовий музикант творить свою імпровізацію.

У середині XX століття в результаті синтезу різних стилів американської музики (афроамериканських і «білих» жанрів) народився ще один популярний і до сьогодні стиль танцювальної музики – *рок-н-рол*. Його відмітні риси – чіткий ритм, швидкий темп, розкутість виконання. Традиційними інструментами є електрогітара, контрабас, ударні, фортепіано та саксофон. З другої половини XX століття «кордони» рок-н-ролу розширилися і з'явився новий самостійний напрям сучасної музики – *рок-музика*.

Друга половина минулого століття ознаменувалася розмахом розвитку *диско* і *поп-музики*. Вона вплинула на роботи авторів серйозної музики й авангардистів, на деякі форми церковної музики, джаз і рок.

А наприкінці століття Америка дала світові ще одне явище сучасної молодіжної культури – *хіп-хоп*, що вміщує в собі різні напрями музичної (реп, хіп-хоп, бітбокс, а також ді-джеїнг), танцювальної (брейк-данс, хіп-хоп, крамп тощо) та візуальної (графіті) творчості. Сьогодні хіп-хоп є одним з найбільш комерційно успішних видів сучасної розважальної музики і стилістично представлений безліччю напрямів усередині жанру.

Пригадайте імена «королів» та «королев» рок-н-ролу, поп-музики. Музику яких американських рок-музикантів (гуртів) ви слухаєте? Подискутуйте про сучасні напрями молодіжної музики, її цінність і вплив на вас.

Елвіс Преслі

Виконавець брейк-дансу

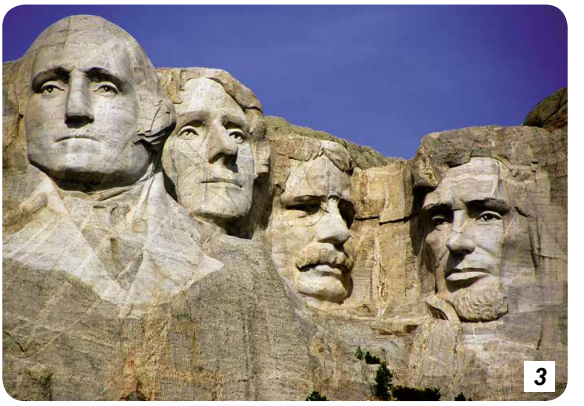

Виконавці рок-н-ролу

Майкл Джексон

1 – Енді Воргол. Чотири Мерилін (фрагмент); 2 – Джексон Поллок. Сині стовпи; 3 – «Гора Рашмор». Скульптор Гутзон Борглум

У сфері візуальних мистецтв США «подарувало» світові абстрактний експресіонізм та поп-арт, які справили значний вплив на європейське мистецтво. Художники та художниці, які започаткували жанр абстрактного експресіонізму, – **Джексон Поллок**, **Франц Клайн** і **Віллем де Кунінг**, **Ганс Гофман**, **Аршил Горкі**, **Марк Ротко**, **Хелен Франкентален** та ін. відмовилися від формальної композиції і стали засновувати свої роботи на просторі й русі. Вони писали, розбризкуючи фарби на полотно («дріпінг»), використовували негеометричні штрихи, великі пензлі тощо. Різновидом абстрактного експресіонізму є «живопис колірного поля», для якого характерне заповнення великих площин кольорами, близькими за тональністю.

Поява поп-арту зумовлена прагненням мистецького кола до подолання дистанції між елітарною і масовою культурою. Його представники – **Енді Воргол**, **Рой Ліхтенштейн** та ін. почали зображати популярні предмети й образи масової культури – комікси, консервні бляшанки, пляшки тощо. Вони вважали, що художню цінність можна знайти в будь-якому предметі, використовуючи й комбінуючи у своїх композиціях об'єкти різного плану.

Поцікавтеся, які ще мистецькі течії та напрями розквітли на теренах Американського культурного регіону.

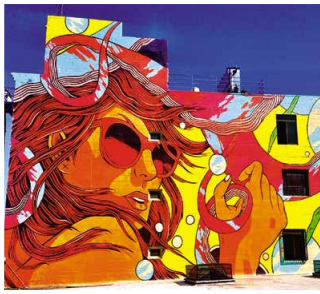

1 – Віллем де Кунінг; 2 – Марк Ротко; 3 – Аршил Горкі

Довідка

Графіті сьогодні є частиною **стрит-арту** (англ. *street art* – «вуличне мистецтво») – образотворчого мистецтва, характерною особливістю якого є яскраво виражений урбаністичний стиль. Але не можна ототожнювати графіті і стрит-арт. До стрит-арту належать також некомерційні *постери* (англ. *poster* – «афіша», «об'ява», «плакат»), *трафарети*, популярні сьогодні *мурали* (художній розпис стін будівель) тощо.

Художники, для яких картинними галереями є вулиці, займаються стрит-артом здебільшого для того, щоб безпосередньо спілкуватися з громадськістю, привернути увагу до цього мистецтва як молоді, так і старшого покоління.

Мурал

Яскравим прикладом нових віянь американського мистецтва в архітектурі стали хмарочоси. Будівництво та експлуатація хмарочосів стали можливими завдяки технічному розвитку Америки й появі ліфтів. Першу таку споруду було побудовано в Чикаго 1884 року.

Значний внесок Америки й у галузі театрального мистецтва. Зокрема, саме в США сформувався популярний сьогодні музично-театральний жанр – *мюзикл*.

Пригадайте відомі вам мюзикли. Назвіть характерні ознаки цього жанру.

У середині XX століття на пограниччі візуального мистецтва й театру був створений цілковито новий жанр *гепенінґ* (від англ. *happening* – «випадок», «те, що відбувається»). Його творцем став американський композитор **Джон Кейдж**, який також запропонував ідею перформенсу (англ. *performance* – «представлення», «виконання»). Дж. Кейдж називав гепенінґом «організацію певної події, яка може мати мистецьке значення». Перший гепенінґ композитор здійснив у 1952 році, організувавши одночасно виступ балету, читання поезії, демонстрацію картин та гру піаніста. Класиком цього жанру став американець **Дік Гіґґінс**, який водночас був творцем поняття «інтермедіа» – творчості на межі музики, пластики та літератури.

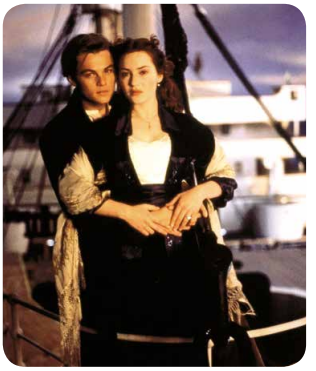

Постери до мюзиклів

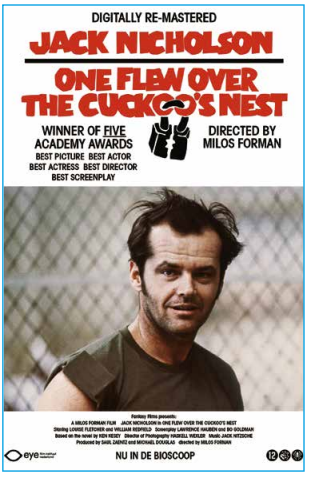
«Віднесені вітром»
(реж. Віктор Флемінг)

«Титанік»
(реж. Джеймс Кемерон)

«Зоряні війни»
(реж. Джордж Лукас та ін.)

«Пролітаючи над гніздом зозулі»
(реж. Мілош Форман)

І, звичайно ж, Америка – це кінематограф!

Голлівуд – це центр американської кіноіндустрії, що розповсюдила свій вплив на весь світ. Тут містяться знімальні павільйони найбільших кінокомпаній США, саме тут розквітло американське кіно. Щорічно в Голлівуді створюють тисячі фільмів. Незважаючи на переважно комерційну спрямованість, голлівудське кіно реалізує саму суть кінематографа – видовище. Воно занурює глядача в правдоподібний, але ілюзорний світ, що відводить від реальності або дещо змінює її. Мабуть, тому Голлівуд часто називають «фабрикою мрій».

Саме в Голлівуді з'явилася сучасна система кінозірок – на рекламних плакатах стали вказувати і провідних акторів. У результаті глядач став досвідченішим і бажав бачити в кіно своїх кумирів.

Кіно, будучи пов'язаним з фінансовим капіталом, перетворилося в одну з найважливіших галузей американської промисловості, знаряддя пропаганди американських цінностей і способу життя. Сьогодні в голлівудському кінематографі спостерігається тенденція до створення фільмів-блокбастерів – високобюджетних, з великою кількістю спецефектів і декорацій.

Поміркуйте над впливом кінематографа на наше життя. Яким фільмам ви віддаєте перевагу? Чому?

США – незвичайно суперечливе «дитя» світової цивілізації, яке майже за чотири століття свого існування стало одним з її основних рушіїв, продемонструвало світові панораму могутнього своєрідного державно-культурного організму. Культура, що народилася на американському ґрунті з його національно-етнічною неоднорідністю населення, склалася на основі взаємодії культур, сформованих у надрах різних цивілізацій: зокрема, культури аборигенів Північноамериканського континенту, європейських традицій білих поселенців та африканської культури. Багато націй і народів уклали в її розвиток свою працю, звичаї, знання, скарби матеріальної й духовної спадщини.

Уявлення про місце людини в суспільстві лежить в основі американської культури, де домінують три основних поняття: *privacy* як невтручання в особисте життя, *trespassing law* як захист власності, *voluntary action* як участь у суспільному житті. Невтручання в особисте життя передбачає абсолютну автономність індивіда, заборону порушення кордонів його зовнішнього і внутрішнього існування, дає підстави для відмови від розмов, що не хвилюють американця (знамените *I don't care*). Водночас ідеться про готовність людини до вияву власної індивідуальності та оригінальності, допитливості й цікавості (бути *fun*), а також постійну інформованість та ерудованість (бути *update*).

Незалежна й самодостатня особистість стала сенсом і концентром американського мистецтва. Як гімн людині, що робить сама себе, звучать слова поеми Волта Вітмена «Пісня про себе»: *One's self I sing* («Самість кожного оспівую я»). Цілісність людини, її готовність до самореалізації приваблює й сучасних митців. Унікальність і крихкість людського існування у світі розкрито в мистецьких образах, і це чи не найяскравіше свідчення потужного персоналізму американського характеру.

«Володар перснів» (реж. Пітер Джексон)

ПРОФЕСІЙНІ ВИПРОБОВУВАННЯ. «Створюємо фільм: від ідеї до результату» *(колективний проект).*

Поради щодо створення фільму

- Перед початком роботи розробіть план, що складатиметься з підготовчого (препродакшн), знімального (продакшн), монтажно-тонувального (постпродакшн) та рекламно-реалізаційного («розкручування» і покази) етапів створення фільму.
- Врахуйте, що підготовчий етап включає: вибір сценарію, акторів, знімальних об'єктів та набір членів знімальної групи.
- Знімальний період вимагає максимально ретельного планування організації зйомок і чіткого його дотримання, що дасть можливість скоротити знімальний період до мінімуму.
- Постпродакшн передбачає обробку відеоматеріалу після зйомок епізодів фільму, підготовку і виготовлення комп'ютерних об'єктів, редакцію, монтаж, озвучення та обробку матеріалу фільму.
- Для «розкручування» створеного кінофільму необхідно подбати про рекламну кампанію, яка може включати відео-, аудіо- та друковані матеріали (зокрема, з презентацією кадрів / відеофрагментів з фільму; світлини зі знімального майданчика тощо).

Тож успіхів!

«Касабланка» (реж. Майкл Кертіс)

Let it snow

Музика *Жюль Стайн*, вірші *Семмі Кан*

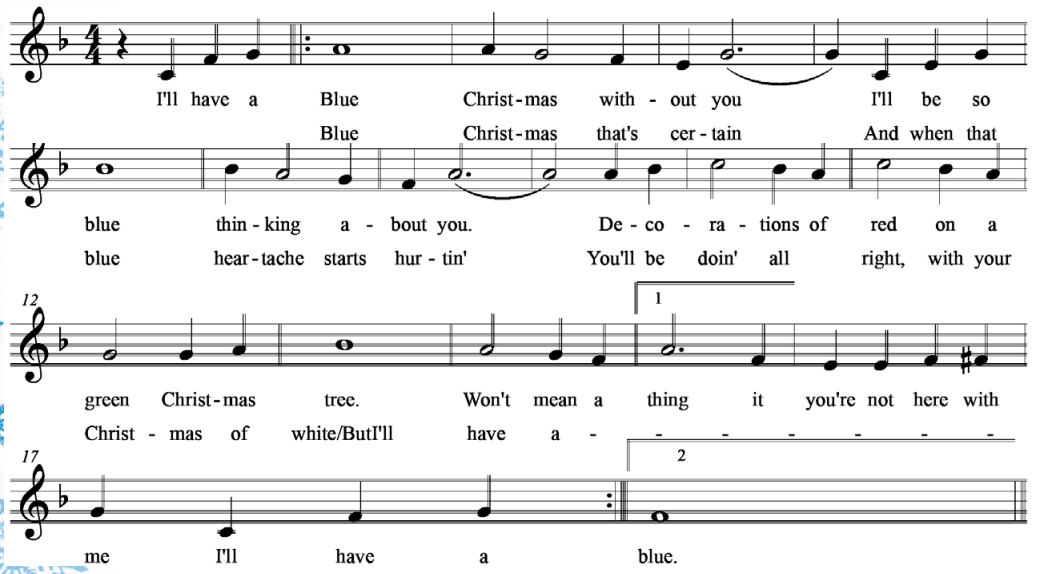
It doesn't show signs of stoppin'
And I've bought some corn for poppin'
The lights are turned down low
Let it snow, let it snow, let it snow
When we finally kiss goodnight
How I'll hate goin' out in the storm
But if you'll really hold me tight
All the way home I'll be warm

The fire is slowly dyin'
And, my dear, we're still goodbyin'
As long as you love me so
Let it snow, let it snow, let it snow
He doesn't care if it's ten below
He's just sittin' by the fire's cozy glow
He don't care about the cold and the winds that blow
He just says, "let it snow, let it snow, let it snow" (let it snow)
"Ooh wee", goes the storm why should…

Blue Cristmas (Сумне Різдво)

Автори *Біллі Хейз* та *Джей У. Джонсон*

I'll have a Blue Christmas without you.
I'll be so blue thinking about you.
Decorations of red on a green Christmastree
Won't be the same dear, if you're not here with me

I'll have a Blue Christmas that's certain
And when that blue heartache starts hurtin'.
You'll be doin' all right, with your Christmas of white,
But I'll have a blue, blue Christmas.

Запитання і завдання

1. Що нового ви дізналися про мистецтво Американського культурного регіону?
2. Назвіть найяскравіші мистецькі явища, народжені на теренах американських континентів.
3. Подискутуйте над висловами чотириразового президента США Франкліна Рузвельта:

- *«Єдиною перешкодою для здійснення наших планів на завтра можуть бути наші сьогоднішні сумніви»;*
- *«Недостатньо лише хотіти – ви повинні запитати себе, що ви збираєтеся робити, щоб отримати те, що ви хочете»;*
- *«Небезпечно недооцінювати людину, яка переоцінює себе»;*
- *«Щастя полягає в радості досягнення мети і гострих відчуттях творчого зусилля»;*
- *«Війну ідей так само не можна виграти без книжок, як морську битву – без кораблів».*

Робота з джерелами:

Створіть повідомлення (аудіо-, відео-, візуальне тощо) про мистецькі здобутки Американського культурного регіону. Наприклад, аудіо-/відеодобірку знаних музичних/кінотворів або колаж ***«Мистецтво доколумбової Америки»***.

III розділ

Далекосхідний культурний регіон

Чарівний світ Сходу вабить, хвилює, надихає… Він багатоликий і де в чому досі лишається недосяжним для західного розуміння.

Занурмося в таємничість культури та мистецтва Китаю, Японії, Північної та Південної Кореї та інших країн Далекосхідного культурного регіону.

Кожна з великих культур Далекого Сходу є унікальною і неповторною.

Зокрема, естетичними та художніми підвалинами китайського мистецтва, що має тисячолітню історію, є філософські традиції *буддизму, конфуціанства* та *даосизму*. На культуру Японії вплинула китайська цивілізація. Японці ввібрали й переосмислили відповідно до своїх потреб традиції релігій (буддизму, конфуціанства та давньої японської релігії – *синтоїзму*) і витворили свою неповторну культуру.

§6

ВИТОНЧЕНА КРАСА ЖИВОПИСУ ДАЛЕКОГО СХОДУ

Природа, за уявленнями китайців, є еталоном прекрасного, утіленням світобудови, основним об'єктом і невичерпним джерелом творчого натхнення митців. Саме через природу китайці намагалися осмислити основні закони буття.

Можливо, саме тому особливістю традиційного китайського живопису була відмова від копіювання зовнішнього світу. З давніх часів він утілює традицію, засновану на вдумливому споглядані природи, пошуку певних сенсів, перетворені зовнішнього, видимого, у внутрішній стан. Живописці не прагнуть до натуралізму та зовнішньої подібності, у своїх творах вони передають настрої та переживання, які виникають від спілкування з природою. Майстри розкривають стан зображуваного: наприклад, «потік, що біжить», «бамбуковий листок на вітрі», «небеса, що прояснилися після снігопаду» тощо.

Китайські живописці використовують мінеральні, рослинні водяні фарби, чорну туш, а їхні

Мау Дон

твори здебільшого мають форму горизонтальних або вертикальних сувоїв. Зображення наносять переважно пензлем на шовк або спеціальний папір зі специфічною текстурою. Але інколи майстри виводять лінії і розтушовують фарбу руками.

Багато митців віддають перевагу монохромному живопису, вважаючи, що це краще «розкриває сутність природи». Велику увагу приділяють лінії, адже всі образи створюються за допомогою лінійного рисунка та каліграфічних віршованих написів, які є майже в кожному творі як утілення цілісності поезії, живопису і каліграфії. Вірш і зображення тісно переплітаються у творі, вони є цілісним утіленням задуму митця.

Художники передають простір, об'єм, рух, не користуючись прийомами світлотіні. Особливістю традиційного китайського живопису є наявність у творах незаповнених ділянок, які можуть маскуватися під зображення світлої хмаринки або білого туману: у глядача має залишатися свобода для фантазії та роздумів. За традицією майстри обов'язково ставлять на творі печатку червоного кольору, засвідчуючи таким чином свою особу.

Довідка

Якщо європейці розглядають полотна, то китайці їх «читають», адже митці закладають у свої твори певний підтекст: твори сповнені символізму й алегорій. Зокрема символіка пов'язана з образами природи. Кожна рослина, кожна квітка зіставлялися зі спостереженнями законів життя природи та людськими якостями. Наприклад, орхідея – символ чистоти, хризантема – скромності й цнотливості; дика слива мейхуа – стійкості й непохитності; бамбук – людського характеру; верба – краси і вишуканої витонченості, а сосна – це ідея вічної юності й стриманості. Мініатюрні фігурки людей на тлі величних ландшафтів символізують, що людина – це лише незначна ланка Всесвіту, яка повністю залежить від його могутності. Така мова символів дуже зрозуміла китайцям, натомість тим, хто не зможе розгадати іносказання, осягнути цей самобутній національний живопис неймовірно складно.

Шень Чжоу

Лі Шу Куі Хан Ші

У китайському живописі можна виділити декілька жанрів.

Картини *«шань-шуй»* (*«гори-водойми»*) утілюють основні філософські уявлення про закони світобудови з творчою взаємодією гір і води, землі й неба. Пейзаж спрямовує на очищення і просвітлення душі. Подібна естетична настанова визначила метод створення картин: ніколи не писати з натури, відкидати випадкове, зосереджуючись на сутностях. Розсіяна перспектива перетворює простір картини на пейзаж без обрію і точок сходження, де всі елементи розташовані однаково далеко або близько. Панорамні картини наповнені зображеннями скель і гір, оповитих хмарами, туманами, крізь які ледь помітні ліси, людські домівки, човни тощо. Людина розчиняється в такому просторі, зливається з його ритмом. Подібні зображення вільно «течуть» суворм, і обмежує їх лише його довжина. Формат допомагає досягти враження неозорості природного світу, утвердити його могутність і володарювання над людиною, яка відчуває себе маленькою частинкою світобудови.

Вдивляючись у досконалі форми тварин, рослин, каменів, китайські майстри намагалися передати їхню справжню сутність, яку неможливо виразити словами. Так народжувалися картини «*хуа-няо*» (*«квіти-птахи»*).

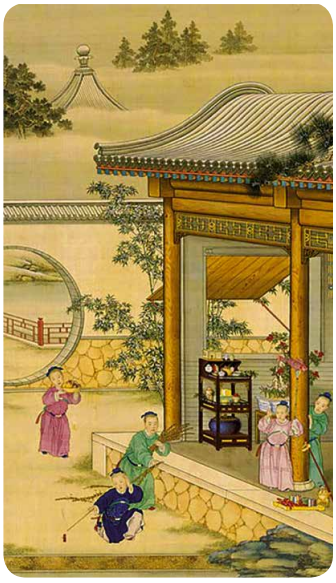
У картинах «*жень-у*» (*усе, що стосується образу людини*) художники дотримувалися одного непорушного правила: нарівні із зовнішньою схожістю творець повинен передати душевний стан і характер людини, підкресливши красу її внутрішнього світу. Філософська традиція міцно пов'язувала мистецтво з основами світобудови, ідеальним уявленням про людину. Вона могла бути різною: самотньою, здатною до естетичної споглядальності або сповненою бажання реалізувати себе в соціальній практиці.

Лю Жуй

Ци Бай-ши

Джузеппе Кастільйоне

Ма Юань

Юн Джа

Пригадайте твори європейського мистецтва і порівняйте їх з китайськими щодо взаємин людини і природи. Поцікавтеся творчістю Ци Бай-ши та інших китайських художників.

Шен Джоу

Кітагава Утамаро. Кольорова гравюра на дереві. XVIII ст.

Кацусика Хокусай. Білий дощ під горою. XIX ст.

Мотиви природи знайшли своє втілення у традиційному японському образотворчому мистецтві. Також на картинах Країни Вранішнього Сонця часто зображували різноманітні сцени з повсякденного життя знаті, випадки з життя звичайних людей, самураїв, міфологічних героїв. Стилі й манера виконання багато в чому успадковані від китайського традиційного живопису, але є й особливі, японські, «родзинки». З-поміж таких – стиль «*укі-йо*» – гравюри на дереві, на яких зображено красунь-гейш, акторів театру Кабукі, борців сумо, різні природні краєвиди.

У створенні гравюри брали участь художник, різьбяр і друкар, а весь процес складався з кількох етапів: художник малював на білому папері картину, потім різьбяр наклеював малюнок на дерев'яну дошку і робив на його основі друковані форми, на які друкар потім наносив потрібні кольори й робив відбитки на злегка зволоженому рисовому папері.

1 – Гравюра Кацусика Хокусая; 2 – Коно Байрей. Із серії «Птахи та квіти»

Кано Ейтоку. Ширма «Квіти і птахи пір року» (правий бік)

Найвідомішою школою японського образотворчого мистецтва є школа Кано, художники якої знані своїми чудовими розписами по шовку. Відмітною рисою таких витворів є поєднання зображень реальних предметів і тварин, що перебувають на першому плані, з абстрактними складовими заднього плану (наприклад, хмарами).

Яскравий розвиток у японському живописі отримали картини на ширмах, що поєднували функції меблів і мобільного стінопису. Такі твори прикрашали храми, міські будинки й палаци аристократів. Рами ширми заповнені особливим цупким папером ручного виробництва (бьобу), який декорують малюнками, а краї прикрашають текстилем. Милування природою, краєвидами, місяцем у небі, першим снігом або цвітом дикої сливи – усе це народжувало сюжети зображень на ширмах. Узагалі ці сюжети різноманітні: від релігійних і міфологічних – до побутових сцен і краєвидів, що оспівують красу Японії. Зображення супроводжували віршами, що додавало виробам більшої мистецької вартості.

Схарактеризуйте твори. Що вас найбільше зацікавило в них?

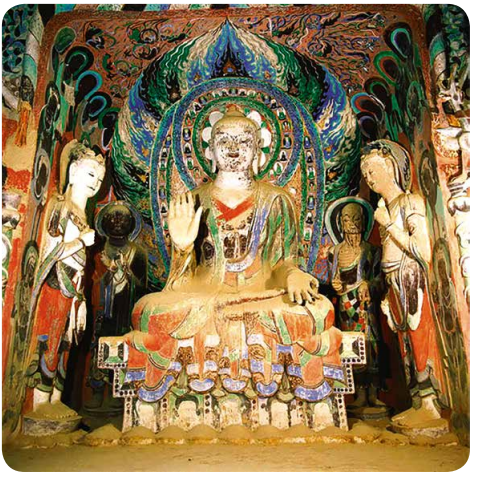
Огата Корин. Ширма

ФАКТ

Печерний храмовий комплекс **Могао** (Китай) називають «скарбом мистецтва Сходу». Це одна з найдавніших пам'яток регіону, що містить найяскравіші приклади буддійського мистецтва.

Мистецтво в печерах Могао представляє тисячолітній шар, що поєднує унікальні пам'ятки архітектури (майже 500 храмів), скульптури (понад 2100 розписних статуй), фрескового живопису (близько 45 тис. м^2), літератури, каліграфії і навіть музики. Тут була виявлена так звана Печерна бібліотека, вміст якої налічує величезну кількість робіт, серед яких буддійські та даоські релігійні тексти, трактати з філософії, географії, історії, а також унікальна «Книга ворожінь», яка була написана тюркським рунічним письмом.

Розписи та скульптури печери Могао

Вишукані родзинки властиві декоративно-ужитковому мистецтву цього регіону. Китайці уславилися на весь світ тим, що першими стали виготовляти посуд з порцеляни, покривати лаком декоративні вироби, а також використовувати техніку розпису по шовку (батик). Окрім того, китайці вирізьблювали речі з каменю, виготовляли різні вироби із золота й бронзи тощо.

З найдавніших часів корейці славилися обробкою металу, особливо бронзи. Витонченістю форми, багатством звучання і значними розмірами славилися бронзові дзвони, які прикрашали чудовими медальйонами у формі лотоса, зображеннями інших квітів, фей, а також язиків полум'я. Дуже популярна також корейська кераміка, що має глибокі традиції: від стародавніх глиняних посудин неоліту до елегантних селадонових ваз, прикрашених вишуканою інкрустацією, та чосонської порцеляни.

Розквіту декоративного мистецтва Країни Вранішнього Сонця сприяло обожнювання природи, що лежало в основі японської релігії. Це й керамічні та порцелянові вироби, прикрашені тканини і одяг, різьблення по дереву, металу й кістці, красива зброя та багато іншого. Фігурки-нецке, коробочки-інро (мініатюрні скриньки), лакові вироби, витончені косоде (кимоно з коротким рукавом) – усе це було оброблено з художнім смаком і витонченістю.

Віяло прийшло до Японії, мабуть, з Китаю. А японські майстри надали йому неповторного, витонченого вигляду. Наприклад, віяло-утіва – суто японський винахід. Це віяло-пелюстка, виготовлене із цілісного шматка деревини й обтягнуте дорогим шовком або папером, на які нанесено красиві малюнки.

Зразки декоративно-ужиткового мистецтва Далекосхідного культурного регіону

Довідка

Вважається, що й повітряні змії мають китайське походження. У Китаї існують різні традиції, пов'язані із цим дивовижним явищем, проводяться змагання та фестивалі. А в місті Вейфан функціонує музей, присвячений історії створення і розвитку повітряних зміїв.

Повітряний змій

Беззаперечною «візитівкою» Японії є мистецтво складання букетів – *ікебана*. У кожній класичній формі відображено філософський принцип триєдності світу – три основних елементи композиції символізують Небо (більший елемент), Землю (менший) та Людину (середній). Ікебана асиметрична, адже в природі немає нічого застиглого, усе рухається, змінюється. Часто як основні елементи використовують гілки, а квіти слугують помічниками. У традиційному японському будинку ікебану ставили у спеціальну нішу-токонома, де також вішали сувій з каліграфією та розміщували різні цікаві дрібнички.

Практичне завдання

На дозвіллі дослідіть особливості складання ікебани та спробуйте створити власну композицію.

Запитання і завдання

1. Узагальніть особливості традиційного китайського та японського живопису, досягнення в декоративно-ужитковому мистецтві.
2. Оберіть один з творів живопису в підручнику та схарактеризуйте його. Висловте своє ставлення.
3. У сучасній Японії живе велика кількість художників, які малюють у стилі аніме. Розкажіть, що вам відомо про цей стиль. Поцікавтеся творчістю японського художника Кацусика Хокусая.

§ 7

АРХІТЕКТУРНІ ОБРАЗИ ДАЛЕКОГО СХОДУ

Архітектура Далекого Сходу втілює особливий, урочистий і водночас надзвичайно декоративний, художній стиль, який відбив життєрадісний і разом з тим філософський дух, властивий у цілому мистецтву цього регіону. Архітектура Далекосхідного регіону – величні і водночас незвичайні будівлі з красиво вигнутими багатоярусними дахами – справляє поетичне враження. Такий дизайн невипадковий, адже це, за повір'ями, допомагає відігнати злих духів: у Давньому Китаї вважали, що духи можуть пересуватися тільки прямо або звертати вбік під прямим кутом, тому вигнуті форми не дають їм можливості дістатися до людей. Подібний символічний зміст має й інший декор будівлі: малюнки, глиняні фігурки міфічних істот, серед яких майже завжди дракон, мають захищати мешканців будинку від злих духів. І що важливіша будівля, то більше таких «захисників» перебуває на ній. Красу декору, що вражає яскравістю фарб, доповнюють різнокольорова черепиця та пишне різьблення.

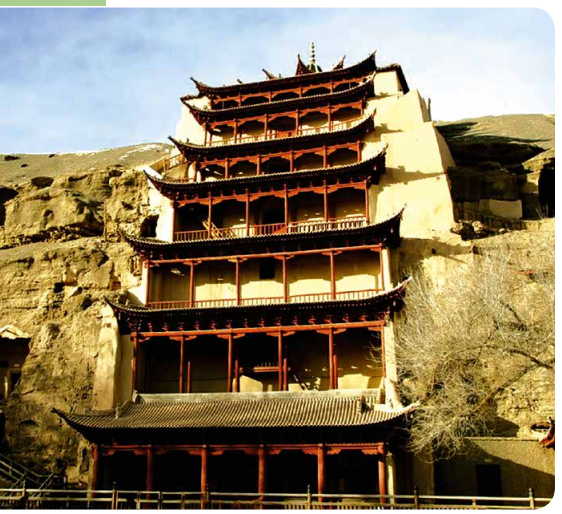
Усвідомлення людиною єдності духу і тіла, неба і землі, властиве буддизму, знайшло відображення в культових спорудах – *пагодах*. Здебільшого характерною особливістю цих будівель є висота та багатоярусність, що також несе певні символічні змісти. Кожний ярус має свій дах із загнутими навісами, що виступають. Основа пагод має різну форму – круглу, квадратну, шести- та восьмикутну. Ярусний стиль властивий

Пагода «Якусідзі» біля м. Нара. Японія

Пагода «Пагорб тигра» в м. Сучжоу. Китай

Печерний храмовий комплекс Цяньфодун

Храм Путошань

і світській архітектурі Далекого Сходу, наприклад будівлям палаців, дахи яких часто робили багаторівневими.

Особливим є внутрішнє оздоблення будівель Китаю. Згідно з традицією, будинок є невід'ємною частиною навколишнього пейзажу, свого роду ширмою, крізь яку природа ніби «входить» усередину будівлі, доповнює і збагачує її. І тому в основі традиційної китайської будівлі – дерев'яні чи кам'яні стовпи, а між ними – легкі стіни і перегородки, які швидко збираються і монтуються, а також відповідно декоруються. Щоб відокремити одне приміщення від іншого, дуже часто використовували ширми. Обов'язковою належністю будь-якого будинку був внутрішній двір із садом.

Поцікавтесь символікою, зокрема кольору, в китайській архітектурі. Дослідіть особливості архітектурних пам'яток Китаю, що занесені до Списку об'єктів світової культурної спадщини ЮНЕСКО (Заборонене місто в Пекіні, Храм Неба тощо).

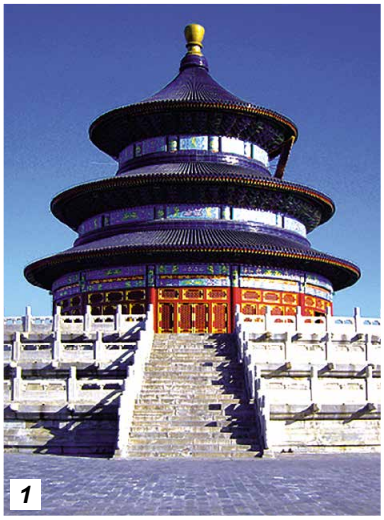
Палац Гугун. Заборонене місто: 1 – екстер'єр; 2 – фрагмент оздоблення даху

Перлина

Символом столиці Китаю, Пекіна, є **Храм Неба**, побудований в епоху династії Мін і нині занесений ЮНЕСКО до Списку об'єктів світової культурної спадщини людства.

В образі Храму Неба втілено уявлення китайців про впорядкованість світобудови та її закони. За замислом зодчих, розміщення храму та його вигляд мали уособлювати гармонію священних сил Землі і Неба. Кругла в плані будівля храму (коло – символ Сонця, Неба), розміщена на квадратній ділянці (квадрат символізує Землю), втілює союз Неба і Землі. Храм має три яруси, які уособлюють три основні сили Всесвіту – Небо, Землю і Людину. Синя глазурована черепиця триярусного даху, покладена у вигляді променів, символізує небесну блакить. Колони пофарбовано в червоний колір – колір вогню, що символізує союз Неба і Землі. Навіть кількість колон храму має свою символіку: 4 великі 18-метрові колони означають чотири пори року, 12 середніх колон – 12 місяців, 12 позолочених колон – 12 двогодинних відрізків часу. А разом 28 колон символізують 28 сузір'їв. Храм прикрашено багатим декором.

Дізнайтеся про інші таємниці символіки Храму Неба.

1

2

3

4

Храм Неба: 1 – екстер'єр; 2 – вигляд з висоти пташиного лету; 3 – фрагмент декору; 4 – інтер'єр

ФАКТ

Великий китайський мур

Візитівкою Китаю є **Великий китайський мур**, найбільший оборонний об'єкт у світі – одна з найбільших будівельно-технічних споруд усіх часів. Вона була зведена на кам'яному підмурівку і збудована із землі й цегли. Завдовжки тисячі кілометрів, стіна звивається вгору і вниз гористою місцевістю, простягається пустелями й болотами. Зі сторожових веж муру за допомогою димових сигналів удень і сигнальних вогнів уночі можна було розповсюджувати інформацію всією країною з великою швидкістю. Стіна була не тільки кріпосним валом, але й дорогою завширшки 5,5 м, що давало змогу крокувати по ній поруч п'ятьом піхотинцям або скакати – п'ятьом кавалеристам.

Японській архітектурі, що ввібрала традиції китайського мистецтва, притаманне прагнення до простоти. Будівлі світлі й відкриті, переважно складаються з прямокутних елементів. Велику частину споруд Японії будували з дерева, оскільки це гнучкий матеріал і, порівняно з каменем, більш стійкий під час землетрусів.

Серед пам'яток дерев'яного зодчества, що дійшли до нас, вирізняються синтоїстські храми з масивними дахами, що виступають далеко за межі стін і надійно захищають їх від негоди.

Високого розвитку набула садово-паркова архітектура. Китайські сади були кількох типів: імператорські; храмові; індивідуальні, призначені для родини та друзів. Їх прикрашали дерева і квіти, павільйони й альтанки, водойми та декоративне каміння.

Японські сади лаконічні, багатозначні й символічні, вони покликані слугувати відпочинком від суєти, засобом відновлення рівноваги душі. Кожен об'єкт має своє смислове навантаження. В основу моделі саду покладено союз трьох головних стихій – води, каміння і рослин. Вода (або пісок, який її замінює) асоціюється з водоймами (озерами й гірськими річками). Камені символізують гори, скелі, острови. Невеликі рослини, з яких створюють композиції, за контурами нагадують лісові пейзажі. З-поміж видів японських садів виділяють: сад дерев, сад води, сад чайної церемонії, сад цубо, сад каменів.

Золотий павільйон. Японія

Головна зала комплексу Тодай-дзі. Японія

Наприклад, сад каменів (сад дзен, або сад «сухого пейзажу») створює мініатюрний стилізований пейзаж за допомогою ретельно дібраних композицій з каменів, водойм, мохів, формованих дерев і кущів з використанням гравію або піску. Такий сад переважно невеликий, оточений стіною і, як правило, призначений для споглядання в положенні сидячи тільки з одного місця за межами саду.

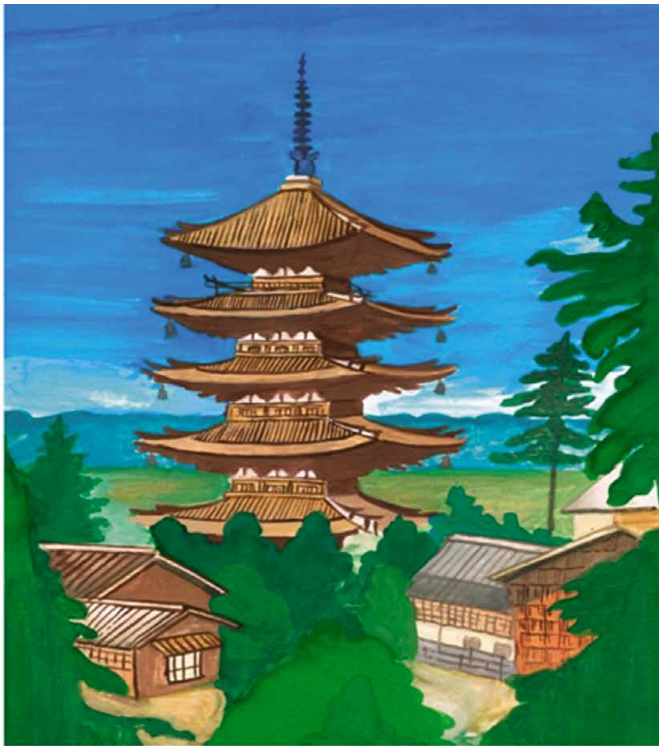
Японський сад каменів

Практичне завдання

Відтворіть у живописі свої враження від архітектури Далекого Сходу.

Запитання і завдання

1. Спробуйте дібрати декілька влучних слів-характеристик для архітектури Далекосхідного культурного регіону.
2. Що вам відомо про китайське та японське садово-паркове мистецтво?
3. Дослідіть явища традиційної китайської та японської культури (наприклад, чайна церемонія, повітряні змії, мистецтво кірігамі тощо), які сьогодні відомі і впроваджуються в усьому світі.

§ 8

СИМВОЛІЧНІСТЬ І ЗАГАДКОВІСТЬ МУЗИКИ, ТЕАТРУ І КІНО

Давньокитайське мистецтво справило істотний вплив на формування багатьох культур Далекосхідного регіону і впродовж багатьох століть було своєрідним еталоном і предметом для наслідування.

Слід зазначити, що в поняття «музика» давні китайці вкладали дещо інший зміст, ніж це робимо ми. Під «музикою» (*юе*) вони розуміли ритуальний танок під акомпанемент музичних інструментів. Буквально кожна нота, кожен музичний ритм, найменший жест танцівника щось символізували. Закодованою мовою музики й танцю китайці розповідали цілі історії з життя легендарних героїв, відтворювали яскраві історичні сюжети, виявляли своє ставлення до політичного життя країни тощо.

Відповідно до традиційних релігійно-філософських уявлень кожен ступінь звукоряду, кожен звук стародавні китайці пов'язували з певною порою року, годиною доби, положенням Сонця і Місяця, різними птахами й тваринами, стихіями природи тощо. Одні мелодії вони виконували навесні, інші – улітку, восени, узимку.

Розібратися в усіх тонкощах складної музичної символіки, щоб установити за її допомогою зв'язок минулого із сучасністю, міг тільки знавець.

О Сян Рен. Музиканти

В основі музики регіону особливий лад – *пентатоніка*, що надає їй неповторності. Це п'ятизвукова (до-ре-мі-соль-ля), а пізніше – семизвукова (з двома додатковими ступенями – фа, сі) система, яку китайські теоретики обґрунтували ще понад 2 тисячоліття тому. Давні китайці знали і акустичну 12-ступеневу хроматичну систему («*люй-люй*»), добирали з неї звуки для пентатонічних ладів. Сформована в давнину на основі ієрогліфів музична нотація в деяких варіантах збереглася й дотепер.

Китайська народна мелодія «Квітка жасмину». Японська народна пісня «Сакура».

Фрагмент запису музики для циня одночасно у двох нотаціях – цифровій та ієрогліфічній, винайденій ще в часи епохи Тан (династії Лі, 618–907 рр.)

Лам Ші Чі. Китайська дівчина з інструментом

Музичний інструментарій народів Далекого Сходу надзвичайно різноманітний. У Китаї з-поміж струнних інструментів найпопулярніші цинь та піпа. Багатий інструментарій групи духових та ударних інструментів.

Традиційні музичні інструменти японців – біва, кото, сямисен, сякухаті, ерху (оригінальна двострунна скрипка з металевими струнами), духові, зокрема флейти фуе та хотіку, та ударні (сімейство барабанів Тайко).

З-поміж великого музичного інструментарію корейців популярними є барабани чангу (барабан, що нагадує за формою пісочний годинник).

Відеофрагмент гри на китайських, японських народних інструментах, на барабанах Тайко.

Які факти свідчать про високу майстерність музикантів?

Музичні інструменти Далекого Сходу

1 – Кунде Ванг. Танець з ліхтариками; 2 – Ольга Стрілецька. Танець Сакури; 3 – Утагава Кунійосі. Танець

Промовистими були й китайські танці, що виконувалися з використанням щитів, бойових сокир, пір'я фазанів, бичачих хвостів, віял, одягу з довгими рукавами тощо. За понад п'ятитисячолітню історію багато традицій у Китаї стали тісно пов'язані, як, наприклад, бойові мистецтва, народні танці та акробатика. З плином часу вони стали частиною одного виду танцювального мистецтва. Можливо, тому класичний китайський танець є одним з найбільш складних, виразних і багатогранних видів мистецтва у світі.

Китайський танець з віялами. Танець Небесного Лева і Дракона.

Яке ваше враження від дійства? Схарактеризуйте музику, рухи, костюми виконавців. Поцікавтеся особливостями цих танців.

Утагама Куніакі. Новий рік. Танець Дракона

ФАКТ

Здоров'я на кінчиках пальців

Мистецтво *мудр* виникло в Китаї понад дві тисячі років тому. Цілителі того часу вважали, що життєдіяльність організму підтримується не тільки їжею, а й енергією, яку він отримує з Космосу. Ця енергія циркулює в особливих каналах-меридіанах, що забезпечують її «доставку» до всіх органів і тканин організму.

Шість основних енергетичних каналів, пов'язаних з важливими органами життєдіяльності людини, проходять по руках і пальцях людини. Саме тому рука володіє такою величезною цілющою силою! Поєднуючи пальці в певних комбінаціях, можна активізувати меридіани й направити енергію по всьому тілу, відновити її потік та усунути «поломки» у хворих органах.

Танець тисячі рук

Наприклад, володіння енергетикою тіла виявляється через особливий ритуальний китайський танок, який називається «Танець тисячі рук». Він зображує тисячоруку богиню Гуань Інь. Власне, Гуань Інь Ши – це божество, що дослухається до благань про допомогу і простягає в потрібний момент одну з тисячі своїх рук.

Відеофрагмент танцю у виконанні трупи China's Disabled People's Performing Art Troupe.

Прокоментуйте технічність і художність виконання танцю.

Мистецтво музики й танцю є невід'ємною частиною великого музично-театрального дійства – *Китайської (Пекінської) опери*, органічного сплаву музики, поезії, танцю та бойових мистецтв.

Актори Пекінської опери

Акторка Пекінської опери

Сюжети опер зазвичай будуються за мотивами давніх хронік, оповідань про війни та інші епохальні події. Дія не обмежується ані часом, ані простором, активно використовується символіка. Кожне слово чи фраза виражаються стилізованим рухом або жестом, які є частиною танцю, з дотриманням суворих правил стилю та виконання. Імпровізація акторам не дозволяється. Навіть жести, що здаються випадковими, погоджено з костюмами персонажів і точно розраховано та скоординовано з музичними звуками ударних інструментів (вистави супроводжуються ансамблем з трьох-п'яти музикантів). Тому кожен актор постійно вдосконалює професійну майстерність: навіть знамениті майстри ніколи не пропускають щоденних гімнастичних і вокальних вправ.

Кожен виконавець має своє амплуа із символічною кольоровою гамою гриму, яка підкреслює характер конкретного персонажа. Колись їх було 7, пізніше залишилися 4 категорії амплуа: «шен» (чоловічі ролі), «дан» (жіночі ролі), «цзин» (сильні, небезпечні та брутальні персонажі) та «чжоу» (комічні ролі). Окрім гриму, актори активно використовують маски, як правило, дерев'яні, які можна миттєво змінювати під час вистави.

Символіка використовується і у процесі відтворення сюжету. А щоб іноземцям було все зрозуміло, репліки акторів дублюються титрами на спеціальному табло.

Сцена в Пекінській опері невеликих розмірів, декорації найпростіші, костюми й маски, навпаки, дуже яскраві та виразні.

За століття Пекінська опера збереглася в первісному вигляді. І це тільки надає їй популярності.

Відеофрагмент вистави Пекінської опери.

Пекінська опера

Схарактеризуйте костюми та грим акторів Пекінської опери. Який музичний супровід та декорації спектаклю? Як ви розумієте давній китайський вислів *«Музика – це квітка доброчинності»*?

Маска театру Но

З-поміж видів японського театру найвідоміші Но і Кабукі. Вистави театру Но не ставлять за мету реалістичну передачу простору і часу. Мінімальне оздоблення сцени (якщо взагалі є) і на перший погляд одноманітні рухи акторів покликані пробудити уяву в аудиторії. Но – це царство жестів, кожен з яких має значення. Під акомпанемент хору, барабанів і флейт головна дійова особа оповідає історії з життя смертних і духів, богів і демонів, битв буддійських ченців давньої Японії.

Маски – невід'ємний атрибут драми Но – переважно не прив'язані до якоїсь певної ролі, а широко використовуються в різних п'єсах для різних ролей. Їх головне призначення – втілення різноманітних емоцій та їх відтінків: радості, злості, гумору, пафосу тощо. У поєднанні з глибоко символічними рухами актора і музикою це створює унікальну атмосферу. А архаїчна мова, якою ведеться розповідь, поглиблює «велику загадку» масок.

Вистава триває зазвичай понад три години і складається з декількох п'єс, що перериваються невеликими мініатюрами з буденного життя і рафінованими танцями, покликаними підкреслювати піднесеність головної дії.

В Інтернеті перегляньте зразок традиційної китайської опери або спектаклю Но (Кабукі). Висловте свої враження.

Вистава театру Но

Вистава театру Кабукі

Різні види гриму Кабукі

У театрі Кабукі органічно поєднано спів, музику, танець і драму. Важливою специфікою жанру є складний різнокольоровий грим, нанесений на обличчя акторів, який має строго визначене забарвлення залежно від того, яку роль (амплуа) виконує актор, та яскраве символічне вбрання акторів.

У сучасному Кабукі ставлять три типи вистав: історичні, простонародні та танцювально-драматичні п'єси. Сцена в Кабукі має дерев'яний помост ханаміті, що тягнеться від її лівого краю через весь глядацький зал. (Цікавим є факт, що саме в театрі Кабукі вперше у світі було застосовано сцену, що обертається). Ханаміті використовується як для виходу акторів, так і для обігрування деяких моментів п'єси. До слова, у Кабукі особливий вихід актора на сцену. Традиційно для цього використовується мова поз – міє. Певним положенням тіла, рук, голови актор з перших секунд показує публіці характер персонажа. Важливе місце займають декорації та реквізит, які спеціально роблять меншими від натуральних розмірів, щоб підвищити значимість акторів.

Кабукі є досить популярним жанром у Японії, з 2005 року його внесено до шедеврів «усного спадку людства» ЮНЕСКО.

Дослідіть особливості японського театру.

Сцена театру Кабукі

Постер до кінофільму «Сім самураїв» (реж. Акіра Куросава)

Кінематограф у країнах Далекого Сходу розвивався із часів появи цього виду мистецтва. В азійських фільмах простежується одна спільна властивість: вони просякнуті національною культурою і самобутністю, які є джерелом натхнення сюжетів, а все запозичене переробляється і подається крізь призму місцевих звичаїв і традицій. Зокрема, на японський кінематограф вплинув традиційний театр. Візуальний ряд непоспішний і споглядальний, що дивує західних глядачів, які звикли до активних дій і частої зміни картинки. Образам японського кіно не властивий активний вияв емоцій – герої в діалогах рідко переходять на крик і майже ніколи не сміються. Світової слави японська кіноіндустрія зажила завдяки творчості режисера **Акіри Куросави**. До видатних кінострічок цього майстра надежать фільми «*Расьомон*», «*Жити*», «*Ран*», «*Сім самураїв*» (що отримав свій голлівудський римейк «*Чудова сімка*»).

Помітною особливістю китайських фільмів є їхня «перейнятість» національною ідеєю, бажанням передати традиції, філософію, особливості суспільного життя Піднебесної. Відомі китайські фільми відтворюють переважно історичні сюжети, а найпізнаванішою рисою є неперевершені сцени протиборств, у яких герої демонструють бездоганне володіння прийомами різних бойових шкіл Сходу. Китайські фільми дуже часто не мають класичного американського happy end. Натомість у більшості фільмів один з головних героїв гине, але ця смерть зазвичай відбувається в ім'я держави, кохання, вірності.

Яскравий спалах китайського кінематографа на світовій арені асоціюється насамперед з ім'ям легендарного **Брюса Лі**. Створивши школу *джит-кунг-до* – «кулак, що відбиває», він здійснив справжній переворот у кіномистецтві й зробив східні єдиноборства дивовижним кіноатракціоном. Стрічки «Великий бос», «Кулаки люті», «У бій вступає дракон» та «Повернення дракона» фактично започаткували цілий напрям у кінематографі – фільми *кунг-фу*.

Кадр із кінофільму «Немовля на $30 000 000» (реж. Бенні Чан)

Традиції Брюса Лі розвинув **Джекі Чан**, з кінодоробком якого ототожнюють сучасну модель фільмів кунг-фу. Він водночас трансформував картини цього напряму, збагативши їх гумором. Іронічне начало притаманне й фільмам, знятим на батьківщині Дж. Чана («П'яний майстер», «Поліцейська історія» тощо) і в США («Розбірка у Бронксі» та ін.). Характерною особливістю акторського стилю Джекі Чана є чудова пластика, яку майстерно використав режисер фільмів з його участю Саммо Хунг.

Ще одна яскрава особистість – режисер **Ву Юшань**, який під псевдонімом Джон Ву активно працює в Голлівуді. Широке визнання прийшло до нього після виходу на екрани картини «Без обличчя» за участю Джона Траволти та Ніколаса Кейджа.

Гонконзька кіноіндустрія – одна з небагатьох, здатних конкурувати за глобальну популярність на світовому кіноринку: упродовж кількох десятиліть Гонконг був третьою за величиною кіноіндустрією у світі (після індійського кіно і Голлівуду) і другою – за обсягом кіноекспорту. Гонконзький кінематограф успішно використав здобутки голлівудського кіно (використання привабливих для аудиторії жанрів (комедія, мюзикл, бойовик); випробуваних (особливо класичних) сюжетів і формул; зйомки сиквелів і римейків успішних фільмів) у поєднанні різних форм китайського мистецтва (бойові мистецтва, китайські музичні жанри, зокрема китайська опера тощо).

Поцікавтеся досягненнями кінематографа країн Далекого Сходу.

КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

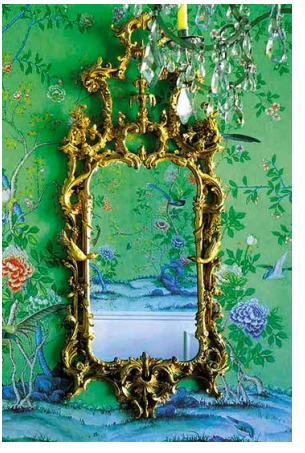
Китайський палац. Золочів. Україна

У XVII–XVIII століттях Європу охопив справжній бум на все китайське. З'явився цілий напрям у декоративному та образотворчому мистецтві, що отримав назву «шинуазрі» (від фр. *chinoiserie*). Для предметів у цьому стилі характерне використання мотивів китайського мистецтва, зображення китайців, китайської архітектури та пейзажів, імітація китайських лаків.

Вплив китайської культури можна простежити в літературі й мистецтві Заходу. Дехто вважає, що добре відома казка «Попелюшка» – це західний варіант легенди «Ю Ян Цза Цзу», яку написав Дунь Ченши в танську епоху.

Китай подарував Європі спосіб виготовлення порцеляни, шовкові тканини, папір, рослинні фарби та ін. З іншого боку, Піднебесна переймала науково-технічні досягнення Заходу, його філософські й художні ідеї. Це сприяло зміцненню взаємозв'язків між культурами світу.

Стиль «шинуазрі» в інтер'єрі

ПРОФЕСІЙНІ ВИПРОБОВУВАННЯ. **Арт-агенція з організації та проведення тематичних вечірок *«Пориньмо в культуру Далекого Сходу»*** *(колективний проект).*

Поміркуйте, що потрібно для організації та успішного проведення вечірки. Імовірно, слід продумати дизайн приміщення, дослідити традиції, костюми країн Далекосхідного регіону, дібрати музичне оформлення тощо.

Інтер'єр традиційного японського будинку

Запитання і завдання

1. Схарактеризуйте особливості музичного та синтетичних (театру, хореографії, кінематографа) видів мистецтва країн Далекого Сходу.
2. Визначте найхарактерніші ознаки мистецтва Далекосхідного культурного регіону.
3. Наведіть приклади взаємовпливів різних культур у наш час.

Робота з джерелами:

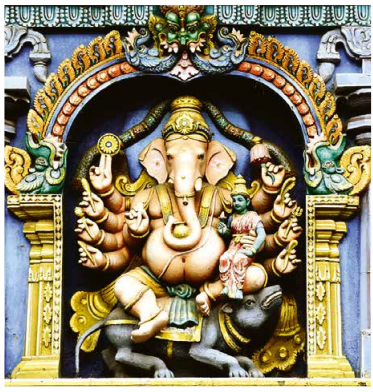
Дізнайтеся про винаходи і відкриття Давнього Китаю. Оцініть їх роль у розвитку мистецтва.

IV розділ

Індійський культурний регіон

Протягом принаймні п'яти тисячоліть Індія виробила і зберегла глибоко оригінальну культуру, що належить до великих досягнень світової цивілізації. Література Індії дуже давня. Її перші пам'ятки – священні книги Веди (санскр. – «священні знання») – виникли за тисячоліття до початку нашої ери. У ті часи в Індії створено й всесвітньо відомі поеми «Махабхарата» і «Рамаяна».

Сьогодні до Індійського культурного регіону включають країни Південно-Східної Азії: Індію, Бірму, Цейлон, Малайю, Непал, Бангладеш, Шрі-Ланку, Пакистан, а також деякі культурно та лінгвістично споріднені – Тибет, Бутан, Індонезію, Камбоджу. Культура та мистецтво Індійського культурного регіону формувалися під впливом буддизму (однієї з найбільших світових релігій, яка виникла саме в Індії), а також інших релігій (ведизму, брахманізму, індуїзму, джайнізму) і мають свій самобутній характер і свою внутрішню єдність, яка знаходить відображення у спільності традицій, релігійних уявлень, міфології, багатьох рисах побуту тощо.

§9

ВРАЖАЮЧІ ПАМ'ЯТКИ ІНДІЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ

Буддійська ступа в Санчі

Коли подорожуєш країнами регіону, уяву вражає велика кількість особливих архітектурних споруд – ступ. Це – буддійські споруди-релікварії, вмістилища священної моці, реліквій і «предметів сили». Усередині ступи прикрашено розписами подій із життя Будди або просвітлених майстрів. У центрі споруди розташовано молитовний барабан з мантрами.

Храми Індії – яскрава візитівка цієї давньої країни. Печерні храми – найстаріші. Коштовними перлинами серед них є печерні комплекси Аджанти та Еллори, включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Ці творіння майстрів, що охороняють цілу скарбницю безцінних мистецьких артефактів з минулого тисячоліття, можна назвати «Лувром» Давньої Індії.

Індійська храмова архітектура вражає її цілісним поєднанням зі скульптурою. Здавна індійські митці намагалися створити у своїй уяві образ всемогутньої Верховної Істоти й утілити його в довговічному матеріалі, наприклад у камені або кістці. Тому і для художника, і для глядача скульптурні зображення були не лише творами мистецтва, а й утіленням певного божества. Храмовий комплекс, у центрі якого перебувало головне божество, щедро прикрашували багатьма іншими скульптурними зображеннями богів і людей. Їх установлювали у суворій відповідності з існуючою ієрархією пантеону божеств, вони слугували тлом для основної скульптури.

Золота ступа Шведагон у М'янмі. Бірма

Ступа Боробудур. Ява

Перлина

Від скельних храмів **Еллори** віє чимось надприродним і містичним. Комплекс складають 34 храми, висічені просто в базальтових скельних обривах з кам'яного моноліту. Центральна споруда комплексу – храм **Кайласанатха (Кайлаш)** неймовірна будівля висотою понад 30 метрів, прикрашена скульптурами, укрита найхимернішим різьбленням, висічена з одного цільного каменя (!). По суті, це не споруда, а гігантська скульптура, яку творили тисячі будівельників, зверху вниз вирубуючи в камені це творіння, ніби звільняючи від кам'яного лушпиння. Мимоволі замислюєшся: яка сила – божественна, надприродна – змогла створити це? Чи могла людина звести такі чудові споруди? Змогла, створила. Підтвердженням цього є напис одного з безіменних будівельників на стіні печери: *«О Шиво Великий, як же вдалося мені без чаклунства звести чудо це?»*.

Здійсніть віртуальну мандрівку до печерних храмів Еллори. Що вам спало на думку під час споглядання цих комплексів, що найбільше запам'яталося?

Храм Кайласанатха (Кайлаш)

Скульптура храмів Хойсала

Храм Кандар'я-Махадева. Комплекс Кхаджурахо

Скульптурне оздоблення храмів Індії вражає витонченою майстерністю. Храмовий комплекс Мінакши (див. с. 71), розташований у місті Мадурай (штат Тамілнад), включає 12 веж. Масштаби і строкатість цієї споруди приголомшують: десятки тисяч кам'яних статуй розфарбовані в усі кольори веселки, а маківки веж, прикрашені позолотою, буквально горять на сонці.

Уся зовнішня поверхня храмів Хойсала від фундаменту до шпиля покрита скульптурою і різьбленням, не залишаючи місця порожньому простору. Вражає деталізація різьблення: на рельєфі розміром з долоню можна й зараз побачити навіть нігті зображуваних!

Скульптури та рельєфи храмів Кхаджурахо, як і багатьох інших культових споруд Індії, відображають богів, їх оточення, другорядну риту-

Скульптура храмів: 1 – Мінакши; 2, 3 – Ранакпуре

Храм Кедарешвар (Хойсала). Баллігаві

альну скульптуру, тематичні сюжети, які найчастіше розміщені на платформах та фризах храмів і оточують їх; тварин – реальних і міфічних.

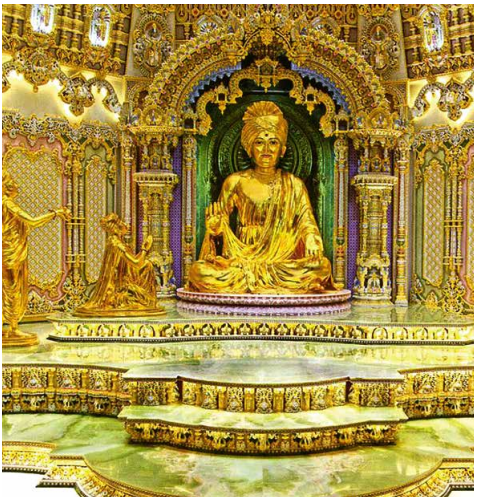
Багато тем у храмовій скульптурі Індії пов'язано з жіночими образами, їх можна бачити на стінах, колонах та інших архітектурних частинах. Зображено різні повсякденні заняття жінок того часу: догляд за дитиною, нанесення макіяжу, видалення шипа з ноги, зав'язування пояса на талії, миття волосся, гра в м'яч і, звичайно, танці й спокушання. Жінок на багатьох скульптурах зображено майже або повністю роздягненими, бо жіноча нагота та ідеальні пропорції тіла є не лише втіленням краси й чарівності, а й символом продовження роду – що має в індійському суспільстві дуже велику цінність.

Мармуровий храм Ранакпур

Храм Лотоса

Храм Акшардхам (інтер'єр)

З-поміж найвідоміших сучасних споруд Індії – Храм Лотоса та Храм Акшардхам, розташовані в м. Делі. Храм Лотоса побудовано в 1986 році. Ця будівля являє собою величезну квітку лотоса з 27 мармурових пелюсток, що розпускається. Храм Акшардхам (2005 р., див. с. 70) створено відповідно до давніх традицій. Усередині храм рукотворно оздоблено білим мармуром, а зовні – рожевим каменем. Ці кольори символізують абсолютну чистоту і мир (білий) та любов до Бога (рожевий).

ФАКТ

Печерний комплекс Аджанти – 29 буддійських печер-святилищ, розписаних фресковим живописом і прикрашених скульптурами. Особливо цінними є фрески, що покривають стіни, стелі й колони храму.

Тільки в одному з них живопис займає площу понад 1000 м^2! За фресками можна вивчати архітектуру прадавніх міст, старовинні індійські костюми, ювелірні вироби, зразки зброї.

Це декоративне багатство – справжня енциклопедія індійського національного мистецтва. Воно стало істинним дзеркалом життя далеких віків.

Фреска Аджанти

Запитання і завдання

1. Що найбільше вразило і запам'яталося в архітектурі Індії?
2. На прикладах творів Індійського культурного регіону поясніть, як ви розумієте поняття «синтез архітектури і скульптури».
3. Порівняйте архітектурні особливості різних відомих вам регіонів світу.

§ 10

СИНТЕЗ МУЗИКИ І РУХУ

Музичне мистецтво Індії багате й різноманітне. Його особливий колорит – мелодика, ритмика – дуже впізнаваний, його неможливо сплутати ні з чим іншим. Багатий пісенний та інструментальний фольклор регіону складає глибинне підґрунтя для професійного мистецтва. Індійська музика з глибокої давнини в органічному зв'язку з поезією (співом) і танцем. Часто спів супроводжується грою на інструменті соло (як правило, це щипкові – ситар або віна), що підтримується ритмічною орнаментацією ударних (наприклад, барабаном табла) і фоновим щипковим інструментом (приміром, тампурою). Надзвичайно різноманітна в індійській музиці ритміка. І тому музикант, який супроводжує ситариста, граючи на табла, має вловити імпровізаційний задум головного соліста і не тільки підтримувати його акомпанементом, але й уплітати своє відчуття провідної мелодії. Таким чином, це більше, ніж простий акомпанемент, це – дует, якість виконання якого багато в чому залежить від обох виконавців.

Індійські музичні інструменти

Раджа Раві Варма. Виконавиця на ситарі

Довідка

В основі індійської класичної музики – семизвучна гама, що ділиться на 22 неоднакових інтервали, серед них деякі складають менше чверті тону. Їх комбінації утворюють музичні тематичні схеми-раги. Рага – початкова системна одиниця індійського музичного образу. Виконавець бере якусь основну рагу – тему – і створює багатоорнаментовану, складну за ритмікою імпровізацію. У неї є завжди вступ, який дає слухачеві уявлення про вибрану рагу, потім у складному нюансуванні починається її розробка, де є і своя кульмінація, і власний розвиток теми. Певні поєднання звукового ряду з його складною внутрішньою градацією створюють широкий емоційний набір раг: раги суму і розлуки, раги внутрішнього спокою і вмиротворення тощо. Їх розрізняють за часом доби і за сезонами року, вони можуть бути чоловічими й жіночими.

Неперевершеним виконавцем гри на ситарі впродовж багатьох років був **Раві Шанкар.** Саме він познайомив західну публіку з класичною індійською музикою, завдяки йому вона стала відомою всьому світові. Віртуоз співпрацював з багатьма знаними музикантами, зокрема з учасниками легендарного гурту «The Beatles» та іншими рок-зірками. За свою кар'єру він тричі був удостоєний престижної музичної нагороди Американської академії звукозапису «Греммі». А згідно з Книгою рекордів Гіннесса, музична кар'єра Раві Шанкара стала найтривалішою у світі.

Раві Шанкар. Виконання на ситарі (на вибір).

Які візуальні асоціації виникали у вас під час слухання музики? Поцікавтеся індійським музичним інструментарієм.

Шанкар Годжаре. Музикант

Індійські музиканти – виконавці й композитори – давно намагаються розв'язати проблеми організації національного симфонічного оркестру з традиційних інструментів і створення творів для нього.

Коли сьогодні говорять про класичну індійську музику, то мають на увазі, як правило, соліста-виконавця з невеликим «оркестром фону». Річ у тім, що такі індійські інструменти, як ситар і саранги, мають два ряди струн – основні (верхнього ряду) і нижні (резонуючого ряду).

Аранжування оркестрових творів для інструментів складного звучання є головною перешкодою у створенні великих національних оркестрів, та до того ж із додаванням європейських інструментів.

Індія – визнана «академія» танцю. Цей вид мистецтва дійшов до наших днів з найдавніших часів, фактично залишившись незмінним. Перші згадки про нього містяться в «Ригведі» (один з канонічних текстів індуїзму та індійської літератури загалом, відомих як Веди). Своє теоретичне обґрунтування танець отримав у трактатах Бхарати «Натьяшастра» (II ст. н. е.) і Нандікешвари «Абхинайя Дарпана» (1000 р. н. е.).

Шива, що танцює. XI ст.

Фрески, скульптура і рельєфи стародавніх храмів відтворюють різноманітні танцювальні пози і композиції. Так, барельєфи храму Шиви в Чидамбарамі (штат Тамілнад) зображають 108 канонічних поз-рухів класичного танцю Бхарат Натьям.

Індуська традиція приписує танцю божественне походження. Його творцем і першим виконавцем вважається божество Шива, зване також Натараджа. Три найвідоміших індуських божества – Шива, Калі та Крішна – як правило, представлені в танці. У Давній Індії танець був обов'язковою частиною релігійного ритуалу. Його виконували храмові танцівниці девадаси («рабині Бога»).

Танець індійці розглядають як зриму поезію. Танцювальні рухи, пози, жести, міміка являли собою своєрідну символічну мову. У танцях оживали індійські міфи та сказання.

Виконавиці індійських танців

Апсара – небесна танцівниця

Дивовижною особливістю індійського танцю є саме жести. Вони можуть бути наслідувальними, описовими, такими, що підказують, і навіть символічними, передавати цілу гаму почуттів та думок. Поступово занурюючись у світ танцю, глядач починає легко «читати» символіку рухів виконавця чи виконавиці. Вони в буквальному сенсі розповідають: наприклад, «кажуть»: прийди, іди геть; або благословляють: долоня стає благословляючою чашечкою лотоса; з кінчиків пальців злітають птахи, рухи можуть означати небеса та землю, рай і пекло.

Індійський танець підрозділяють на народний, класичний, напівкласичний та естрадний (кінотанець).

Є два види класичного танцю – нрітта і нрітья. Нрітта – це суто технічний танець, позбавлений смислового навантаження. Нрітья – сюжетний танець, що включає також міміку і жестикуляцію. Кожна сюжетна ідея розглядається з точки зору різних настроїв. Цей стан підтримується за допомогою вокального й інструментального акомпанементу – «бхава сангитам» (емоційна музика).

Танець відіграє важливу роль у традиційному театрі Індії. Наприклад, якшагана – містеріальна драма, що поєднує спів, діалог і танець. Сюжети п'єс якшагана черпає з індійського епосу – «Махабхарати», «Рамаяни» і «Бхагавата-пурани». Танець представлений динамічними рухами героїчного характеру. Мова жестів практично відсутня, міміка природна. Ритмічні комбінації покликані відобразити настрій героя або зміну ситуації. Костюм і грим створюють відповідне емоційне сприймання дійства.

ФАКТ

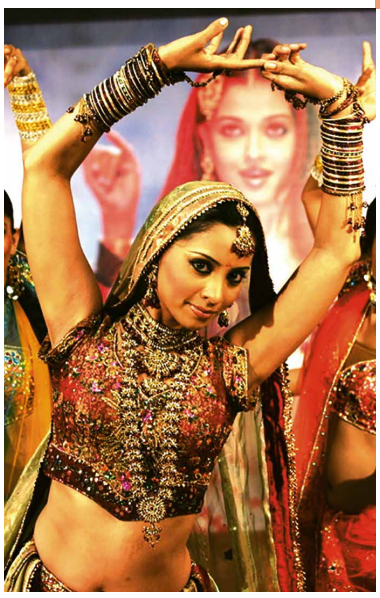
Танцівники чхау

Серед танців, що належать до *напівкласичних* стилів, чхау – танець масок. Його виконують під час свята Чайтра Парва, що присвячене божеству весни, яке символізує творіння і родючість. Танці чхау продовжуються протягом чотирьох ночей свята. Танцюристи імітують рухи тварин, відтворюють різні побутові і військові сцени. Популярні алегоричні композиції. Відмітною особливістю стилю є відсутність міміки. Вираз обличчя не суттєвий, оскільки воно закрите маскою, настрій героя передається за допомогою різких поворотів голови. Маска має символічне значення. Вона не повинна бути схожа на реального персонажа, тому навіть у тварин – людські риси. Відсутність міміки компенсують виразні рухи рук.

З давніх часів танець нерозривно пов'язаний з життям індійців. Але якщо класичне мистецтво завжди залишалося долею професіоналів, то *народні* танці були зрозумілі й доступні кожному. Сьогодні без них не обходиться жодна радісна подія в житті людей – ні прихід весни, ні збір урожаю, ні весілля.

Естрадний танець (або кінотанець) – це суміш класичних, індійських народних та європейських танців. Він завжди відповідає духові часу, використовує сучасні мелодії і ритми, комп'ютерну графіку і спецефекти.

Танці Індії – невід'ємна частина її культурної спадщини, що пов'язує минуле і сьогодення. Мистецтво танцю в Індії розвинене так, як у жодній іншій країні світу. Функціонують численні школи й інститути класичного танцю, організовуються виступи популярних артистів, танцювальні мелодії незмінно посідають верхні рядки в хіт-парадах.

Кінотанець

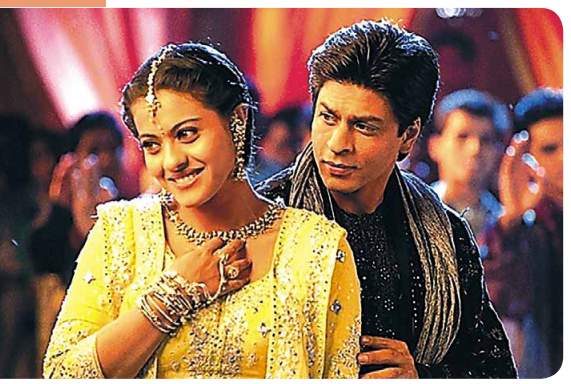
Індійські кінофільми (фрагменти).

Довідка

Індія завжди приваблювала своїми казковими прикрасами. Розкішні, неймовірні оздоби з дорогоцінним камінням дивно нагадують карамельні цукерки: практично без гранування, неправильної форми, без «покращень» і «виправлень»! Прикраси в Індії виготовляли із золота, срібла, міді, бронзи, черепахових панцирів, фаянсу, слонової кістки, кераміки й намистин з напівкоштовних каменів і дорогоцінних металів, таких як сердолік, лазурит, бірюза, аметист. У ювелірних виробах представлено широкий діапазон мотивів – рослинних і зооморфних. Різні види яскравих забарвлень і заплутаних форм народилися під впливом захоплення індійських майстрів красою матері-природи, ці мотиви вони ніжно плекали впродовж століть.

Ювелірні прикраси Індії

Кадр з кінофільму «І в смутку, і в радості» (реж. Каран Джохар)

Індійський кінематограф відомий у всьому світі. І байдуже, дивитеся ви такі фільми чи вони вам не до вподоби, але факт лишається фактом: більшості людей ця кіноіндустрія відома. Хай там як, кожен бачив хоча б фрагмент з індійського фільму. Подобаються вони чи ні, але, безсумнівно, ці кінотвори дивують своїми почуттями, емоціями та піснями. У кожному прояві фільму відчувається багатий світ цієї незвичайної країни.

Індійському кіно властива шаблонність сюжетів – поведінка персонажів майже завжди є стереотипною і передбачуваною (зазвичай герої активно борються зі злом і, як правило, перемагають його). Але, незважаючи на це, фільми вражають нас своєю щирістю та музичною складовою. Індійські фільми в сучасному розумінні – це, по суті, мюзикли, адже не існує жодного без музично-танцювальної складової. Пісні з кінофільмів – у повному розумінні слова легка, шлягерна музика – дуже популярні в країні, тиражуються мільйонами дисків, часто звучать по радіо, знаходять величезну аудиторію переважно в широкому міському середовищі. Серед композиторів кіномузики є дійсно талановиті, такі, що створюють мелодійні ліричні пісні, що легко запам'ятовуються, з яких далеко не всі можна назвати одноденками. Історія музики для кінофільмів знає такі імена, як **Аніл Бісвас, Барман, Хеманта Мукерджі, Судхир Пхадке** та інші.

КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

Тадж-Махал в Агрі

Культура і мистецтво Індії справили значний вплив на розвиток мистецтва різних регіонів світу. Наприклад, музиканти вивчали індійське виконавське мистецтво, зокрема гру на національному інструменті ситарі. Індійське музичне мистецтво означилося й у творчості європейських музикантів, наприклад, Ферруччіо Бузоні, Сиріла Скотта, а також у доробку видатного французького композитора Олів'є Мессіана (симфонія «Турангаліла»).

З іншого боку, одну з найбільш упізнаваних пам'яток не тільки в Індії, але й у всьому світі – мавзолей Тадж-Махал в Агрі, тодішній столиці індійської імперії Великих Моголів – вважають «перлиною» мусульманського мистецтва в Індії, яскравим зразком архітектури стилю моголів, який поєднує в собі елементи індійського, персидського й арабського архітектурних стилів. У 1983 році споруду визнано об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

ПРОФЕСІЙНІ ВИПРОБОВУВАННЯ. **Віртуальний музей *«Мистецькими перлинами Індійського культурного регіону»*** *(колективний проект).*

Створіть презентації для відеогіда (сенсорного інформаційного кіоска в музеї) про видатні мистецькі місця регіону (зокрема, із застосуванням QR кодів, які ви можете самостійно створювати завдяки «генераторам QR кодів» у мережі Інтернет.

Проведіть віртуальну екскурсію для учнів вашої школи. Заздалегідь продумайте можливості залучення до вашого заходу якнайширшої аудиторії.

Практичне завдання

Обведіть свою долоню та на основі мотивів індійських орнаментів створіть ескіз ***«Мехенді»*** (*малювання хною*).

Запитання і завдання

1. Що найбільше привернуло вашу увагу в мистецтві Індійського культурного регіону?
2. Порівняйте можливості різних кінематографічних шкіл світу.
3. Поясніть вислів «*Якщо в бойовику зброя, що висить на стіні, обов'язково вистрілить, то в індійському фільмі вона співатиме й танцюватиме*».

Робота з джерелами:

Створіть рекламну публікацію для мандрівок Індією ***«Індія вражає».***

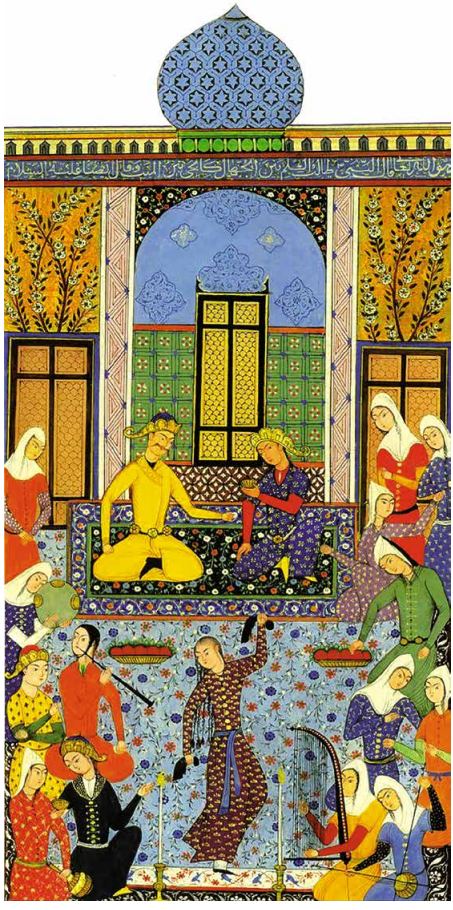

V розділ

Арабо-мусульманський культурний регіон

В історії великих культур арабо-мусульманська посідає одне із чільних місць. Територіально цей культурний регіон умовно простягається від Індії до Іспанії, включаючи Близький Схід і Північну Африку. Мистецтво Арабо-мусульманського регіону формувалося під впливом *ісламу* – однієї зі світових релігій, засновником якої вважається пророк Магомет, який проповідував Священне Писання серед арабів. Прихильників ісламу називають мусульманами. Сьогодні мусульмани проживають у багатьох країнах світу, і більшість з них не є арабами. Проте мусульманське мистецтво різних країн об'єднують спільна релігійна ідеологія та усталені мистецькі традиції, закладені арабськими народами.

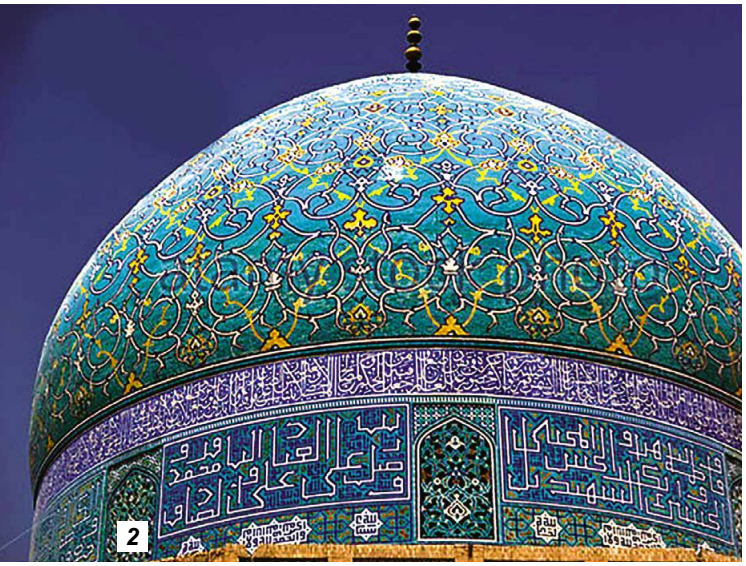

§ 11

АРХІТЕКТУРА АРАБСЬКОГО СХОДУ

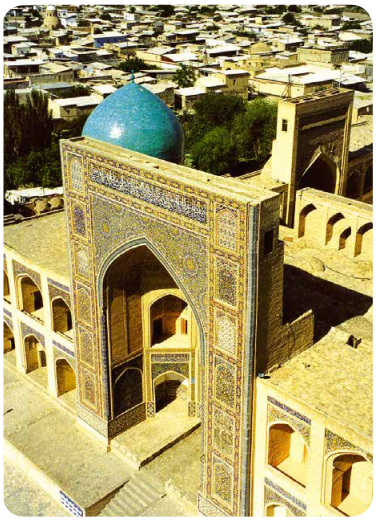

Мистецтво Арабо-мусульманського культурного регіону прекрасне та оригінальне, неповторне й загадкове. Однією з його особливостей є витончена краса і декоративність. Оскільки релігія забороняла зображати Всевишнього й усе, що належало до сфери божественного, великого розвитку набула каліграфія. Мистецтво каліграфії вважалося найблагороднішим, каліграфи мали велику пошану в суспільстві, у них були свої «академії». Високорозвинена каліграфія була письмом не лише релігії, а й поезії, філософії, науки. Священними словами і повчальними висловами оздоблювали зброю, посуд, килими тощо. Майстерно виписаними уривками з Корану прикрашали архітектурні споруди як усередині, так і зовні. Мусульмани використовували різні почерки, залежно від змісту переписуваного тексту. Написи поєднували з арабесками – орнаментом, складеним з переплетіння стилізованих рослинних мотивів і геометричних фігур.

1 – Старовинний бахтиярський килим (фрагмент), поч. XIX ст.; 2 – купол мечеті Джамі. Ісфахан, Іран; 3 – лампа мечеті Джамі. Алі ібн Мухаммед аль-Бармакі

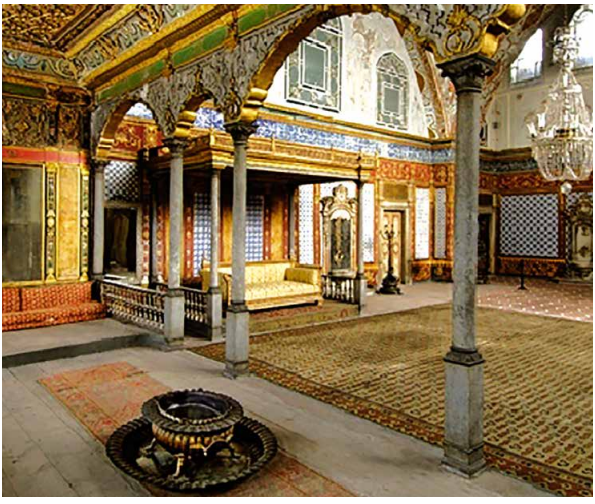
Медресе Мірі Араб у Бухарі. Узбекистан

Гісарська фортеця. Таджикистан

Архітектура Арабо-мусульманського регіону представляє світські та культові споруди. З-поміж характерних – це палаци правителів, медресе (богословські школи різного рівня), караван-сараї (будинки для відпочинку на торговому шляху), криті ринки, фортеці з брамами та баштами. Головним композиційним елементом більшості культових, громадських і житлових будівель був просторий двір, оточений галереями. Приміщення і зали з пласким покриттям, безліччю колон, пов'язаних між собою арками, були їх основними частинами. Фасади й інтер'єри архітектурних споруд прикрашали полив'яними фаянсовими плитками з орнаментами і написами.

Схарактеризуйте форми та декор архітектурних споруд.

Палац султанів Топкапи в Стамбулі. Туреччина

Довідка

Мечеть Імама в м. Ісфахан. Іран

Основною культовою спорудою ісламу є **мечеть**. За своєю архітектурою – це, як правило, будівля з куполом. Поруч із мечеттю розташовано **мінарети** – башти (круглі, квадратні чи багатогранні в перетині), з яких муедзин закликає правовірних мусульман до молитви. Їх прикрашали візерунчастою цегляною кладкою, різьбленням, глазурованою керамікою, ажурними балконами.

Як правило, перед входом до мечеті розташовано дворик з колодязем чи фонтаном для ритуальних обмивань.

Оскільки іслам не допускає зовнішньої схожості Аллаха з людиною або іншими земними істотами і, як наслідок, забороняє поклонятися будь-яким зображенням, не зображення і не скульптура, а слово, художньо оформлене у вигляді напису або графічного символу, стало головним носієм релігійної ідеї. Молитовні зали мечетей позбавлено зображень, натомість прикрашено каліграфією (написами з Корану), арабесками, мозаїкою, кольоровими вітражами, кахельними панно, бронзовими світильниками тощо, а підлога часто устелена килимами.

Мечеть, за каноном, орієнтована в бік Мекки, де знаходиться головне святилище мусульман (Кааба, мечеть Масджид аль-Харам). Напрямок на Мекку відзначений у середині мечеті невеликою, оздобленою орнаментом нішею – міхрабом. Поруч із міхрабом розміщується кафедра – мімбар, з якої мулла оголошує проповіді.

Однією з відомих споруд є «Велика мечеть» у Дамаску, прикрашена мозаїками на золотому тлі, інкрустована різьбленням по мармуру, яка навіть сьогодні, через тринадцять століть, приголомшує своєю величчю і пишністю форм. Її облицьовано керамічною плиткою та прикрашено мозаїкою, внутрішній двір вимощено квадратними чорно-білими полірованими плитами, а долівку молільної зали встелено великою кількістю килимів – їх тут понад 5000!

«Велика мечеть» (мечеть Омейядів) у м. Дамаск. Сирія

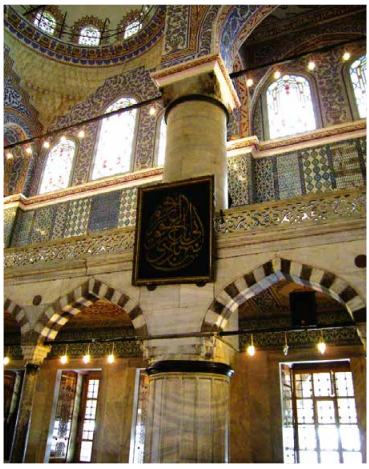
Перлина

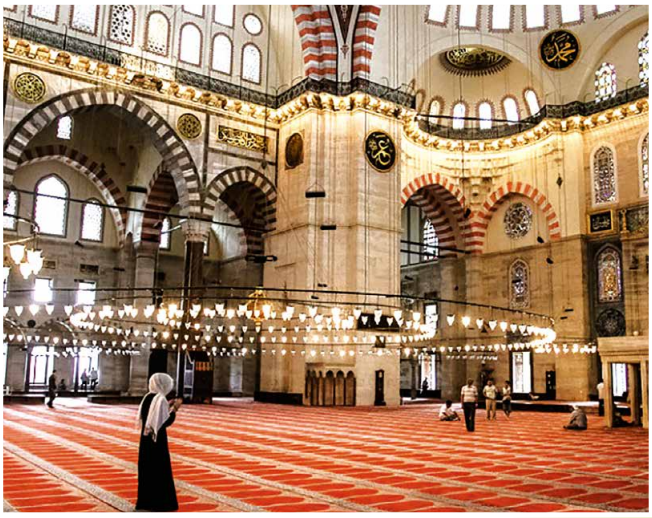
Блакитна мечеть у Стамбулі (мечеть Султана Ахмеда, архітектор *Мехмет-ага*) своєю загальновідомою назвою зобов'язана плиткам, здебільшого блакитного кольору, які прикрашають її всередині (а їх понад 200 000!).

Будівлі притаманні всі ознаки мечеті. У центрі внутрішнього дворика розміщено фонтан для омивання віруючих перед входом до мечеті. У східній частині дворика міститься медресе. Цікаво розміщено куполи: великий центральний купол оточений чотирма напівкуполами, під якими є ще чотири куполи. Ця структура повністю розкривається тільки у внутрішній частині. Чотири великі колони, що стоять на слонових ногах, тримають усю купольну конструкцію. Майже засліплювальний ефект багатьох тисяч плиток і світло з 260 вікон роблять безмежним і без того великий внутрішній простір споруди.

Що вас зацікавило в інтер'єрі та в екстер'єрі споруди?

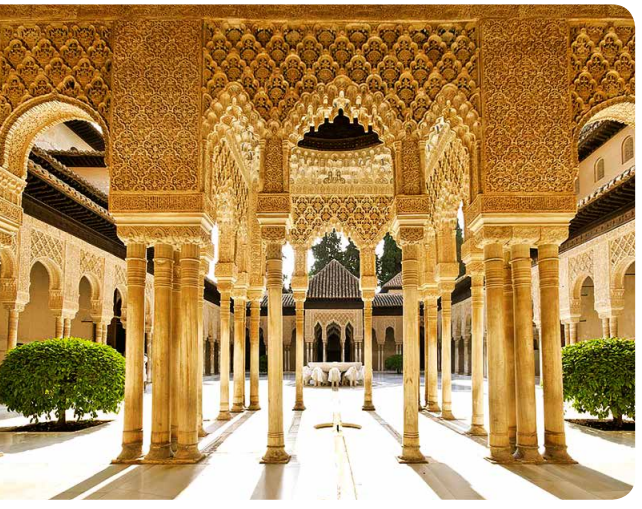
Блакитна мечеть: зовнішній вигляд, інтер'єр, внутрішній двір

Мечеть Куббат ас-Сахра («Купол скелі»). Ізраїль

На місці зруйнованого римлянами храму біблійного царя Соломона було побудовано знамениту мечеть Куббат ас-Сахра («Купол скелі»). За переказами, одного разу на вершину цієї голої скелі янголи принесли Мухаммеда, і він ступив на неї своєю ногою. Побудована у формі восьмигранника, увінчана куполом (звідси її назва), прикрашена мозаїками і мармуровими колонами, мечеть досі вражає людську уяву.

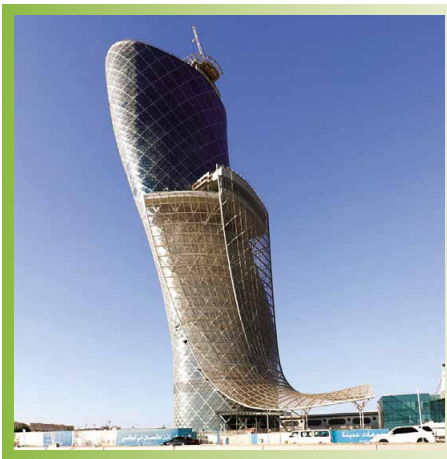
КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

До складу Арабського халіфату в VII–VIII століттях входили країни Північної Африки – Туніс, Алжир і Марокко – та Південна Іспанія (Андалусія, як її називали араби). Мистецтво цих країн розвивалося в тісному взаємозв'язку з арабським і отримало назву «магрибське» (*магриб* арабською «захід»; так народи Близького і Середнього Сходу називали області на захід від Єгипту) або, частіше, – «мавританське».

Найвищим втіленням художніх особливостей мавританської архітектури та ісламського мистецтва є архітектурно-парковий ансамбль Альгамбра (від араб. *Аль-хамра* – «червона»).

Палац Альгамбра. Іспанія

160-метрова вежа Capital Gate в Абу-Дабі. ОАЕ

Мечеть Джумейра в Дубаї. ОАЕ

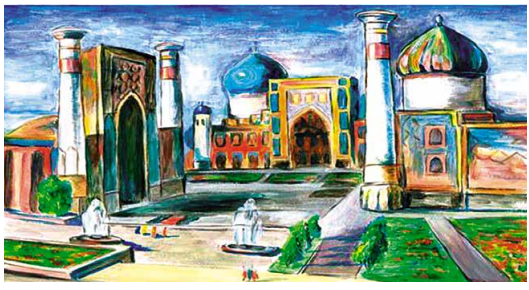
ФАКТ

Сучасна архітектура Об'єднаних Арабських Еміратів являє собою діалог новітньої високотехнологічної архітектури і традицій регіональної спадщини. Вражають і хмарочоси, що ширяють на сотні метрів у вишину, і величні культові споруди, найвідоміші з яких мечеть Джумейра в Дубаї та мечеть Шейха Зайда в Абу-Дабі.

Практичне завдання

Відтворіть свої враження від мистецтва арабського Сходу. Наприклад, намалюйте архітектурний пейзаж.

Запитання і завдання

1. Визначте найхарактерніші ознаки архітектури Арабо-мусульманського культурного регіону.
2. Порівняйте арабески з відомими вам видами орнаментів (рослинним, геометричним, зооморфним тощо).
3. Поцікавтеся іншими визначними архітектурними перлинами цього регіону. Поділіться з однокласниками (однокласницями) своїми відкриттями.

Робота з джерелами:

На дозвіллі перегляньте в Інтернеті світлову інсталяцію на мечеті шейха Зайда (ОАЕ). Поділіться враженнями, проаналізуйте мотиви інсталяції, зробіть висновки.

§ 12

ДЕКОРАТИВНІ МОТИВИ АРАБСЬКОГО СХОДУ

Винятково важлива роль у мистецтві країн арабського Сходу належала декоративно-ужитковому мистецтву. У ньому особливо яскраво виявилося значення орнаменту, розкрилися його величезні художні можливості. Орнамент привніс особливий зміст у традиційні східні тканини, килими, кераміку, вироби з бронзи й скла. Багато видів ужиткового мистецтва Близького Сходу становлять цілісний і виразний декоративний ансамбль з архітектурним інтер'єром. Наприклад, килимарство.

Як сказано в Корані, Аллах створив світ за шість днів. Спочатку в нескінченності порожнього Всесвіту виникли сім небес і запалилися світила, а потім під ними прекрасним килимом було розстелено землю, придавлену для міцності горами. Імовірно, тому килим є обов'язковим у кожному інтер'єрі.

Вважається, що килими можуть «говорити». Їхня мова – вузлики й кольори. Їхній малюнок ніколи не буває випадковим – за вибором і розташуванням певних елементів візерунка стоять вікові традиції ісламської культури й мистецтва, задум і талант майстрів. У кожному орнаменті зашифровано певний зміст. У кутастих ромбоподібних квітках і листках із зазубреними краями, у тонкій ювелірній в'язі, у мозаїчному візерунку можна прочитати сури Корану, прислів'я, легенди, побажання майбутньому власникові килима. У центрі більшості перських килимів – основна прикраса, схожа на велику розкриту квітку. Це – медальйон. Якщо на килимі він є, усі інші деталі орнаменту, як правило, групуються довкола нього. А ще в килимовому орнаменті може бути заховано ім'я його автора, написане арабською в'яззю. Авторські килими – найкоштовніші.

Схарактеризуйте композиційне рішення художнього оформлення килимів. Які орнаментальні мотиви використано в їхньому оздобленні?

Перські килими

Керамічні вироби арабського Сходу

Регіон славиться своїм мистецтвом *кераміки*. Зокрема, в Ірані створювали фаянсові вироби з різьбленими орнаментами й декоративними написами. Виробляли глеки, чаші, тарелі, вази тощо з поливною глазур'ю. Вищим досягненням іранської кераміки є надглазурований розпис *люстром* по білуватій або зеленуватій олов'яній глазурі; цей барвистий золотавий склад з металевими різнокольоровими відблисками отримували після тривалого випалення у двох печах.

Уславлену ізнікську кераміку (від назви міста Нікея (Ізніка) біля Стамбула (Туреччина)) виготовляли зі світлої глини, яка під час випалювання набувала рожевого або кремового тону. Потім її вкривали розчином білої глини – ангобом і розписували фарбами, обводячи малюнок чорним, рідше – темно-зеленим або синім контуром. Ізнікським виробам властивий свій мотив розпису кераміки. Елементами орнаментики є дуже тонко виконані рослинні мотиви, серед яких основне місце займають квіти із закругленими пелюстками, стебла з дрібним листям і завитками, а також традиційні арабески. Поряд з орнаментикою не останню роль у декорі турецької кераміки відігравали написи, що мали винятково релігійний характер.

Які орнаментальні мотиви та колірні поєднання на керамічних виробах?

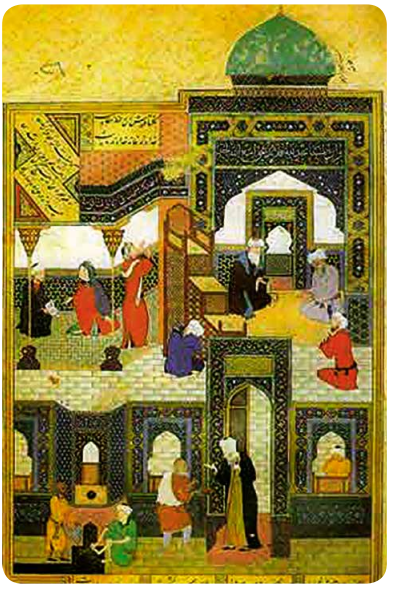

Ізнікська та іранська кераміка

Зброя, ювелірні вироби, культові предмети

Термін «дамаська тканина» походить від слова *damask* («строкато переплетений») або від назви однойменного міста в Сирії. Задовго до винаходу дамаської тканини місто вже було знамените своїми шовком, килимами, вишивкою, полотном і вовняними тканинами. У Дамаску ж з'явилася тканина, зовнішній бік якої був шовковим, а виворітний – бавовняним; пізніше тканина стала парчевою – шовкова основа, простьобана золотими й срібними нитками.

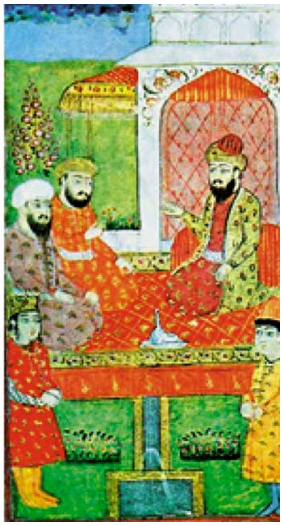

Мініатюра Кемаледдіна Бехзада

Високої майстерності досяг *розпис тканин* і оздоблення їх візерунчастими вишивками із золотих та срібних ниток. Виготовлялися також орнаментовані металеві посудини, багато прикрашена зброя, розмаїті ювелірні вироби. Відрізнялися високими якостями й інші твори художнього ремесла – бронзові вироби з інкрустаціями із золота і срібла, які дивували винятковою красою.

У мистецтві арабського Сходу набула поширення *книжкова мініатюра*. Ілюстрували книжки світського змісту: історичні хроніки, природничо-наукові праці й особливо – поетичні твори. Імовірно, це й пояснює відхід від заборони зображати живих істот, адже Коран напряму не забороняє зображати людей і тварин, головне, щоб такі зображення не були об'єктом поклоніння і не були розміщені в священних місцях.

Арабські книжкові мініатюри

Мистецтво мініатюри було глибоко співзвучне витонченій поезії Сходу. Сюжетами мініатюр слугували подвиги легендарних героїв, битви, урочисті бенкети, ліричні сцени, які оспівували високі почуття вірності й кохання. Мистецтво мініатюри умовне й декоративне. Це живопис без світлотіні. Зображення будується на основі найтоншого лінійного малюнка й комбінації чистих і звучних колірних плям. У мініатюрі не використовується перспектива: фігури й предмети розміщені на площині аркуша подібно до барвистого візерунка.

Світ мініатюри – це злиття реальності, вимислу й символіки. Часто це свого роду формули, де два-три дерева замінювали ліс, пагорб на обрії – гірський пейзаж, квітковий кущ – запашний сад. Зображення декількох вершників означало зіткнення армій, схилені фігури біля вельможі – цілу юрбу придворних. Фігури в цій юрбі майже однакові; так само схожі один на одного герої епосу й поем. Важливо було позначити не індивідуальність, а тип, відповідний до становища в суспільстві, норм поведінки й ідеалу краси того часу.

ФАКТ

Серед уславлених каліграфів і живописців є **Кемаледдін Бехзад** (середина XV – початок XVI століття). Сучасники підкреслювали приголомшливий вплив його робіт. *«Волосинки його пензля завдяки його майстерності дають життя неживим предметам»*, – писав історик XV століття Хондемир. Завдяки творчості Бехзада стали з'являтися аркуші (не пов'язані з книжкою), на яких зображено жанрові сцени чи портрети.

Запитання і завдання

1. Які види декоративно-ужиткового мистецтва є візитівкою Арабо-мусульманського культурного регіону?
2. Визначте особливості східної книжкової мініатюри. Доберіть слова-асоціації – назви до кожної мініатюри.
3. Пригадайте особливості книжкової мініатюри в Європі. Порівняйте їх зміст та художні засоби.

§ 13

МУЗИЧНІ ТА ХОРЕОГРАФІЧНІ АРАБЕСКИ

Особливий колорит музики Арабо-мусульманського культурного регіону настільки незвичайний, що його не сплутаєш ні з яким іншим. Мелодії з барвистою орнаментикою, ритмами та специфічною манерою виконання заворожують слухачів своєю чарівністю і своєрідністю.

Музика регіону сформувалася в результаті злиття власне арабського мистецтва з мистецтвом країн, що колись входили до Арабського халіфату. Провідне місце належало вокальній музиці, де мелодія і поезія представляли єдине ціле, а найбільш поширеним складом виконавців були вокально-інструментальні ансамблі, де головна роль відводилася співаку.

Характерна риса мелодій цього регіону – орнаментальне перетворення мелодійної основи, варіаційність та імпровізаційність, ритмічне багатство віршованого тексту, що під час виконання підкреслюється ударними інструментами. У манері виконання (як вокального, так і інструментального) широко застосовується прийом «ковзання» від звука до звука (глісандо).

Арабські музичні інструменти

У народній творчості розвивалася переважно вокальна музика, де панував одноголосний спів з хоровим, інструментальним або ритмічним супроводом чи танець із музичним супроводом.

Культова музика регіону особлива, адже в богослужінні мусульман відсутня інструментальна музика. Панівне становище належить вокальним формам, що посилюють сакральне значення слова в мелодійній декламації Корану. У культовій музиці утвердилися особливі речитативні форми, пов'язані зі специфікою арабської мови, її інтонаційним ладом. Провідні з них азан – щоденне п'ятиразове запрошення до молитви і тиляв – розспів сур Корану соло або хором в унісон (у мечеті або вдома). Упродовж віків культова музика мусульман не зазнала значних змін. Слід зазначити, що багато професійних світських музикантів-виконавців розкрили свій талант саме як читці Корану, зокрема будучи муедзинами.

Мініатюра Кемаледдіна Бехзада

Професійній музиці притаманна світська спрямованість. Серед її характерних рис – переважно одноголосний (або унісонний) спів, нерідко під супровід музичного інструменту – ударного чи струнного, або виконання на одноголосному музичному інструменті; вільна ритміка та імпровізаційність (результат впливу віршованого тексту на музику). Основа музичного інструментарію – ударні інструменти. Серед розповсюджених струнних – уд (арабська лютня), ребаб (різновид віоли) тощо.

Твори народної та професійної музики.

Схарактеризуйте музичну мову твору.

Довідка

Особливе музичне явище, характерне для арабської (іранської, турецької та ін.) професійної музики, – **макам** (макамат, мугам, мукам тощо) – багатозначний термін, що означає і позицію пальців на грифі струнного інструмента, і ладовий звукоряд, і цілісну текстово-музичну композицію, що включає конкретні прийоми техніки композиції (орнаментальне та ритмічне варіювання, імпровізацію тощо), і особливий принцип розгортання музичної думки. Макам потребує високого рівня професійної майстерності та творчості митця.

Існує велика кількість теоретичних описів макама, але його нотація досі не уніфікована. Адже нотування макама в європейській системі п'ятилінійної нотації є досить складним, тому що арабській музиці притаманна звукова система з інтервалами, меншими за півтон (четверть тону, третина тону тощо).

Запис турецького макама «Гам-зедеім дева булмам» (старотурецька мова)

ФАКТ

Арабська музична наука досягла високого рівня. Зокрема, багато творів філософа й лікаря Ібн Сіни (Авіценни) містять розділи, присвячені музично-теоретичним питанням, серед них «Звід науки про музику» («Книга зцілення»), «Скорочений виклад науки про музику» («Книга порятунку»). Серед видатних праць теоретиків і філософів Близького й Середнього Сходу – «Великий трактат про музику» (Аль-Фарабі), «Книга про лютні і музичні інструменти», «Велика книга про спів» (Аль-Ісфахані); «Шарафійський трактат про основи композиції» (Сафі-аль-Діна), що підсумували досягнення арабської, перської та давньогрецької музично-теоретичної думки.

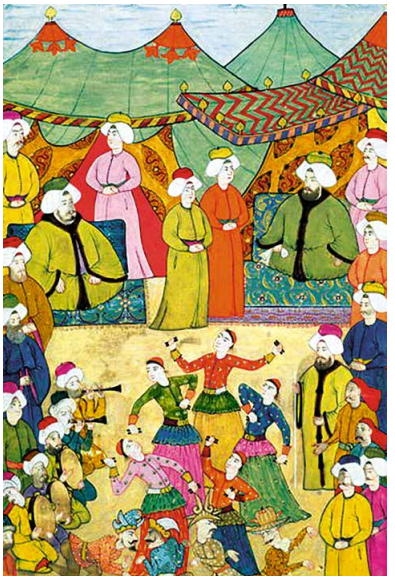
Сафі-аль-Діна – перший арабський композитор, який залишив нотовані записи (літерами і цифрами).

Турецька мініатюра

У наш час активно розвивається естрадна музика, зокрема поп-музика. Сучасні естрадні пісні «запрошують» слухача в чарівну східну казку любові і ніжності, краси і романтики. Мелодія і голос, манера виконання і композиція, сучасність та арабська екзотика утворюють чудове поєднання, доповнюючи одне одного.

Ширін. «Habibi». Амр Діаб. «Tamally Maak» (Завжди з тобою).

Поміркуйте над питанням збереження «національних рис культури» в сучасному мистецтві, зокрема естрадній музиці. Чи важливо це? Наведіть аргументи своєї позиції.

Протягом століть на цій сонячній землі розвивалося танцювальне мистецтво. Більшість із танців були жіночими і включали особливі рухи стегон і живота. Основні елементи цього танцю являють собою різні комбінації з використанням кіл, хвиль, ударів, трясінь та інших рухів, суміщених з проходками і накладенням пластики. В арабському танці важлива мова жестів. За їхньою допомогою танцівниця може донести до глядача настрій танцю, музики, передати таємний зміст, який вона вкладає в цей танець, і те, чим хоче поділитися з іншими учасниками цього дійства. Особливе значення в танці приділяється очам. Вони можуть висловлювати найрізноманітніші емоції (пристрасть, ніжність, ласку, симпатію, любов, вдячність), що є найважливішим елементом у виконанні. Рухи всіх

Невідомий художник оттоманської школи.
Танець для задоволення султана Ахмета III

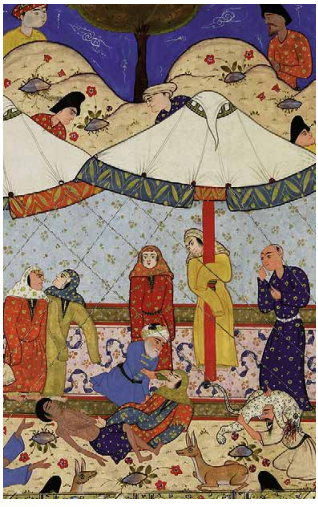
Фабіо Фоббі. Танцівниці в гаремі

частин тіла танцівниці повинні бути відпрацьовані до найменших деталей.

Костюм танцівниці складається з досить відкритого ліфа, пояса на стегнах і довгої спідниці. Ліф і пояс розшиті бісером, паєтками та стразами. Можливий варіант використання замість спідниці штанів-шароварів. Іноді на стегна поверх сукні пов'язують хустку. Костюм танцівниці доповнюють відповідні прикраси. Як аксесуари для виконання класичного арабського танцю часто використовують хустку (шаль, вуаль, шарф), сагати (цимбали), табла та інші танцювальні атрибути.

Виконання класичного арабського танцю.

Схарактеризуйте музику танцю та рухи танцівниці. Як ви гадаєте, який меседж несе цей танок? Яка музика може «звучати» на картинах?

Мініатюра із зображенням Лейли і Маджнуна з поеми Нізамі Гянджеві (фрагмент)

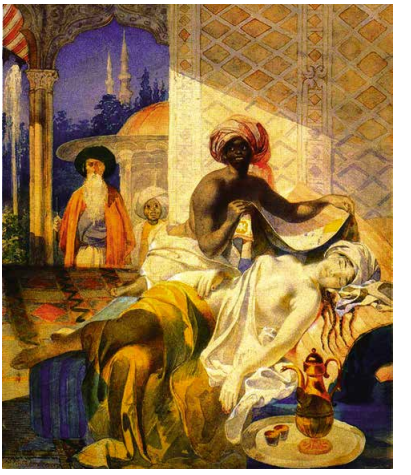
ФАКТ

Однією з давніх літературних пам'яток є антологія «Кітаб аль-агані» – **«Книга пісень»**. Найзнаменитіший з її сюжетів – розповідь про трагічне кохання юного поета Маджнуна до дівчини на ім'я Лейла. До наших днів ця легенда залишається улюбленим сюжетом усіх східних літератур, він так само популярний і в Європі – як історії про Трістана й Ізольду або Ромео та Джульєтту.

КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

Ежен Делакруа. Алжирські жінки у своїх покоях

Тарас Шевченко. В гаремі

Схід заворожував митців Європи. Французький художник-романтик Ежен Делакруа під впливом подорожі до Алжиру і Марокко написав картину «Алжирські жінки у своїх покоях». Інтерес Тараса Шевченка у студентські роки до культури арабського Сходу втілився в його картині «В гаремі».

Що відбувається на картинах? Чому ви так вважаєте? Опишіть особливості інтер'єру.

Між X і XV століттями на Близькому Сході складено монументальний збірник народних казок «Тисяча і одна ніч», який згодом став всесвітньо відомий. Поряд з арабами свій внесок у цей шедевр зробили всі народи, що волею історії опинилися у складі халіфату. Перші українські переклади «Тисячі і однієї ночі» вперше вийшли друком за участю Івана Франка. Нині казки «Тисячі і однієї ночі» входять у перший десяток найпоширеніших видань світу.

З-поміж видатних творів, що народилися під впливом мистецтва арабського Сходу, – сюїта «Тисяча і одна ніч» Миколи Римського-Корсакова.

Дивовижні і заворожуючі плетива арабських візерунків було «озвучено» у музичних «арабесках». Цей термін уперше застосував Роберт Шуман, який назвав арабескою свою п'єсу для фортепіано (1839). З того часу таку назву неодноразово використовували композитори, переважно для невеликої п'єси, як правило, витонченого характеру, з візерунковою фактурою і багато орнаментованим мелодичним малюнком.

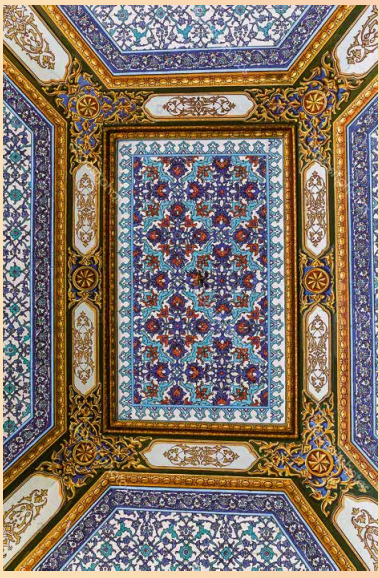

Леон Бакст. Ескізи костюмів до балету «Шехеразада»

Микола Римський-Корсаков «Шехеразада» (фрагменти на вибір); Роберт Шуман «Арабески», Клод Дебюссі «Арабески».

ПРОФЕСІЙНІ ВИПРОБОВУВАННЯ. «Студія арт-терапії» *(групова проектна діяльність)*

1. Продумайте інтер'єр у східному (арабському) стилі, попередньо дослідіть його особливості та створіть проект (на папері чи використовуючи графічні редактори). Продумайте його екологічну спрямованість.
2. Доберіть зразки арабської музики для поліпшення емоційного стану відвідувачів.
3. Дізнайтеся про терапевтичний ефект східного «танцю живота», опануйте деякі танцювальні рухи.
4. Розробіть ескізи розмальовок-антистрес у стилі орнаментів-арабесок.

Стеля палацу Топкапи. Туреччина

Запитання і завдання

1. Що об'єднує такі терміни, як «мечеть», «мінарет», «арабеска»? Які мотиви переважають у східних орнаментах?
2. Порівняйте архітектурні споруди Арабо-мусульманського та інших культурних регіонів світу.
3. Поміркуйте над висловом:

Ми – мета творіння, сенс його відмінний,
Погляд Божества і суть очей, що дивляться.
Коло світу – перстень дорогоцінний,
А ми в тому персні – вправлений алмаз.

Омар Хайям

Робота з джерелами:

1. Відтворіть свої враження від мистецтва Арабо-мусульманського культурного регіону:
доберіть текст або вірш;
зробіть замальовки орнаментальних заставок;
намалюйте фрагменти пейзажу, птахів, тварин, людей у стилі живопису арабської книжкової мініатюри.

2. Продовжте твердження. *Культура Сходу своєрідна, має свої особливості. І хоча вона дуже відрізняється від культури західних країн, однак деякі спільні риси можна знайти. І це – одвічні людські цінності, прагнення краси, досконалості…*

3. Доберіть українські аналоги фольклорним зразкам різних народів.

Дружба не має ціни (китайське прислів'я).
Слово, що вилетіло, і четвіркою коней не наздоженеш (японське прислів'я).
Людина без батьківщини, як соловейко без лісу (казахське прислів'я).
Живий собака краще за мертвого лева (арабське прислів'я).
Де ватага куховарить, там юшка недобра (турецьке прислів'я).
Як вчиниш з іншими, так вчинять і з тобою (ассирійське прислів'я).

VI розділ

Європейський культурний регіон

Європейська культура і мистецтво – вагома складова всесвітнього культурного процесу. Спираючись на римсько-еллінську традицію, європейське мистецтво у своєму розвитку пройшло декілька великих періодів – Середньовіччя, Відродження, Реформація, Просвітництво і Новітні часи, – що обумовило появу і розквіт великих європейських стилів – романського, візантійського, готичного, ренесансу, бароко, класицизму, романтизму, реалізму, імпресіонізму тощо. По суті, зміна художніх стилів – це трансформація світогляду людини, її поглядів на світ і людину в той чи той час. Кожен стиль, самоцінний та самодостатній, був продуктом свого часу, відображаючи його світогляд. Зміна художнього стилю відбувалася в різних європейських країнах не одночасно (що залежало від різних об'єктивних чинників), іноді стилі співіснували паралельно. І тому, розглядаючи будь-які варіанти періодизації культури й мистецтва, слід завжди пам'ятати про умовність хронологічних меж, особливо коли це стосується складних і неоднозначних художніх явищ, що не завжди повністю збігаються з періодами загальної історії.

Розвиток художніх стилів у деяких європейських країнах

	Україна	Італія	Франція	Німеччина	Англія
1000	візантійський	романський	романський	романський	
1100			готика		
1200	романський	ренесанс		готика	готика
1400	готика	ренесанс готика		ренесанс	
1500			ренесанс		
1600	ренесанс	бароко	бароко	бароко	ренесанс
			класицизм		
1650	бароко				
1700			рококо		бароко
					рококо
1750				рококо	класицизм
	класицизм				
1800	романтизм	рококо	романтизм	класицизм	романтизм
		класицизм		романтизм	
1900	модерн	ліберті	ар-нуво імпресіонізм	юргендстиль	модерн-стайл
	модернізм	модернізм	модернізм	модернізм	модернізм
2000	постмодернізм	постмодер-нізм	постмодер-нізм	постмодер-нізм	постмодер-нізм

§ 14

ВЕЛИЧНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ. АНТИЧНІСТЬ

Досягнення античної цивілізації становлять підґрунтя розвитку європейського мистецтва. Мистецтво Античності – це мистецтво Давньої Греції та Давнього Риму, яке безпосередньо пов'язане з античною філософією та міфологією. До наших часів дійшли чудові пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва, які й нині викликають захоплення своєю неповторною красою та досконалістю. Давні греки, які відкрили поняття гармонії, тісно пов'язували його з поняттям міри. *«Міри у всьому дотримуйся»*, – радили давньогрецькі мудреці. Міра примушувала постійно виявляти внутрішні зв'язки через симетрію, пропорції, ритм – основні поняття у природі, мистецтві. Це відобразилося щонайперше в архітектурі Давньої Греції, якій була властива збалансованість композиції та рівновага всіх частин. Саме в давньогрецькій архітектурі було вироблено сувору систему, засновану на пропорційному співвідношенні всіх частин будівлі. Художньо оформлена стійко-балкова конструкція отримала назву **ордер** (від лат. *ордо* – «порядок», «лад»). Склалися три класичних ордери (доричний, іонічний і коринфський), які продовжують застосовуватися й понині. Збалансованість архітектурної композиції та рівновага складових частин ордеру відповідали уявленням греків про гармонію. Давньогрецька архітектура була такою цілісною, що сприймалася пізнішими стилями як першоджерело – еталон для наслідування.

Храм Зевса в Афінах. Греція

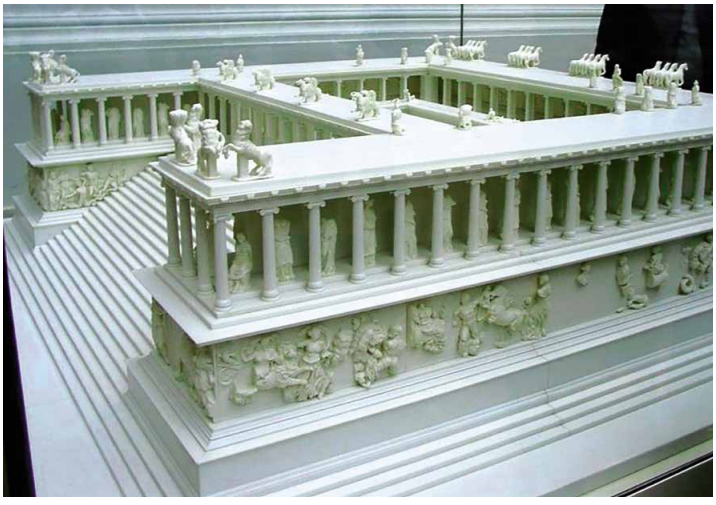
Храм в Антах. Дельфи. Греція

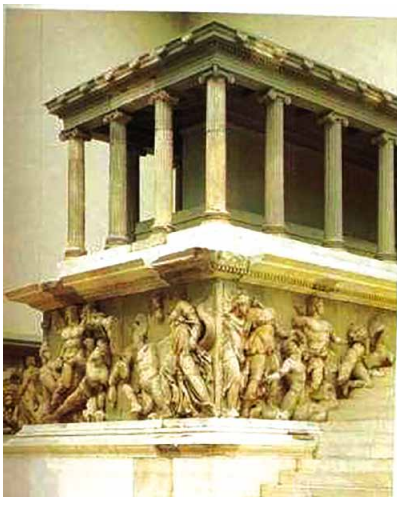

1 – Афродіта Книдська; 2 – Гера; 3 – Аполлон Бельведерський; 4 – Дискобол

Важливою особливістю давньогрецької скульптури є прагнення майстрів показати досконале людське тіло. Гуманістична грецька міфологія, на якій базувалося мистецтво, вселяла віру в людину, прославляла її велич. На храмі в Дельфах були висічені слова: «*Людина – міра всіх речей*». Це гасло стосувалося всіх видів давньогрецького мистецтва. Боги в міфах наділені фізичною досконалістю і глибокою людяністю. Театр і музика покликані формувати духовну досконалість людини. Колони архітектурних споруд уподібнювалися людині, вдягненій у хітон, що спадає складками, і втілювали красу та людяність. Образ довершеної людини, гармонійно розвиненої фізично та духовно, був основою давньогрецького образотворчого мистецтва, зокрема скульптури.

Пригадайте здобутки давньогрецького мистецтва.

Пергамський вівтар. Загальний вигляд (реконструкція) та фрагмент

Римські скульптурні портрети

Давні римляни не тільки перейняли спадщину греків, але й розвинули її. До давньогрецького гуманізму римляни додали рис більш розсудливого розуміння світу. Якщо культура греків – піднесено поетична, то в основі культури Давнього Риму лежить сувора проза і практицизм.

Античний Рим дав людству раціонально розпланованні, зручні для життя міста з мощеними дорогами, чудовими мостами, будівлями бібліотек, архівів, вілл. Рим збагатив світову культуру арками, склепінням та куполом. Саме давньоримський інженер та архітектор **Вітрувій** сформулював основні вимоги до архітектурної споруди: користь, міцність, краса, – що застосовують до сьогодення. Ідея величі Риму знайшла своє яскраве втілення в його грандіозних архітектурних пам'ятках (Колізей, Пантеон, тріумфальні арки, колони тощо). Мистецтву Давнього Риму властивий інтерес до особистості окремої людини з її позитивами або негативами, але обов'язково з лише їй властивими рисами. Це особливо розкрилося у скульптурному портреті. Якщо скульптурний образ давніх греків був збірним – це був певний ідеал, приклад для наслідування, то в Римі він був покликаний зображати конкретного громадянина Римської держави як окрему особистість.

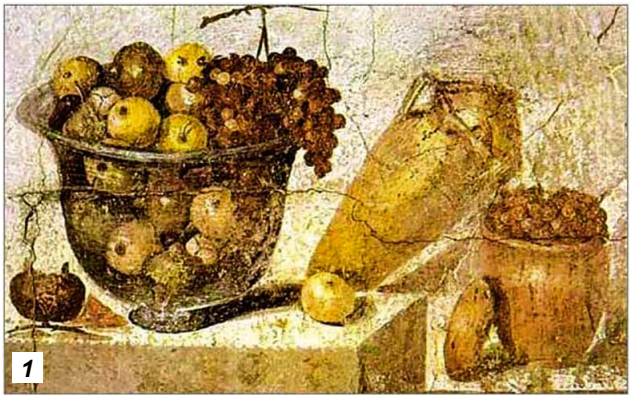
Схарактеризуйте римські портрети. Що можна розказати про зображуваних?

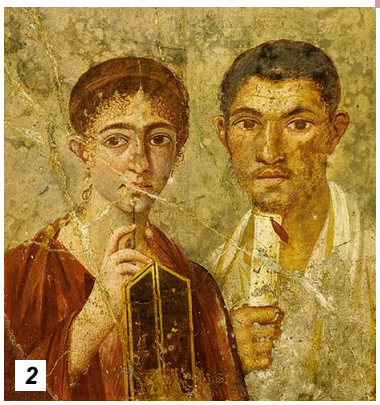

Гарський міст

Тріумфальна арка Тита

1 – Настінний розпис будинку в Помпеях; 2 – портрет пекаря Теренція Неона з дружиною

До нашого часу дійшли фаюмські портрети (похоронні маски) – яскраві зразки давньоримського портретного живопису. З появою парадних кімнат у римських будинках і віллах на основі грецької традиції розвивається система високохудожніх розписів. Давньоримський живопис вражає глядача пишністю декоративних композицій, багатством сюжетів, різноманітністю художніх прийомів, освоєнням повітряної перспективи, розгорнутим зображенням навколишнього середовища людини. Улюблені сюжети живопису пов'язані з міфологією, поемами Гомера.

КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

В атмосферу Давнього Риму занурюють глядача події балету вірменського композитора Арама Хачатуряна «Спартак». Спартак – гладіатор, що прагне свободи й піднімає повстання рабів. Підступність і зрада стають причиною трагічного фіналу цієї історії.

Сцена з балету «Спартак»

Арам Хачатурян. Балет «Спартак». Тріумфальний марш. Варіації Егіни. Танець Фрігії.

Поміркуйте над проблемою довіри між людьми.

Запитання і завдання

1. Пригадайте і назвіть відомі вам пам'ятки архітектури і скульптури епохи Античності. Що вам відомо про «сім чудес світу»?
2. Яке значення надавалося в Давній Греції та Римі іншим видам мистецтва, зокрема музиці, літературі, театру?
3. Подискутуйте над висловами античних філософів. Зробіть висновки.

«*Є три види невігластва: не знати нічого, знати погано те, що знають усі, і знати не те, що слід було би знати*» (Марк Туллій Цицерон).

«*Багато величного є на землі, але немає нічого більш великого, ніж людина*» (Софокл).

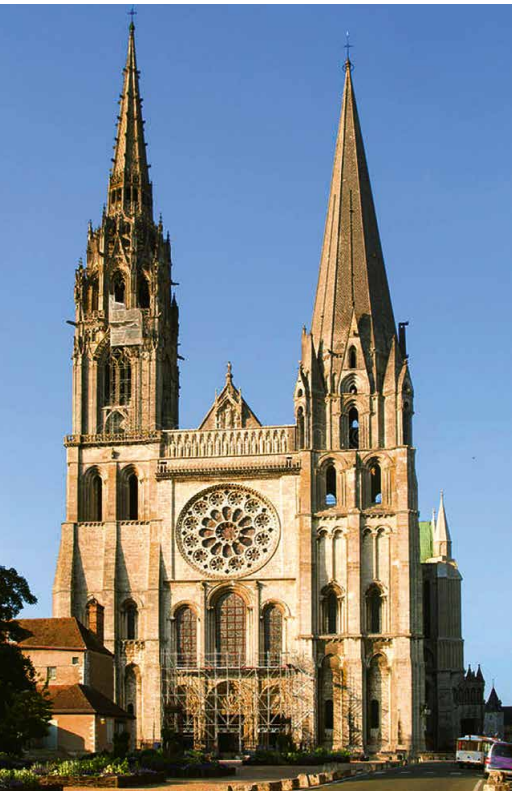

§ 15

АРХІТЕКТУРА – ЛІТОПИС ЛЮДСТВА

Уся історія європейської архітектури є живою матерією, що постійно розвивалася і змінювалася. За всієї мінливості форм мистецтва в межах того або того періоду завжди були відносно стійкі художні ознаки – композиційні, пластичні, ритмічні та ін., що визначали «обличчя» – стиль – певного часу. Поява різних типів архітектурних споруд завжди зумовлювалася політичним та суспільним устроєм країни, ідеологічними й побутовими умовами, системою релігійних вірувань, народними традиціями.

В основі культури європейського Середньовіччя було християнство з філософською концепцією *теоцентризму* – розуміння Бога як абсолютного, досконалого буття, джерела життя і будь-якого блага. А мистецтво було його своєрідним віддзеркаленням. Так особливості середньовічного світосприйняття відображено в архітектурі готичного храму, домінантою якого є купол (або башта) як символ небесної сфери, духовного прагнення до небесного світу.

Шартрський собор. Німеччина

Храм вражав неосяжністю просторів, здавався непізнаним, таємничим дивом, яке вимагало благоговійного споглядання. Цьому сприяли монументальні напівпрозорі каркасні конструкції, ілюзія ірреальності яких посилювалась світловими ефектами вітражів. Стрімкий злет стрункіх колон змушував кожного, хто входив у храм, і поглядом, і душею мимоволі слідувати за ними, налаштовуватися на піднесене. Цілісність образу доповнювала витончена видовжена скульптура. Усе християнське вчення поставало перед очима вірянина в численних скульптурних зображеннях. Дивлячись на собор, він міг «читати» Святе Письмо в зображених образах. Не випадково готичні храми часто називають «Біблією для неписьменних» або «Біблією в камені». Найяскравіше це виявилося в архітектурних спорудах країн Західної Європи – Франції, Німеччини, Італії, Великої Британії, Іспанії.

Вплив архітектурного образу візантійських храмів досягався мерехтливим багатобарв'ям сяючих мозаїк, ширянням купола на схрещенні світлових потоків, що втілювали уявлення про величний небесний світ. Кольори храму, просвітле-

1 – Церква Святої Ірини в Константинополі; 2 – храм Святої Софії в Константинополі (інтер'єр)

ність тем і образів декору одухотворяли світлою радістю, надією та добром. Важливим знаком візантійського мистецтва став глибоко символічний світ ікони. Найбільше споруд такого типу було у Східній Європі.

В усіх християнських храмах приголомшливий вплив на парафіян справляла музика. Її звуки лились «із неба» завдяки вертикальній організації мелодики (григоріанські хорали, меси, літургії), цілісно впливаючи на свідомість людини засобами різних мистецтв.

ФАКТ

Середньовічний храм можна розглядати як своєрідне відображення історії.

Романське мистецтво розквітло в добу феодальної роздробленості з постійними війнами і потребою людей у захисті. Саме дух постійної потреби в самозахисті пронизував мовчазну і неприступну архітектуру романського замку-фортеці та храму-фортеці.

Багатоверхі храми Київської Русі втілювали ідею об'єднання земель навколо центру. А в період феодальної роздробленості їх змінили суворі одноверхі споруди.

1 – Марксбурзький замок. Німеччина; 2 – Михайлівський золотоверхий монастир. Україна

1 – Цвінгер. Німеччина; 2 – Версаль. Гелері-де-Глас (Дзеркальна зала). Франція

Пригадайте і назвіть художні стилі, що розквітли в епоху Середньовіччя. Поміркуйте і поясніть, чи можна назвати середньовічний храм моделлю світобудови. Як ви думаєте, яким був середньовічний ідеал людини?

Буржуазні революції в Нідерландах, Англії, Франції, становлення європейських держав відкрили період соціальної нестабільності. Наукові пошуки XVII століття породили відчуття минущості й беззахисності людського життя. Реформаційний та контрреформаційний рухи розхитали цілісну середньовічну ідеологічну систему. Відчуття плинності, рухливості зумовило зміну світогляду. У мистецтві це відобразилося через появу художнього стилю *бароко*, який відбив уявлення про вічну рухливість усесвіту.

Зокрема, в архітектурі Західної Європи (наприклад, в Італії, Іспанії, Португалії, Фландрії, частково у Франції, Польщі, балтійських країнах, Австрії та Німеччині) це виявилося у плинності складних криволінійних форм, великих розмірах споруд, надлишку декору, наявності скульптурного оздоблення у фасаді та інтер'єрі тощо. Куполи стали переважно багатоярусні, складної форми. Усе це породжувало ілюзію просторового руху. Архітектурні споруди часто ставали складовою ансамблів з палацами, парками, фонтанами, скульптурами. Багато міських та заміських резиденцій цього часу збудовано на засадах синтезу архітектури й скульптури, підпорядкованого загальному декоративному оформленню.

Садово-парковий ансамбль Версалю

Собор Будинку інвалідів. Франція

Вілла Ротонда. Італія

Новий час разом з досягненнями в науці й техніці призвів до *раціоналізації свідомості,* що в мистецтві відобразилося появою стилю *класицизм.* Він став носієм гармонії і порядку. В архітектурі утвердилися суворі закономірності, порядок і симетрія, завершеність і гармонічна рівновага.

Яскраве явище, яке «подарувало» європейське мистецтво, – *модерн*, що в різних країнах мав свої назви (див. с. 103). Архітектурі модерну притаманна відмова від наслідування будь-яких форм минулого. Головна роль відводилася красивим плавним лініям, копіюванню природних форм, передусім рослинних, з підкресленням їхньої динаміки. І це вже був не декор на площині стіни, а пластика самої стіни.

Архітектори модерну також намагалися показати можливості нової функціональної організації інтер'єру будівлі, висунувши на перший план вимоги до комфорту (наприклад, будівлі облаштовували ліфтами і центральним опаленням). У цьому стилі будували не тільки культові споруди й житлові будинки, але також вокзали, промислові павільйони тощо.

1 – Будинок Мілла. Іспанія; 2 – Вілла Руджері. Італія

1

2

1 – Будівля Баухауса. Німеччина; 2 – Вілла Савой. Франція

Епосі модернізму стало властиве використання найсучасніших будівельних матеріалів і конструкцій, раціональний підхід до вирішення внутрішніх просторів, відсутність тенденцій прикрашення, «інтернаціональний» характер споруд.

Поширеними напрямами модернізму були *конструктивізм,* що характеризується суворістю, геометризмом, лаконічністю форм і монолітністю зовнішнього вигляду, та *функціоналізм* (іноді його вважають лише видом конструктивізму), що «проповідував» практичність кожної архітектурної деталі, обстоював доцільність будівлі, де кожний елемент повинен мати свою функцію, а якщо він її не має і служить тільки для прикраси – він не потрібен.

Надихаючим джерелом для архітектури модернізму були технічна і промислова революції XIX століття. Завдяки використанню залізобетону (зокрема, конструкцій з армованого бетону) відкрилися нові архітектурні можливості, народжувалися нові форми в промисловому будівництві, а пізніше – і в житлових та громадських будівлях. Водночас було освоєно будівництво з металу – сміливі та витончені металеві конструкції, часто з величезними прольотами, застосовувалися в будівництві оранжерей, мостів, для перекриттів вокзальних перонів і великих міських ринків.

Архітектура Європейського культурного регіону, що впродовж тривалого часу відображала щонайперше світоглядні уявлення людей, задовольняла суспільні потреби, стала яскравим «портретом» кожної з епох.

Ейфелева вежа. Париж. Франція

Будинок, що танцює. Прага. Чехія

Перлина

У наш час можуть збутися і незвичайні мрії. Наприклад, за короткий час можливо побачити багато видатних пам'яток та архітектурних споруд Західної Європи. Потрібно лише відвідати у Брюсселі парк «Міні-Європа». Тут у масштабі 1:25 з філігранною точністю, максимально схожими на оригінал представлено 350 копій найвидатніших пам'яток з 80 міст країн Євросоюзу, а також різноманітні об'єкти природи й техніки.

Собори, фортеці, ратуші, музеї, церкви, площі, вулиці, будинки в мініатюрі, карликові дерева й газони, фонтани, млини, що рухаються… Звучання гімнів різних країн, гудіння пароплавів та народні пісні всієї Європи занурюють в атмосферу різних країн.

Поцікавтеся, які саме споруди є в парку «Міні-Європа».

1

2

3

4

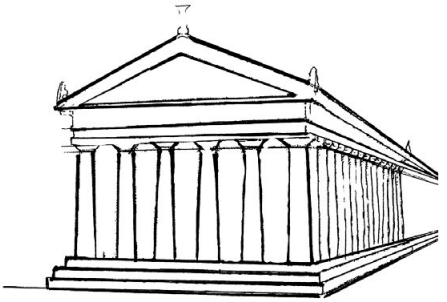

5

6

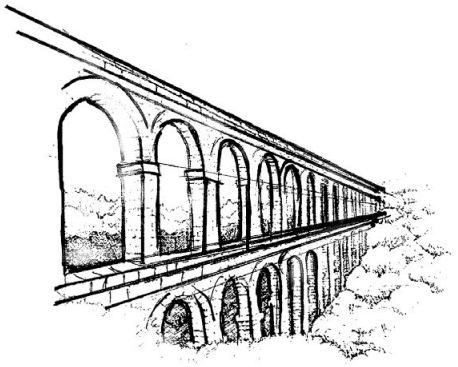
1 – Вестмінстерський палац (Англія); 2 – брюссельський Гранд-Пляс з ратушею і будинком короля (Бельгія); 3 – ансамбль міського собору Санта-Марія-Ассунта в Пізі (Італія); 4 – замок Олавинлинна (Фінляндія); 5 – палац Дожів у Венеції (Італія); 6 – Королівський палац Ескоріал (Іспанія)

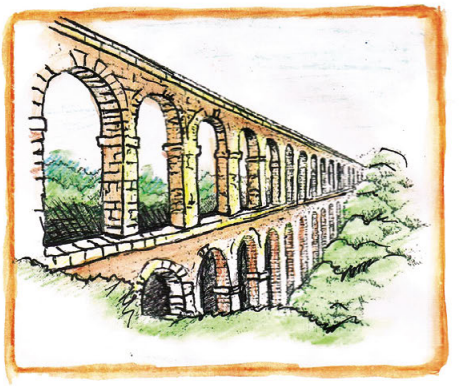
Практичне завдання

Створіть скетч-листівку із зображенням архітектурних споруд Європи.

Запитання і завдання

1. Які архітектурні надбання «подарував» світу Європейський культурний регіон?

2. Спробуйте узагальнити взаємозв'язки між змінами у світогляді людини та появою художніх стилів.

3. Поміркуйте над думкою Миколи Гоголя: *«Архітектура – також літопис світу: вона говорить тоді, коли вже мовчать і пісні, і перекази»*. Доведіть або спростуйте її на прикладі творів мистецтва.

§ 16–17

ВІЧНІ ОБРАЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Образотворче мистецтво (живопис, графіка, скульптура) Європейського культурного регіону базується щонайперше на досягненнях мистецтва Давньої Греції, прийнятого і трансформованого Римом та розповсюдженого по всій імперії, яка включала значну частину Європи. І далі впродовж наступних 2000 років воно проявлялося в різні періоди по-різному: то органічно синтезувалося у храмовій архітектурі Середньовіччя, то небувало розквітло в епоху Відродження; розкрило різні свої грані в епохи бароко, класицизму, романтизму, реалізму і просто вибухнуло різними модерністичними течіями та напрямами XX століття.

До XIX століття значний вплив на європейське мистецтво справляла християнська церква – основний замовник як архітектури, так і образотворчого мистецтва. В останні 200 років переважна частина творів образотворчого мистецтва створювалася без посилання на релігію. Проте слід зазначити, що на європейське мистецтво, звичайно, мали вплив певні політичні погляди держави, покровителя чи самого митця, світогляд того чи того періоду в історії людства.

В образотворчому мистецтві Європи, як і в архітектурі, виділяється низка стильових періодів, які історично перехрещувалися один з одним, розвивались в різних країнах іноді самобутньо або дещо раніше чи трохи пізніше (див. с. 103).

Середньовічні митці щонайперше намагалися передати релігійне послання, вміщене переважно в канонізованих символічних іконографічних зображеннях (фреска, мозаїка, вітраж, ікона). Визначними досягненнями візантійського мистецтва були монументальні фрески та мозаїки всередині купольних церков, готичного – витончена скульптура та дивовижні вітражі.

Храм Святої Софії в Константинополі. Мозаїка

Шартрський собор: 1 – скульптура; 2 – вітраж; 3 – Мікеланджело Буонарроті. Мадонна з малям

Відродження – культурна доба між епохами середніх віків та Нового часу. Залежно від історичних умов конкретної європейської країни спостерігалися певні відмінності у виявленні ренесансних процесів. Тому загальний період Ренесансу простягається від останньої третини XIII до кінця XVI століття. В окремих країнах (наприклад, в Англії) Відродження тривало аж до початку XVII століття.

Рафаель. Сікстинська Мадонна

Культура Відродження стала поєднанням нового прочитання античності з новим прочитанням християнства (звідси термін «Відродження»). Митці оспівували досконалу особистість, фізична і духовна краса якої зливаються воєдино відповідно до вимог античної естетики. Філософія Ренесансу утверджувала ідеал гармонійної особистості, яка у своєму розвитку може піднятися до рівня богоподібної істоти. Цінність людини стала визначатися її особистими чеснотами, а не становищем у суспільстві. Людина сприймалася як те, чим вона здатна стати (можливо, невипадково саме в епоху Відродження виникло поняття авторства, розвивалось виконавство як самостійна діяльність).

У цей час починається становлення сучасної науки, передусім розвиток природничого знання. У мистецтві це трансформувалося в

Мікеланджело Буонарроті. Створення Адама

утвердження принципів реалізму, зміни як у технічних аспектах живопису та скульптури, так і в їхній тематиці. Художники Ренесансу ретельно досліджували тіло людини і відтворювали його досконалу красу, звільняючи з-під маси одягу, в яку ховалися фігури середньовічної готики. У цей період завдяки відкриттю законів перспективи, світлотіні демонструються можливості живопису щодо передачі тривимірності зображень: площинні, ніби безтілесні зображення середньовічного мистецтва поступилися місцем тривимірному просторові. Цьому також сприяв початок широкого використання олійних фарб з їх великою гамою кольорів та нюансів яскравості.

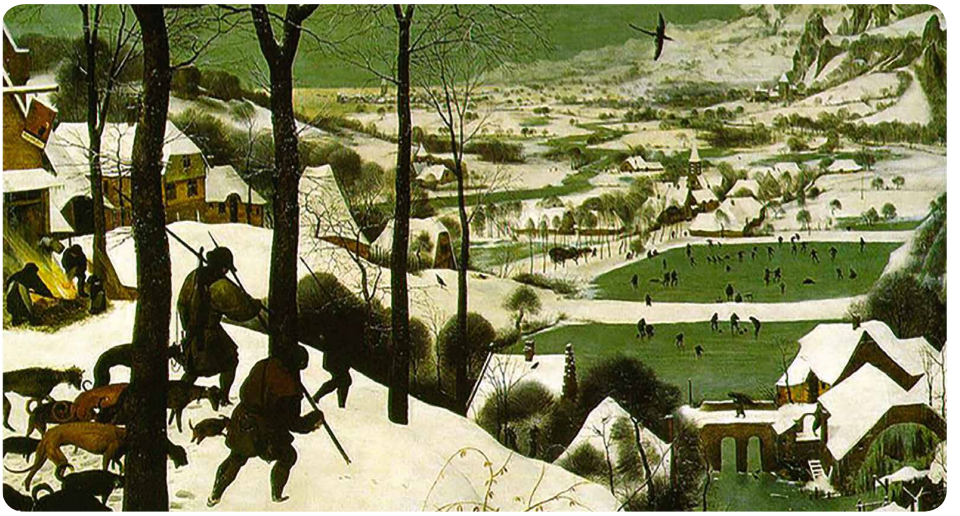
Монументальна скульптура поступово «відокремилася» від стін храмів, від рельєфів та портиків і «вийшла» на фасади будівель, площі міст, ставши частиною міського ансамблю, самостійним, самодостатнім видом мистецтва. Найпослідовніше і найповніше еволюція Відродження в мистецтві втілилася в Італії, багатій на пам'ятки античної культури. Вершинні досягнення цієї епохи асоціюються із творчістю **Леонардо да Вінчі**, **Рафаеля Санті**, **Мікеланджело Буонарроті**.

Дослідіть видатні досягнення художників італійського Відродження. Зробіть узагальнення щодо їхнього внеску у світову мистецьку спадщину.

Наприкінці XV століття ідеї Відродження поширилися і яскраво «вибухнули» у країнах Північної Європи, отримавши назву «Північне Відродження». Використання терміна «відродження» щодо мистецтва цих країн досить умовне, оскільки його формування спиралося не так на відроджену античну спадщину, як на ідеї релігійного оновлення. Головна відмінність між італійським та Північним Відродженням полягала в тому, що першому було властиве прагнення до відновлення античної культури, до розкріпачення, звільнення від церковних догм, світської освіченості, тоді як у Північному Відродженні чільне місце посіли питання релігійного вдосконалення, оновлення католицької церкви і її вчення (північний гуманізм привів до Реформації і протестантизму). Якщо в італійському Відродженні переважали біблійний, історичний жанри, Північному Відродженню властивий розквіт світських жанрів: пейзажу, натюрморту і побутового – по суті, з того періоду почалося становлення *станкового живопису*.

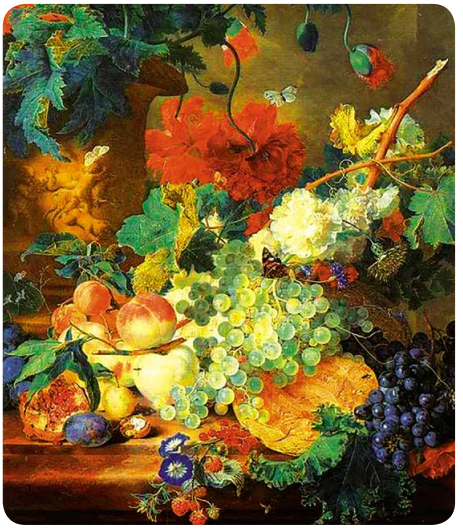
Леонардо да Вінчі. Мадонна з прядкою

Пітер Брейгель Старший. Мисливці на снігу

Особливої майстерності досягли художники Північного Ренесансу (щонайперше в Нідерландах) у жанрі побутової картини: будь-яка найдрібніша деталь зображувалася з великою ретельністю. Це робило картини дуже захопливими: що більше розглядаєш, то більше знаходиш цікавих деталей. Загалом Відродження відкрило еру нової людини в історії світової культури, що відбилося у світогляді, переконаннях, у всіх сферах діяльності людини. Саме в цей період було закладено основні гуманістичні погляди, розвиток яких є актуальним донині.

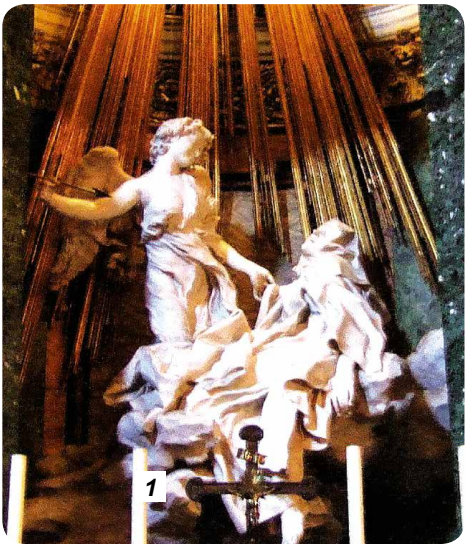
Дізнайтеся про творчість видатних митців Північного Відродження. Які жанри поєднано на картині «Посли»? Що відбувається на картині Пітера Брейгеля? Пригадайте, що зумовило появу нового художнього стилю – бароко.

Ян ван Гейсум. Фрукти та квіти

Ганс Гольбейн. Посли

1 – Джованні Лоренцо Берніні. Екстаз святої Терези; 2 – Пітер Пауль Рубенс. Успіння Пресвятої Діви Марії

Художній стиль бароко підняв образотворчість Відродження на нові висоти, підкреслюючи у своїх пошуках красу деталей, руху, драматизм сюжету. Художники бароко відкрили нові прийоми просторової інтерпретації форми в її вічно мінливій життєвій динаміці. Багато барочних митців служили королям і вельможам, які прагнули до надлишків, і, мабуть, тому наголос цього стилю сконцентровано на величі, помпі та пишноті.

Продовжуючи здобутки Ренесансу, митці бароко намагалися заглибитися у внутрішній світ людини, показати натуралізм пристрастей у чуттєво-тілесній радості буття або неминущу швидкоплинність життя. Наприклад, динаміка світу розкривається через протиріччя почуття і розуму, тілесного і духовного у фламандського художника **Пітера Пауля Рубенса**. А в автопортретах голландського художника **Рембрандта Харменса ван Рейна** відобразилася мінливість образів людського буття, віковий рух людини.

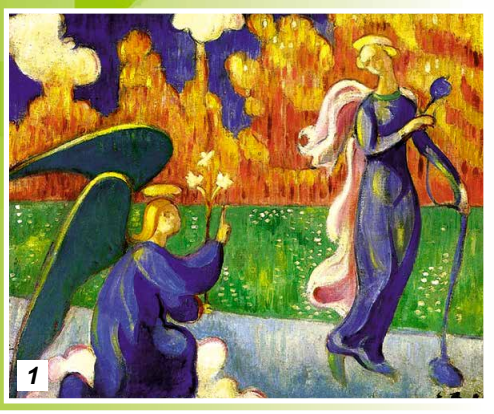

Рембрандт Харменс ван Рейн. Автопортрети в різні роки

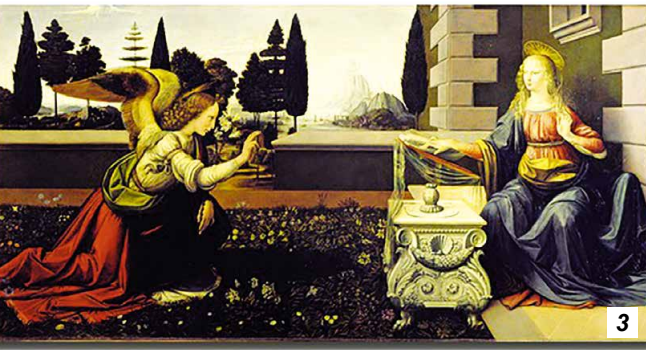
Перлина

Мистецтво Європейського культурного регіону неможливо уявити без осмислення вічних біблійних сюжетів. Зокрема багато творів присвячено темі Благовіщення («благої звістки»). У цей день Діві Марії явився архангел Гавриїл і сповістив Їй про прийдешнє народження Ісуса Христа – Сина Божого і Спасителя світу.

Проаналізуйте твори живопису різних періодів. Зробіть припущення щодо періоду їх створення. Поясніть.

1

2

3

4

5

Благовіщення: 1 – Еміль Бернар; 2 – Олександр Мурашко; 3 – Леонардо да Вінчі; 4 – мозаїка собору Софії Київської; 5 – Пітер Пауль Рубенс

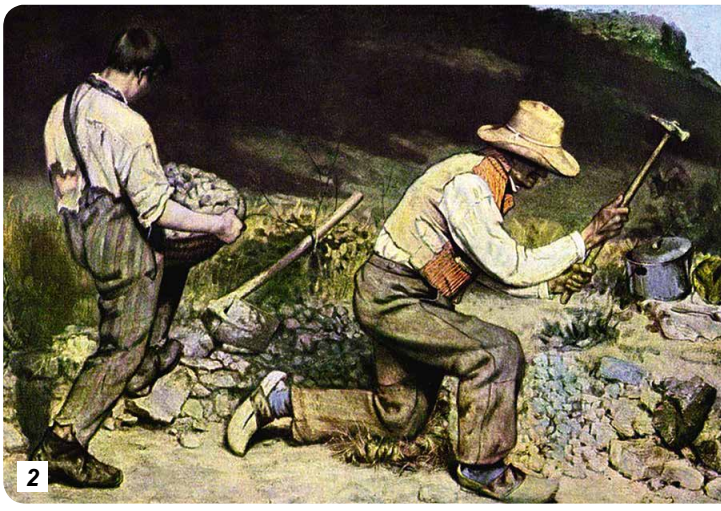

1 – Жак-Луї Давид. Клятва Горацiїв; 2 – Антоніо Канова. Амур і Психея (класицизм)

Динамізм Нової епохи зумовлював постійний пошук сенсів життя і статусу людини в соціумі. У мистецтві це відобразилося зміною художніх стилів, які домінували в різних європейських країнах більшою чи меншою мірою.

В основі творів мистецтва класицизму, що прийшов на зміну дещо епатажному бароко, лежало прагнення до ідеалізації. Як до вищого зразка митці звертаються до античного мистецтва та кращих традицій епохи Відродження. Художнім формам класицизму властиві чітка організованість, врівноваженість, зрозумілість і гармонійність образів, стриманість, суворе дотримання ряду правил і канонів. В образотворчому мистецтві це – цілісні композиції на міфологічні чи історичні теми, що представлено переважно історичним, портретним чи пейзажним жанрами.

1 – Каспар Давид Фрідріх. Мандрівник над морем туману (романтизм);
2 – Гюстав Курбе. Каменярі (реалізм)

1

2

На зміну класицизму прийшов романтизм, а трохи згодом – критичний реалізм. Хоча не існувало чіткого хронологічного відмежування стилів: у цей період у мистецтві спостерігалося одночасне існування класицистичних, романтичних і реалістичних тенденцій. Усі ці стилі тяжіли до вищих орієнтирів краси, але митці обирали різні шляхи її досягнення.

Романтизм робив наголос на емоційності, прагненні до драматичних моментів, що відобразилося в історичних, фантастичних картинах, маринах, пейзажах, портретах з акцентом на почуттях особистості. Твори реалізму (критичного реалізму) тяжіли до максимальної об'єктивності, конкретно-історичного аналізу дійсності, відображення життя у формах самого життя, що розкривалося в побутовому та історичному жанрах, у портреті й пейзажі.

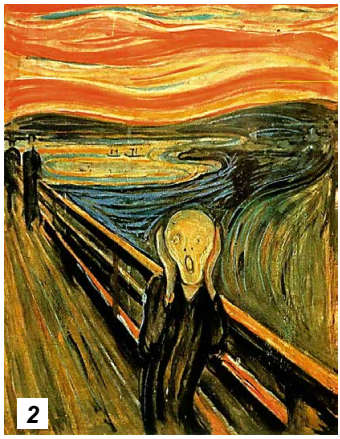
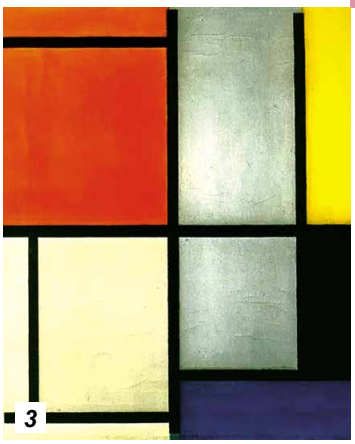
Сутність імпресіонізму, що розквітнув наприкінці XIX століття, полягала у відображенні вражень від миттєвого погляду на довкілля, яке постало неспинним потоком змін і перевтілень.

XX століття – неймовірно бурхлива доба. В європейському мистецтві спостерігається увесь спектр емоційних перепадів. Наприклад, на початку століття «вибухнув» своєю красою і барвистістю стиль модерн. Його головною ознакою в живописі стала декоративність, стилізація, площинна орнаментальність, використання рослинних мотивів, що спліталися в чудернацькі візерунки.

Поміркуйте і спробуйте визначити певну циклічність зміни художніх стилів. Порівняйте стилі зображення жіночих образів. Зробіть власні припущення щодо цього.

3

1 – Оноре Дом'є. Ноша (Праля) (реалізм); 2 – Клод Моне. Жінка з парасолькою (імпресіонізм); 3 – Альфонс Муха. Чотири сезони (модерн)

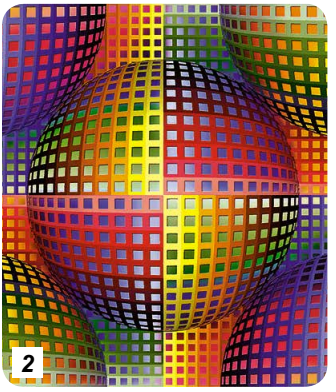
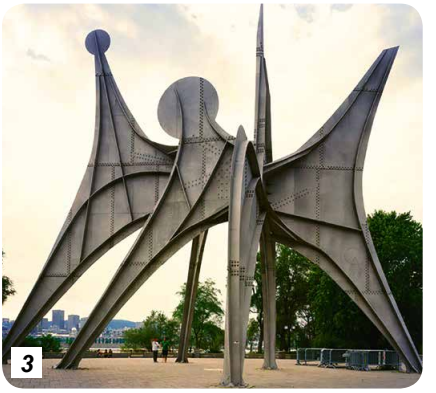
1 – Пабло Пікассо. Портрет Амбруаза Воллара;
2 – Едвард Мунк. Крик; 3 – Пітер Мондріан. Композиція № 3; 4 – Сальвадор Далі. Сон

XX століття принесло світу глобальні катастрофи, війни, прорив у космос та утвердження планетарного погляду на довкілля. Ідеї хаосу, випадковості, плинності реального світу характеризують епоху модернізму світу, яку репрезентує мистецтво більшої частини століття. Індивід цієї епохи являє собою тип особистості, геніально передбачений у картині **Пабло Пікассо** «Портрет Амбруаза Воллара», де образ людини розпадається на хаотичну мозаїку геометричних фігур, позначаючи ситуацію втрати гармонії і цілісності. На мозаїку подібна і поява великої кількості художніх течій і напрямів початку XX століття, частина з яких відмовилася від реалістичного зображення, поринувши у світ геометризованих форм і прагнення подрібнити об'єкти на стереометричні складові (Пабло Пікассо, **Жорж Брак**). Деякі митці занурилися в абстракцію, прагнули осягнути емоційну цінність кольору в його музичній асоціативності **(Василь Кандінський)** або встановлення логічного, геометричного порядку **(Казимир Малевич, Пітер Мондріан)** з намаганням створити новий тип художнього простору поєднанням різних геометричних форм, кольорових площин, ламаних ліній. І все це, по суті, «втеча» особистості від дійсності й заміна реальних предметів на ідеальні поняття.

У художніх моделях сюрреалістів світ втрачає визначеність, сталість, упорядкованість, перетворюється на хаос жахливих образів, поринає у світ потаємних сфер людської психіки. Відчужена людина у ворожому їй світі – такою є концепція експресіонізму, що відобразив ситуацію безсилля, відчаю людини перед світом, настрої жаху і катастрофи. Крик без надії на розуміння й допомогу стає єдиною можливою реакцією людини на дисгармонійне і недовершене довкілля **(Едвард Мунк «Крик»)**.

Пригадайте особливості різних художніх течій та напрямів епохи модернізму. Поміркуйте про їхню сутність.

1 – Марсель Дюшан. Оголена, яка спускається сходами; 2 – композиція Віктора Вазарелі; 3 – Олександр Колдер. Людина та її світ

Провідником нового постіндустріального суспільства стає *постмодернізм*. Характерною ознакою мистецтва постмодернізму є свобода творця і відсутність обмежень для самовираження. Якщо в попередні епохи відбувалося чітке відмежування професійного мистецтва від масової культури, мистецтво постмодернізму активно вступає в діалог з нею, і колишні поняття «елітарного» і «масового» втрачають будь-який сенс.

Великий вплив на творчість митців сучасності має розвиток технологій (медіа, комп'ютерних, Інтернету). Старі засоби вираження (тобто традиційні види живопису, графіки, ліплення тощо) тісно поєднуються з новими технічними засобами творчості (фотографія, кінематограф, відеозапис, електронна звуко-, світло-, кольоротехніка), тобто суттєво розширюється використання матеріалів, засобів, діяльності та концепції.

ФАКТ

Енн де Вріс. Timetables (Часові діаграми)

У концептуальному мистецтві (що одночасно розвивалося в Європі й Америці) концепція твору стала важливішою за його фізичне вираження. А метою стала передача ідеї. Концептуальні об'єкти можуть існувати у вигляді фраз, текстів, схем, графіків, креслень, фотографій, аудіо- та відеоматеріалів. Об'єктом мистецтва може стати будь-який предмет, явище, процес, оскільки концептуальне мистецтво являє собою чистий художній жест. Це, по суті, мистецька робота, де об'єкт присутній, але основна частина роботи – це процес мислення, який створив цей об'єкт. І часто зміст постмодерністського твору виникає лише в акті його безпосереднього сприймання, а творчість автора потребує визнання «сьогодні і зараз».

Запитання і завдання

1. Узагальніть здобутки в галузі європейського образотворчого мистецтва.
2. Поміркуйте і наведіть приклади впливу зміни світогляду на форми вираження і засоби виразності у візуальному мистецтві.
3. Зробіть добірку творів одного жанру образотворчого мистецтва в різних художніх стилях.

МУЗИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ

Про властивості музики, як могутньої сили, було відомо людям з давніх-давен, саме про це йдеться, наприклад, у багатьох міфах європейських народів. І тому в усіх народів світу, зокрема і Європейського регіону, музиці надавалося великого значення.

Пригадайте відомі вам види музичного фольклору. Дізнайтеся про фольклорні особливості музики різних європейських народів.

Професійні музиканти з давніх часів служили при храмах, монастирях, дворах знаті, брали участь у масових обрядах тощо. Ще в епоху Античності проводилися змагання музикантів, виникли перші музично-естетичні вчення (у Давній Греції – Піфагор, Платон, Арістотель, у Римі – Лукрецій). І сьогодні в музичному лексиконі вживаються терміни, що прийшли з Античності. А давньогрецький музичний інструмент – ліра, на якій грав легендарний Орфей, – став символом мистецтва.

У середні віки в багатьох європейських християнських країнах центром професійної творчості була церква, де звучання одноголосного григоріанського співу (країни Західної Європи, VI–VII століття) поступово розвинулося в багатоголосся. Почали формуватися нові жанри вокальної та вокально-інструментальної (хор та орган) музики – *органум*, *мотет*, пізніше – *меса*. Епоха Ренесансу дала поштовх до розвитку поліфонії, започаткувала багато світських жанрів, які й нині існують у музиці.

Поміркуйте, у який час створено Гентський вівтар, аргументуйте свої міркування.

1

2

1 – Середньовічний нотопис;
2 – Ян ван Ейк. Гентський вівтар (фрагмент)

Енріко Карузо, Лучано Паваротті, Алессандро Сафіна

Музична культура Європейського регіону поступово складалася зі своєрідних і неповторних національних шкіл, кожна з яких зробила внесок у створення «музичного образу» регіону.

Італія – батьківщина «музичної драми», опери та балету (останній згодом яскраво розвинувся у Франції). Вершинами італійської музики в оперному жанрі стали такі майстри, як **Джоаккіно Россіні** та **Джузеппе Верді**. Дж. Верді прославився і як реформатор: у його творчості (XIX століття) остаточно закріпилися структурні й драматургічні принципи оперного жанру. Його операм притаманні глибоке осягнення внутрішнього світу героїв, простота й виразність музичної мови, динамічний розвиток сюжету.

З-поміж найвідоміших оперних театрів світу міланський театр Ла Скала сьогодні є унікальним центром світової музичної культури, де звучали і звучать найкращі оперні голоси світу, серед яких – голоси видатних італійців **Енріко Карузо, Лучано Паваротті, Алессандро Сафіни** та ін.

Водночас із оперою в Італії також зародилися жанри ораторії і кантати. З оперою їх різнила щонайперше відсутність сценічної дії.

Джоаккіно Россіні; Джузеппе Верді. Фрагменти з опер (на вибір).
Луччо Далло «Пам'яті Карузо» у виконанні Лучано Паваротті.

Які опери вам відомі? Які проблеми вони порушують? Чи подобається вам цей музично-театральний жанр? Поясніть.

Театр Ла Скала: 1 – інтер'єр; 2 – екстер'єр

Музику Європи неможливо уявити без творчості видатних німецьких та австрійських композиторів. Зазвичай слова «поліфонія», «фуга», «орган» ми пов'язуємо з ім'ям німецького композитора **Йоганна Себастьяна Баха.** З його творчістю пов'язано також початок панування в європейській музиці *рівномірної темперації* (поділ октави на 12 однакових відрізків – півтонів). Життя і творчість Баха можуть слугувати зразком не тільки працьовитості, а й скромності. Про це свідчать його крилаті слова: *«Мені довелося багато працювати. І кожен, хто буде так само працювати, досягне своєї мети»*. Великий майстер духовної музики і донині є світочем світової музичної культури.

Орган. Берлін. Німеччина

Йоганн Себастьян Бах. Токата і фуга ре-мінор.

У контексті прослуханої музики подискутуйте щодо творчості Й.С. Баха: *«...Божественне явище: він зрозумілий і все-таки його неможливо пояснити»* (Йоганн Вольфганг Гете); *«Він не струмок, він – океан»* (Людвіг ван Бетховен). Поцікавтеся, хто ще з німецьких музикантів прославив Європу.

Важливим центром музичного європейського прогресу тривалий час був Відень (Австрія). У другій половині XVIII століття сформувалася *Віденська класична школа*, де було закладено підґрунтя великих музичних жанрів, які застосовують в академічній музиці до сьогодення.

Рудольф Альфред Хьогер. Моцарт в аристократичному салоні

Перлина

Віденська класична школа органічно ввібрала передові досягнення того часу. Кожен з її представників – **Йозеф Гайдн, Вольфганг Амадей Моцарт, Людвіг ван Бетховен** – був яскравою індивідуальністю. Стиль Гайдна відрізняло світле світосприйняття, провідна роль жанрово-побутових елементів. Для стилю Моцарта більш властиві оптимізм і яскравість, лірика і драматизм. Стиль Бетховена – втілення героїчного пафосу боротьби. Однак поряд з відмінностями, які зумовили неповторність індивідуальності кожного із цих композиторів, їх об'єднують реалізм і життєствердне начало.

Саме у творчості композиторів Віденської класичної школи сформувався склад сучасного *симфонічного оркестру*, великі симфонічні жанри *симфонії, сонати, тріо, квартету* та *квінтету*. В сонатному *allegro* зародився, а пізніше, у творчості Бетховена, сформувався новий метод музичного мислення – *симфонізм*.

Твори композиторів Віденської класичної школи (на вибір).

Чи відомі ці твори сучасним слухачам? Поміркуйте над питанням, чому ця музика через століття лишається затребуваною. Наведіть приклади популяризації в наш час музичної спадщини.

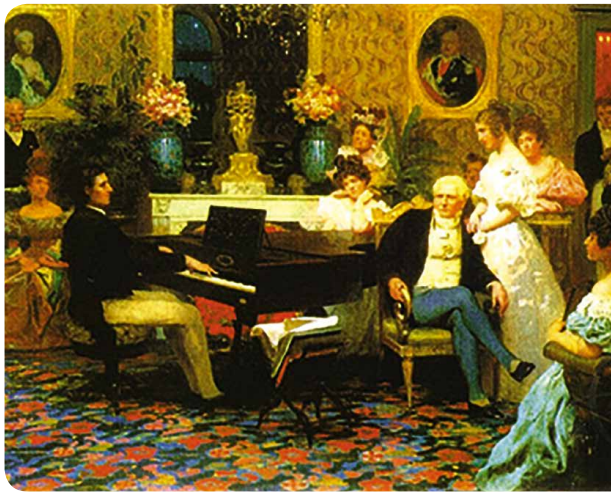
Невідомий художник. Франц Йозеф Гайдн диригує струнним оркестром

Карл Шлоссер. Бетховен за роботою

Т. Бек. Вольфганг Амадей Моцарт грає на клавесині

Генріх Семирадський. Шопен, який грає на фортепіано в салоні князя Радзивілла

Національні музичні школи Європи, що яскраво виявилися у XIX столітті, подарували всесвітньо відомих музикантів – польська **(Фридерик Шопен)**, угорська **(Ференц Ліст)**, норвезька **(Едвард Гріг)**, чеська **(Антонін Дворжак)**, українська **(Микола Лисенко)** тощо. Це представники музичного романтизму із загостреною увагою до емоційного світу людини, індивідуалізацією та драматизацією лірики, протиставленнями особистості дійсності, ідеалу та реальності, інтересом до національної своєрідності, зверненням до історичних, легендарних та народно-побутових сюжетів. У їхній творчості народжується велика кількість жанрів малих форм, відчувається прагнення до синтезу мистецтв, із чим пов'язаний розвиток програмної музики. У цей час музичне виконавство остаточно виокремлюється в самостійну музичну діяльність. З величезним успіхом у Європі відбуваються концерти італійського віртуоза-скрипаля **Нікколо Паганіні**, угорського піаніста **Ференца Ліста** та інших виконавців-віртуозів. У цей період виникає жанр *оперети*, розквіт якого, по суті, сприяв поступовому виокремленню в самостійну галузь музичної діяльності естрадної музики.

Твори композиторів-романтиків (на вибір). Фрагменти з оперет Жака Оффенбаха, Йоганна Штрауса, Франца Легара, Імре Кальмана.

Поцікавтеся, які твори композиторів-романтиків використовувалися в кінематографі, для рингтонів телефонів або озвучування рекламних роликів.

ФАКТ

Бурхливе і динамічне XX століття ввійшло в історію європейської музичної культури як доба сміливих експериментів та пошуку нових засобів вираження. Зокрема, це привело до повної відмови від тональної системи: винайдення атональності, додекафонії, а пізніше – серіалізму (композитори Нової віденської школи). Одні композитори музичними засобами відтворювали звуки міста, різні види механічного руху, спортивної гри тощо (твори композиторів «Французької шістки»: «Каталог сільськогосподарських машин» Дариуса Мійо; «Рухи» Франсіса Пуленка; «Регбі» та «Пасифік-231 (назва потяга)» Артюра Онеггера). Інші – відкрили конкретну музику, яку створювали на основі звуків, записаних у довкіллі, через їх електроперетворення, змішування та монтаж.

Ізраєль Рубінштейн. Музика

«The Beatles»

Елтон Джон

Згадуючи популярну естрадну музику Європи, звичайно ж, варто сказати про внесок у її розвиток музикантів з Франції та Великої Британії.

Франція подарувала світу *шансон*, популярну французьку музику, яка зберігає специфічну ритміку французької мови. Виконання шансону принесло славу **Едіт Піаф, Джо Дассену, Шарлю Азнавуру, Мірей Матьє, Патрісії Каас** та ін. Виконавців французького шансону зазвичай називають *шансоньє*.

Значний внесок у розвиток популярної естрадної музики зробили митці з Великої Британії.

«The Beatles», «Rolling Stones», «Pink Floyd», «Deep Purple», «Depeche Mode», а ще **Стінг, Елтон Джон, Адель, Джордж Майкл, Озі Осборн** та багато інших британських колективів і виконавців упродовж десятиліть мають мільйони шанувальників у всьому світі.

Розкажіть про стилі і напрями сучасної музики. Поцікавтеся, які з них народилися і розвинулися на теренах Європейського культурного регіону. Запропонуйте свою улюблену композицію. Поясніть своє вподобання, виявіть власне ставлення до музики. Поцікавтеся творчістю переможців Євробачення різних років. Проаналізуйте особливості розвитку сучасної європейської пісні.

Переможці Євробачення різних років: 1 – Руслана; 2 – Джамала; 3 – гурт «АВВА»; 4 – Селін Діон

КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

Характерним явищем світової історії стає тісна взаємодія культур різних країн світу, які до цього моменту розвивалися відокремлено. Європейська музика зазнає впливу музичних культур народів Східної Азії, Африки та Латинської Америки. Обміну досвідом сприяли розвиток комунікацій, поява звукозапису, радіо, кіно, телебачення, Інтернету – засобу глобалізації культурного простору. Взаємні впливи культур багатоманітні. Так, відомі спроби окремих європейських композиторів використовувати інтонаційну природу неєвропейських музичних культур у своїх творах, що написані у традиційних європейських жанрах. Такими, зокрема, є звернення до японської тематики *Джакомо Пуччіні* і *Клода Дебюссі*, музичний орієнталізм російських композиторів (Олександр Бородін, Микола Римський-Корсаков та ін.).

З другого боку, композитори неєвропейських країн починають опановувати європейські жанри. Зокрема, першою оперою композитора зі Сходу вважається опера «Аршак II» вірменського автора *Тиграна Чухаджяна* (1868). Згодом перші зразки оперного жанру з'явились у Грузії (*Мелітон Баланчивадзе*, 1897), в Азербайджані (*Узеїр Гаджибеков*, 1907).

Подекуди взаємодія європейських та неєвропейських жанрів приводить до виникнення нових музичних напрямів. Найяскравішим таким прикладом є мистецтво *джазу*, що виникло на основі африканського фольклору в США, а згодом розвинулося й набуло нових форм у Європі. В інших випадках – навпаки, азійські і європейські традиції продовжують тісне співіснування. Так, у Китаї співіснують традиційна китайська опера та сучасна китайська опера, що пишеться в європейських традиціях, але на лібрето китайською мовою (академічна китайська опера). Нові напрями, течії, стилі, жанри переплітаються в просторі сучасної музичної культури, створюють строкату картину звукової полістилістики часів постмодернізму, відображають динамізм, експресію, гострий ритм і загальний суперечливий дух епохи.

Петро Чайковський. Балет «Лебедине озеро» у постановці Китайського акробатичного балету Шанхая.
Джакомо Пуччіні. Опера «Мадам Баттерфляй» (фрагменти).

Елтон Джон «Sorry seems to be the hardest words»

(«Так важко сказати “Пробач”») **з альбому** *«Blue Moves»* **(1976)**

What have I got to do to make you love me
What have I got to do to make you care
What do I do when lightning strikes me
And I wake to find that you’re not there?
What have I got to do to make you want me
What have I got to do to be heard
What do I say when it’s all over?
And sorry seems to be the hardest word
It’s sad, so sad (so sad)
It’s a sad, sad situation
And it’s getting more and more absurd
It’s sad, so sad (so sad)
Why can’t we talk it over?
Oh it seems to me
That sorry seems to be the hardest word
It’s sad, so sad (so sad)
It’s a sad, sad situation
And it’s getting more and more absurd
It’s sad, so sad (so sad)
Why can’t we talk it over?
Oh it seems to me
That sorry seems to be the hardest word
What have I do to make you love me, oh
What have I got to do to be heard
What do I do when lightning strikes me
What have I got to do?
What have I got to do?
When sorry seems to be the hardest word.

Запитання і завдання

1. Які здобутки європейського музичного мистецтва можна вважати знаковими для цього культурного регіону?
2. Наведіть приклади популяризації в наш час музики композиторів різних часів.
3. Спробуйте провести аналогії щодо втілення стильових ознак (бароко, класицизму, романтизму, течій і напрямів модернізму) в різних видах мистецтва (зокрема, музичному й візуальних).

Робота з джерелами:

Поцікавтеся дослідженнями питання щодо впливу музики на людину, зокрема яким чином завдяки музиці можливо поліпшити власний емоційний стан (зняти сум, роздратованість, злість тощо).

§ 20

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТЕАТР – МАЙСТЕРНЕ ЛИЦЕДІЙСТВО

Європейський театр, як і інші театри світу, має свої специфічні особливості. Провідну роль у ньому відіграє здатність актора до перевтілення, адже саме він створює характер персонажа, передбаченого п'єсою. Упродовж століть розвитку європейського театру поступово викристалізовувалися особливості акторської гри, які у XX столітті втілилися у дві провідні системи, що розкривають театральні принципи європейського театру: *переживання* і *представлення*. Згідно з принципом переживання актор повинен не просто зіграти роль, а внутрішньо перевтілитися, максимально вжитися в неї, щоб усі його емоції були справжніми. Згідно з іншим принципом – важливо показати ставлення актора до образу.

Витоки європейського театру йдуть від театру Античності.

Давньогрецький театр мав надзвичайно умовний характер і являв собою діалог між хором та актором. Розквіт цього виду мистецтва пов'язаний з іменами трьох поетів-трагіків: Есхіла, Софокла, Еврипіда, творчість яких мала тісний зв'язок з традиціями давньогрецької міфології, з якої вони здобували натхнення, брали основні теми, мотиви, сюжети для своїх творів. Давньогрецька комедія, представлена іменами Аристофана та Менандра, мала демократично-побутовий характер.

Римляни, запозичивши драматургічні надбання Еллади, переробили їх з урахуванням системи цінностей Римської держави, місцевих звичаїв і смаків. Це було поштовхом до створення власної оригінальної драматургії.

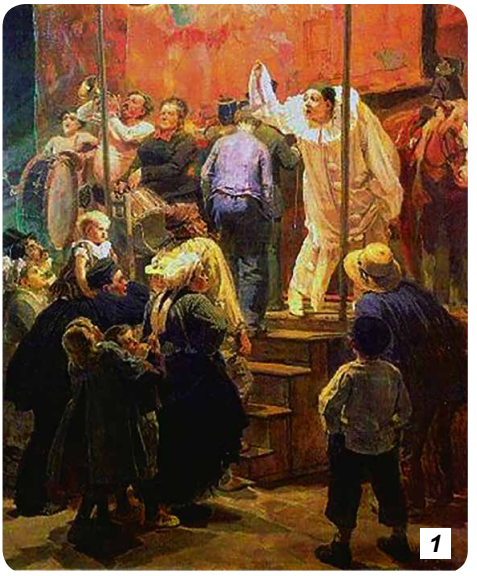
У цей період відбувається процес удосконалення акторської майстерності, яку яскраво репрезентували трагічний актор Езоп і його сучасник – комічний актор Росцій.

1

2

1 – Мозаїка «Актори на задвірках»; 2 – Театральні маски. Рельєф

Мистецтво середньовічного театру представлене *літургійною драмою* – використанням театральних форм під час церковної служби, *містеріями*, сюжети яких були взяті з Біблії чи спеціально написані для постановки на площах середньовічних міст; *мораліте* – алегоричним дійством, що уособлювало вади і доброчесність людини, та *фарсом*, що в гумористичній формі відтворював звичаї та побут свого часу. По суті, перші два жанри середньовічного театру заклали підґрунтя принципу представлення, де важливо було показати ставлення актора до образу. Використовуючи цей прийом у представленні релігійної теми або людської чесноти, можна було певним чином впливати на сприйняття публіки.

1

2

1 – Віктор Васнецов. Балагани в околицях Парижа; 2 – Костянтин Сомов. Ілюстрація до Книги Маркізи

Епоха Відродження – доба особливого злету європейського театру, розквітом якого завдячуємо Італії, Іспанії та Англії. І якщо італійський театр того часу використовував традиції народного мистецтва і будувався на принципах імпровізації та лицедійства – комедія дель арте (митці наслідували деякі прийоми давньогрецького театру, зокрема, маски), то театр Іспанії та Англії філософськи осмислив світ, став засобом аналізу морально-психологічного стану людини. По суті, тут формувався реалістичний театр із провідним способом входження в образ – принципом переживання.

Своє відображення театр знайшов у творчості видатних іспанських драматургів **Лопе де Вега Карпйо** – реформатора іспанського театру, автора відомих «драм честі» і «комедій плаща та шпаги» та **Кальдерона де ла Барка**.

Але справжній злет мистецтва театру XVI століття пов'язаний з творчістю англійця **Вільяма Шекспіра**, де розглядалися складні, суперечливі людські характери, конфлікти. Великий драматург встановив новий закон жанру як спосіб бачення, кут зору, що відображає центральну тему: у трагедії – це людина, у комедії – природа, у хроніці – історія. Саме він ввів у драму нову хвилю – рух історичного часу (часу, що має минуле – сучасне – майбутнє), який рухає дію шекспірівських п'єс.

У театрі дошекспірівських часів основна роль у постановці відводилася розповіді, а дія відбувалася ніби за сценою. Шекспір не бажав брати на себе право

судити героя лише на підставі розповіді. Дія його творів розвивається безпосередньо на сцені, у результаті чого характери героїв набувають колоритності, глибини, рухливості. Шекспірівські п'єси вимагали від актора природності, коли будь-яка емоція повинна знати свою міру і погоджувати будь-яку дію з промовою. Уся блискуча драматургія Шекспіра залишилася б неоціненою, якби актори не зуміли донести її до глядачів. Саме тому можна стверджувати, що акторська майстерність епохи була на висоті.

Фактично, починаючи з цього періоду, відбувається процес створення постійних театральних труп (яскравим прикладом цього був шекспірівський театр «Глобус»), зведення стаціонарних будівель для проведення театральних вистав. Мистецтво театру починає ідентифікуватися як із творчістю драматургів, так і з іменами режисерів та акторів. Саме в цей час (із XVI століття) сценічне мистецтво з аматорського перетворюється на професійне.

У вільний час перегляньте театральну постановку однієї з п'єс Вільяма Шекспіра. Визначте провідну тему твору. Які загальнолюдські цінності (соціальні, політичні проблеми) у ньому порушено? Як розв'язано ці проблеми в театральній постановці? Висловте ваші думки щодо цього.

ФАКТ

Інколи так хочеться залишитись невпізнаним, заховати обличчя під маскою, відкинути всі упередження й піддатися емоціям. **Венеційський карнавал** дає таку можливість. Грандіозне феєричне дійство, що проводиться за тиждень до Великого посту і має понад 900-річну історію, перетворює Венецію на своєрідну театральну постановку, у якій кожен грає свою роль. Це костюмоване свято з урочистою ходою, виступами і виставами акторів. Єдина обов'язкова умова для участі в цьому дійстві – бути в масці. Венеційські маски вирізняються неабиякою вишуканістю і майстерністю виконання. Їх виготовляють вручну зі шкіри, тканини або пап'є-маше, з багатим декоруванням.

Маска і карнавальний костюм, насамперед персонажів італійської *комедії дель арте* (Арлекіно, П'єро, Панталоне, Коломбіна тощо), є основними атрибутами дійства.

Дізнайтеся про особливості проведення Венеційського карнавалу. Які види масок характерні для цього дійства? Поцікавтеся іншими карнавалами, що організовуються у світі.

Венеційські маски

Перлина

Артур Рекхем.
Ромео і Джульєтта

П'єса **Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта»** з'явилася на світ понад 400 років тому. І з того часу жоден театр не обійшов своєю увагою цю трагічну історію кохання. За весь час поставлено понад десять тисяч спектаклів. Сюжет також має безліч інтерпретацій у різних видах мистецтва.

Автор першої екранізації п'єси (1902) – **Жорж Мельєс**. На жаль, фільм не зберігся. Найкращою ж екранізацією п'єси (4 номінації на «Оскар») визнано фільм **Франко Дзеффіреллі** 1968 року. Є і анімаційні інтерпретації трагедії Шекспіра, зокрема, де протиборство відбувається між родинами садових гномів, казка має хепі-енд, а музику до фільму створив і заспівав за героїв Елтон Джон.

А ще – перлини музичного театру. Найвизначніші з них: опери **Вінченцо Белліні** «Капулетті і Монтеккі» та **Шарля Гуно** «Ромео і Джульєтта»; драматична симфонія **Гектора Берліоза** та увертюра-фантазія **Петра Чайковського**, на музику яких поставлено балетні спектаклі. Найвизначнішим балетом на цю тему є твір **Сергія Прокоф'єва**. У наш час Ромео і Джульєтта є героями відомих рок- і поп-композицій (група «Даєр Стрейтс», 1981 р.; Дітер Болен, 1992 р.) та інших музичних інтерпретацій, наприклад уславленого бродвейського мюзиклу «Вестсайдська історія» **Леонардо Бернстайна**. Одним з останніх великих творів, присвячених безсмертним закоханим, є французький мюзикл **Жерарда Пресгурвіка**.

Перегляньте один із творів на тему трагедії Шекспіра. Поділіться своїми враженнями.

1 – Сцена з балету; 2 – Олександра Екстер. Ескіз костюма до спектаклю «Ромео і Джульєтта»; 3 – Огюст Роден. Ромео і Джульєтта

П'єр Ренуар. Перша вистава

Упродовж усього розвитку європейського театру провідні принципи акторської гри – «переживання» і «представлення» – тією чи тією мірою виявлялися в різні епохи. Зокрема, мистецтво «переживання» пов'язане щонайперше з реалістичним театром, і в певних формах воно існувало, наприклад, у театрі епохи Відродження та в мистецтві романтиків. «Представлення» завжди було пов'язане з умовним театром, зокрема із середньовічними церковними дійствами, італійською комедією дель арте, театром епохи класицизму. На початок XX століття у європейському театрі на їх основі склалися дві акторські системи: «психологічний театр» («переживання»), який пов'язують зазвичай з ім'ям **Костянтина Станіславського**, та «епічний театр» («представлення»), що найчастіше пов'язують з ім'ям **Бертольда Брехта**.

В основі системи Станіславського лежить положення про те, що актор повинен не представляти образ, а «стати образом», його переживання, відчуття, думки зробити власними. Відповідно до цієї системи, з одного боку, актор має постійно працювати над собою, адже цілеспрямована, органічна дія актора у пропонованих автором обставинах – основа акторського мистецтва. З другого боку, робота над роллю має завершуватися органічним злиттям актора з роллю, перевтіленням в образ. Актор повинен знати (якщо це не зазначено в п'єсі – придумати) усі обставини, у яких перебуває його персонаж.

Це знання причин, а не самих емоційних проявів, дає йому змогу щораз по-новому переживати почуття персонажа, але з однаковим ступенем точності і «правдивості». Актор повинен зрозуміти внутрішню логіку персонажа, причини його вчинків, «виправдати» для себе кожне слово і кожну дію, тобто зрозуміти причини й цілі. І в результаті – глядач вірить, у що вірить актор.

Натомість Брехт вважав, що драматургія і театр покликані впливати передусім не на почуття, а на інтелект людини («глядач повинен не спів-

Сцени з вистав: 1 – «Педагогічна поема» за романом Антона Макаренка; 2 – «Гамлет» за п'єсою Вільяма Шекспіра

Сцена з вистави «Матінка Кураж» за п'єсою Бертольда Брехта

переживати, а сперечатися»), що найважливішим у п'єсі є не змальовані події, а висновки та узагальнення, які випливають з них.

За Брехтом, актор епічного театру має дистанціюватися від ролі, він повинен чесно грати її для глядачів, не приховуючи, однак, власного ставлення до подій. Брехт робив повноправним співавтором свого глядача, при цьому ні до чого його не примушуючи. Митець стверджував: *«Чудова властивість людини – це її здатність до критики... Натомість той, хто вживається в образ іншої людини, і до того ж без залишку, тим самим відмовляється від критичного ставлення до нього і до самого себе»*.

Сцена з вистави «Карнавал плоті» за п'єсою Георга Бюхнера «Войцек»

За задумом автора, це мала бути драма, у якій головна роль відводилася не дії, яка лежала в основі «класичного» театру, а розповіді (звідси й назва «епічність»). Прагнучи відтворити «розповідь», Брехт уводив у композицію «епічної драми» різноманітні коментарі, які так само наближали її до «розповіді»: заголовки, що описували зміст картин; пісні («зонги»), які додатково пояснювали те, що відбувається на сцені; звернення акторів до публіки; написи, спроектовані на екран, тощо.

Сам Брехт головну відмінність свого театру від театру Станіславського вбачав не у протиставленні переживання представленням. *«Станіславський,* – говорив він, – *ставлячи виставу, переважно актор, а я, коли ставлю спектакль, голов-*

Сцена з вистави «Матінка Кураж» за п'єсою Бертольда Брехта

ним чином драматург... Як драматургу, мені потрібна здатність актора до повного вживання і повного перевтілення, яку Станіславський уперше розбирає систематично; але, крім того і перш за все, мені потрібне дистанціювання від образу». Якщо у Станіславського вживання в образ було результатом роботи актора над роллю, то Брехтові воно було потрібне на іншій стадії репетицій: спочатку для створення повнокровного характеру, а в підсумку – дистанціювання від нього, заради виявлення власного ставлення до образу.

Психологічний театр	Епічний театр
Представляє собою дію, що залучає глядача	Представляє собою розповідь, яка ставить глядача в становище спостерігача
Гасить активність глядача, пробуджуючи в нього емоції	Стимулює активність глядача, спонукаючи приймати рішення
Переносить глядача в іншу обстановку	Показує глядачу іншу обстановку
Звертається до почуттів глядача	Звертається до розуму глядача

Фрагменти спектаклів (на вибір).

Схарактеризуйте акторське виконання. Висловте власне ставлення.

ФАКТ

Театральне мистецтво Європи не оминули творчі пошуки митців початку XX століття. Зокрема, 20-ті роки ознаменувалися експресіоністичними роботами німецьких драматургів і режисерів *Ервіна Піскатора* та *Макса Рейнхардта*. У своїх спектаклях вони відтворювали атмосферу «експресіоністичної напруги», використовуючи для цього «гру світла й тіні», що давало змогу підмінити звичайні декорації уявними, вносити значні корективи в розробку композиційної побудови спектаклю, у прийоми акторської гри тощо. Сюрреалізм значно вплинув на творчість французького драматурга та режисера *Антонена Арто*, який намагався створити «театр жорстокості». У своїх спектаклях він відтворював сни, тяжіння до злочинів тощо, намагаючись таким чином показати, що людиною керує позасвідома сфера її психіки, яка й визначає сутність людської особистості.

Сцени з вистав: 1 – «Лиса співачка» за п'єсою Ежена Іонеско; 2 – «Марат – Сад» за п'єсою Петера Вайса

Театральне мистецтво другої половини XX століття розвивалося в кількох напрямах. Поряд із класичним театром з'явилися нові течії (умовна назва «альтернативний театр»), представники яких шукали власних засобів творчого вираження.

Серед представників альтернативного напряму в розвитку театру найбільшої популярності зажили ірландський письменник **Семюель Бекетт** (лауреат Нобелівської премії 1969 р.) та французький драматург румунського походження **Ежен Іонеско**. Цих двох письменників уважають класиками «театру абсурду» (автор терміна – британський критик Мартін Есслін), основними рисами якого є відсутність логічного зв'язку представлених на сцені подій, неймовірні діалоги, повторюваність подій тощо. Характерними особливостями сценічних прийомів такого театру є відмова від фабули та змальовування характерів героїв, натомість підкреслено пародійне зображення штучності суспільних відносин, беззмістовність дійсності, суспільних стереотипів та моделей загальноприйнятої поведінки.

У середині XX століття з'явився «театр імпровізації», де театральне дійство відбувалося без заздалегідь визначеного сценарію, а актори постійно імпровізували. Часто такий метод побудови театрального видовища застосовували в політичних театрах, що ставили вистави пропагандистського характеру.

Анти-театр, або Театр насмішки, – французький театр нових драматургів

Інший напрямок – театр факту, який виник у цей самий час. Політична заангажованість суспільства робила популярними вистави, що репортерським способом відтворювали сучасні автентичні події політичного чи суспільного життя. Популяризатором такого театру був німецький режисер **Петер Вайс**. Він також експериментував із театром жорстокості, здійснюючи вплив на глядача через зумисну демонстрацію брутальності та безсердечності.

Довідка

Г'ю Лорі (майстерність актора)

Важлива специфічна особливість театру, яка відрізняє його від переважної кількості видів мистецтва, полягає в тому, що глядач має змогу стати свідком процесу художньої творчості, спостерігати створення художнього образу на власні очі. Мистецтво театру цілком слушно вважають колективною творчістю, адже в постановці спектаклю безпосередньо беруть участь принаймні п'ять осіб, але іноді у виставі бере участь один актор – це *моновистава*. Тільки якщо всі вони стають співавторами, спектакль перетворюється на витвір мистецтва. Велика відповідальність покладається на режисера-постановника, оскільки саме він повинен передати задум драматурга, створити необхідну атмосферу дії, вибудувати композицію спектаклю таким чином, аби вона якомога глибше і яскравіше донесла до глядача основну його ідею. Цей процес надзвичайно складний, особливо тоді, коли драматурга і режисера розділяє значний часовий проміжок: украй потрібно передати атмосферу тієї епохи, у межах якої розгортається дія спектаклю, відтворити специфіку побуту, особливості костюмів тощо. Саме це й допомагає зробити режисерові художник, а звукове оформлення, що покладається на композитора та звукорежисера, дає змогу посилити драматичне напруження дії, створити емоційне тло спектаклю. Сполучною ланкою між драматургом і режисером є актор чи актриса, які не просто доводять їхній задум до глядацької аудиторії, а й примушують її повірити в те, що відбувається на сцені. Саме актор чи актриса можуть порушити міру умовності, що притаманна мистецтву театру. Проте створити повноцінний образ здатні тільки справжні актори, які володіють засобами акторської майстерності: системою зображально-виражальних прийомів (міміка, дикція, інтонація, пластика, рух тощо), фантазією, умінням імпровізувати тощо. Це дає змогу встановити емоційний контакт із глядачем, примусити останнього співпереживати дії, що розгортаються на сцені.

Важливим елементом розвитку театрального життя другої половини XX століття були театральні фестивалі. Одним із найвпливовіших театральних фестивалів світу є Единбурзький фестиваль музики та театру, який заснував у 1947 році театральний імпресаріо Рудольф Біґ. Фестиваль відбувається у столиці Шотландії (Велика Британія) і складається із двох частин. У першій виступають запрошені колективи, у другій може виступити будь-хто, без попереднього відбору. У межах цього фестивалю в середовищі колективів, які традиційно виступали там, з'явився напрям «театр пограниччя» (англ. *ringle theatre*), прихильники якого сміливо екс-

Авіньйонський фестиваль. Франція

периментували, запроваджуючи у свої вистави елементи водевілю та кабаре. У XXI столітті впродовж Единбурзького фестивалю, який триває три тижні, відбувається близько 2 тисяч вистав.

Цікавим заходом є Авіньйонський фестиваль (Франція), який заснував французький актор і театральний менеджер Жак Вілар (1947). Театральні вистави в Авіньйоні відбуваються просто неба на території колишнього папського палацу, без завіси та декорацій.

А метою міжнародного арт-руху 50–60-х років XX століття «Флуксус» було злиття в одному «потоці» різних способів художнього вираження і засобів комунікації конкретної та електронної музики, візуальної поезії, руху, символічних жестів. Основний принцип – абсолютна спонтанність, довільність, відмова від будь-яких обмежень, що досягалося такими формами, як хепенінг, деколаж, різні вуличні акції та вистави, антитеатр.

Отже, феномен театрального мистецтва пов'язаний з осмисленням художньої спадщини минулого, з творчими пошуками сучасних театральних діячів, які філософськи осмислюють світ і намагаються розкрити морально-психологічний стан особистості.

Практичне завдання *(на вибір)*

1. Оберіть (самостійно чи в групі) уривок із твору, що вивчається на уроках української або зарубіжної літератури. Спробуйте здійснити його інсценізацію.
2. Оберіть твір образотворчого мистецтва та спробуйте «оживити» його (уявити думки, почуття зображуваних персонажів, передати їхній монолог чи бесіду).

Запитання і завдання

1. Які риси притаманні європейському театру?
2. Порівняйте європейський театр з іншими відомими вам театральними системами світу.
3. Дослідіть з різних джерел і наведіть приклади існування на українській театральній сцені різних систем акторської гри європейського театру.
4. Дізнайтеся про творчість англійських драматургів Джорджа Бернарда Шоу, Гарольда Пінтера, лауреатів Нобелівської премії з літератури.

§21

ЗАХОПЛИВИЙ СВІТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФА

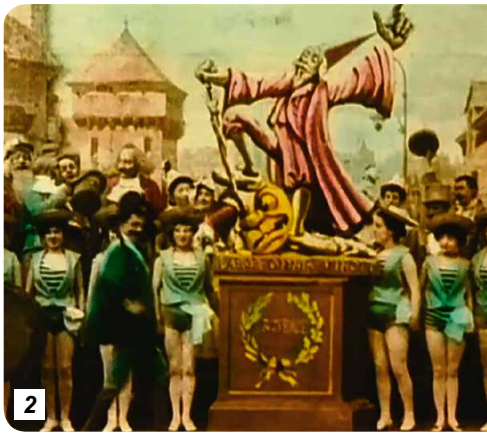
Європейський кінематограф – найстаріший у світі, адже саме Францію вважають його батьківщиною. 28 грудня 1895 року в Парижі, в індійському салоні «Гранд-кафе» на бульварі Капуцинок відбувся публічний показ «Сінематографа братів Люм'єр». Цей дивовижний винахід дуже швидко почав ширитися Європою і за досить короткий термін досягнув величезних результатів щодо можливостей виразових засобів, здатності впливати на світ і людей.

Про інтенсивність розвитку цього молодого виду мистецтва у Франції свідчить той факт, що до Першої світової війни французьке кіно випускало близько 90 % світової кінопродукції (це були кінокомпанії «Пате́», «Гомо́н» та ін.). На жаль, Перша світова війна дещо загальмувала розвиток кінематографа в Європі, зокрема у Франції. Але через десятиліття країна повернула собі звання одного із законодавців кінематографічної моди.

Пригадайте, які види кінематографа зародилися у Франції, хто стояв біля їх витоків.

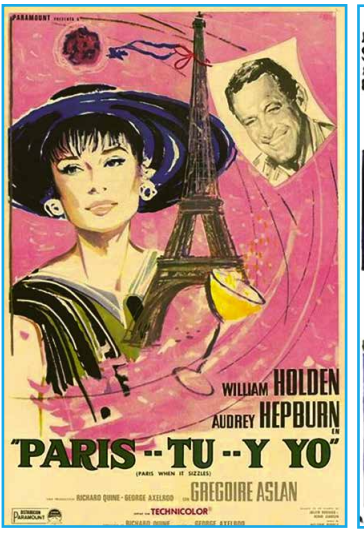
Часом наступного злету французького кінематографа вважають 20–30-ті роки XX століття і творчість групи передових французьких кінематографістів (Луї Деллюк, Жан Епштейн, Марсель Л'Ерб'є, Жермен Дюлак та ін.), які назвали себе «Авангард». Експериментуючи в пошуках нових художніх засобів, образів, вони значно розширили виразові можливості кіно. Їхні фільми відрізнялися поетичним відображенням життя, психо-

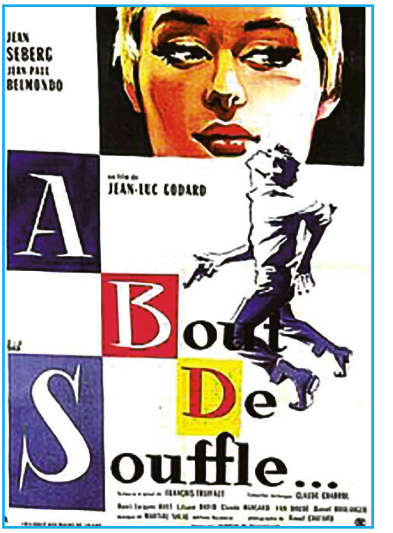

1

2

Кадри з кінофільмів: 1 – «Прибуття потяга на вокзал Ла Сьота» (реж. Луї та Огюст Люм'єри); 2 – «Подорож на Місяць» (реж. Жорж Мельєс)

Постери та афіші до французького кіно

логічною глибиною характерів, достовірністю атмосфери дії.

Ще один злет французької кіношколи – кінець 1950-х років – так звана мистецька течія *нова хвиля,* яка об'єднала навколо себе молодих кінематографістів. Це було масштабне явище у європейському кіно (тільки за чотири роки з'явилося 97 дебютних кінострічок!). У цього мистецького напряму не було спільної програми, але митців об'єднувало прагнення відображати на екрані «живе життя», характерна імпровізаційність під час зйомок, утілення нової концепції і нового типу героя. Стверджуючи самоцінність індивідуального буття людини, «нова хвиля» вивела на екран героя-аутсайдера, який ігнорує соціальні норми задля максимальної самореалізації тощо.

Фільми, які були своєрідним художнім маніфестом цієї течії, – «Красунчик Серж» і «Кузени» Клода Шаброля, «400 ударів» Франсуа Трюффо, «Хіросима, моя любов» Алена Рене, «На останньому подиху» Жана-Люка Годара. А в 1964 році на екрани вийшов фільм «Париж очима шести» – плід колективної праці лідерів «нової хвилі»: Годара, Шаброля, Ромера, Руша, Поле, Душе.

На дозвіллі перегляньте одну з кінострічок режисерів французької «нової хвилі».

Висловте своє ставлення до порушених у фільмі проблем.

Сьогодні французькі фільми – витончене кіно, де психологія і драматизм сюжету поєднуються з деякою пікантністю і художньою красою зйомок.

ФАКТ

Французи були першими не тільки в презентації нового мистецтва – кінематографа (брати Люм'єр), вони дали світу перший у Європі сюжетний фільм «Политий поливальник» та перший повнометражний фільм «Вундеркінд».

Найпліднішим кінорежисер світового кіно – француз **Жорж Мельєс** (близько 4000 фільмів, хоча повнометражними є близько 50). Саме він заклав основи ігрового (художнього) кіно.

Франція є також лідером серед країн, фільми яких номінувалися на отримання премії «Оскар». У Франції щороку проводиться один з найпрестижніших кінофестивалів – Каннський кінофестиваль та щорічна національна кінопремія «Сезар».

Нагорода Каннського кінофестивалю «Золота пальмова гілка»

Поцікавтеся творчістю відомих французьких кіноакторів та кіноактрис, наприклад Жанни Моро, Луї де Фюнеса, Жана-Поля Бельмондо, Катрін Деньов, Алена Делона, Анні Жирардо, Пьєра Рішара, Жана Рено, Одрі Тоту, Софі Марсо, Крістіана Клав'є, Матьє Кассовітца та ін. За допомогою додаткової літератури, інтернет-джерел дізнайтеся більше про вплив французького кінематографа на інші кінематографічні школи. Поміркуйте над висловом американської кінокритикеси і режисерки Сьюзен Зонтаг: *«Кінокамера всіх нас перетворює на туристів, які розглядають чуже життя і своє власне»*.

Значне місце в європейському кінематографі посідає італійське кіно. Його історія почалася через декілька місяців після відкриття братів Люм'єр – це був короткий фільм, у якому Папа Римський благословив кінокамеру. Проте роком народження італійського кіно вважається 1904 рік, коли в Турині була створена перша в Італії кіностудія хронікально-документальних фільмів. І майже одночасно з'явилися перші кінофірми, що випускали художні картини на історичні й літературні сюжети, а також комедії і мелодрами. А наступне десятиліття стало часом найбільшого розквіту італійського німого кіно. Але після встановлення в Італії фашистської диктатури (1922) італійські фільми зникли зі світового екрана на понад 20 років.

Серія марок «Кіно: неореалізм». Італія

Марки на тему італійського кіно

Значним явищем у художній культурі Європи 40–50-х років XX століття став *неореалізм*, що здійснив справжню революцію в італійському кіномистецтві. На екранах Італії з'явилося справжнє життя. Проголосивши принцип достовірності, режисери вийшли зі знімальних павільйонів. Фільми знімали з натури: на робітничих околицях, сільських вулицях тощо. У деяких з них замість професійних акторів грали робітники й селяни, в основі сюжетів переважно були справжні події, факти з газетної хроніки. Головне, що об'єднувало всі неореалістичні твори, було правдиве відтворення навколишньої дійсності, цікавість до долі звичайної людини, певний ступінь документалізму. Неореалізм сприяв змінам у манері акторської гри, додавши їй природності та емоційності. Глядачі впізнавали в кіногероях себе, свої проблеми, страшну правду життя – голод, безробіття, злидарство.

Виникнувши на хвилі підйому демократичного руху, неореалізм вплинув на розвиток усього повоєнного кінематографа, об'єднавши навколо себе різноманітних митців. У найкращих неореалістичних картинах «Рим – відкрите місто», «Пайза» (реж. *Роберто Росселліні*); «Земля тремтить» (реж. *Лукіно Вісконті*); «Викрадачі велосипедів»,«Умберто Д.» (реж. *Вітторіо де Сіка*); «Гіркий рис» (реж. *Джузеппе де Сантіс*) та ін. з тонкою спостережливістю та правдивістю була відображена боротьба проти фашизму, солідарність людей в умовах післявоєнної розрухи.

Ще один потужний «творчий вибух» італійського кінематографа – середина 50-х років XX століття. Кіномитці почали поглиблено аналізувати відносини між людьми, порушували проблему одинокості людини в су-

Постери до італійського кіно

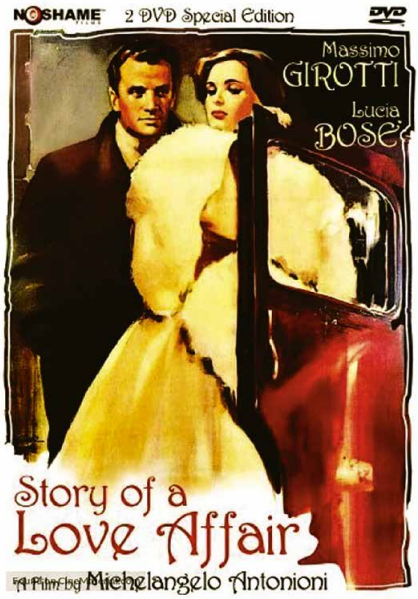
часному світі. До цих тем звертаються **Роберто Росселліні, Лукіно Вісконті, Федеріко Фелліні, Мікеланджело Антоніоні** – видатні майстри світового кіно, з творчістю яких пов'язане не тільки італійське, а й світове кіномистецтво в напрямах *філософського, поетичного кінематографа*. У їхній творчості втілено одну з тенденцій західноєвропейського кіномистецтва – дослідження психології сучасної людини, соціальних мотивів її поведінки, причин сум'яття почуттів і розрізненості між людьми. Саме про це фільми Фелліні «Дорога», «Мамині синочки», «Ночі Кабірії», «Солодке життя», «Вісім з половиною», стрічки Антоніоні «Хроніка одного кохання», «Крик»; так звана «трилогія одинокості і некомунікабельності» – «Пригода», «Ніч» і «Затемнення»; перша кольорова картина «Червона пустеля».

Кадр з кінофільму «Одруження по-італійськи» (реж. Вітторіо де Сіка)

У цей період італійська кінематографія вражає світ рекордною кількістю створених картин. Це час яскравих дебютів, розквіту творчості провідних майстрів, появи нових жанрів. Найхарактерніше, що народжується в той час, – це *«комедія по-італійськи»*, чи сатирична комедія характерів, що стала класичним жанром італійського кіно. Стрічки «Бум», «Одруження по-італійськи» В. де Сіки, «Обгон» Д. Різі, «Розлучення по-італійськи», «Пані і панове» П. Джермі – найбільш характерні зразки цього жанру.

Сучасне італійське кіно – це легкість, непередбачуваність, почуття гумору, що у творах видатних режисерів змішуються з певною часткою філософії. Крім того, це кіно як ніяке інше просякнуте національним італійським характером. Останніми десятиліттями в італійському кінематографі дедалі чіткіше звучать гуманістичні акценти – у ситуації спільних тривог, проблем еміграції, глобалізації та ін. сучасні режисери намагаються осягнути те, що відбувається, зрозуміти свої громадянські права і обов'язки, місце людини в сучасному соціумі.

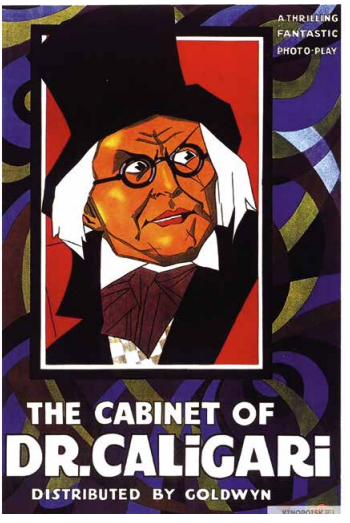

Постер до кінофільму «Хроніка одного кохання» (реж. Мікеланджело Антоніоні)

Поміркуйте, чи актуальна в сучасному світі проблема одинокості людини (зокрема, вашого віку). Як її можна розв'язати? За бажання перегляньте один з фільмів італійського кінематографа, поділіться враженнями, роздумами.

Постери до творів німецького кіно

Німецький кінематограф бере свій початок від року народження кіно: уже 1895-го, за два місяці до братів Люм'єр, у берлінському палаці Вінтергартен (*Wintergartenpalais*) брати Складановські організували для публіки перегляд коротких стрічок за допомогою власного винаходу – так званого біоскопа. Проте цей апарат через високу вартість своєї технології не зміг конкурувати з проектором Люм'єрів, що використовувався не лише для проекції зображення, але й для зйомки.

Німецький кінематограф дав світовому мистецтву *кіноекспресіонізм*. Такі зразки кіноекспресіонізму, як «Кабінет доктора Калігарі» (1919, реж. *Роберт Віне*) і «Носферату. Симфонія жаху» (1922, реж. *Фрідріх Вільгельм Мурнау*), стали кінокласикою і справили значний вплив на похмуру естетику, що склалася пізніше у фільмах жахів і детективних стрічках.

Значний внесок у розвиток кінематографа зробило «молоде німецьке кіно», представники якого заявили про свій намір створити новий ігровий кінематограф, для якого була «необхідна свобода від умовностей, характерних для кінопромисловості, від упливу комерційного партнера, від опіки зацікавлених груп. Героями їхніх стрічок були звичайні люди зі своїми повсякденними проблемами, зокрема страхом втратити роботу.

Різкій критиці піддавалися кар'єризм і традиційна роль жінки в сім'ї і суспільстві. У різних формах показано пригнобленого індивідуума і протиріччя німецької історії.

Міжнародний успіх до представників «молодого німецького кіно» прийшов, коли **Фолькер Шльондорф** у 1979 році став володарем «Золотої пальмової гілки» Каннського кінофестивалю за екранізацію роману Гюнтера Грасса «Бляшаний барабан», а 1980-го отримав за цей фільм «Оскара». У 1984 році **Вім Вендерс** був удостоєний «Золотої пальмової гілки» за фільм «Париж, Техас», а 1987-го він поставив найвідоміший свій фільм «Небо над Берліном», що став кінокласикою.

Пригадайте, як виявився експресіонізм в інших видах мистецтва. Поміркуйте, чому для митців різних країн така важлива тема звичайної людини з її повсякденними проблемами, взаєминами з іншими та довкіллям.

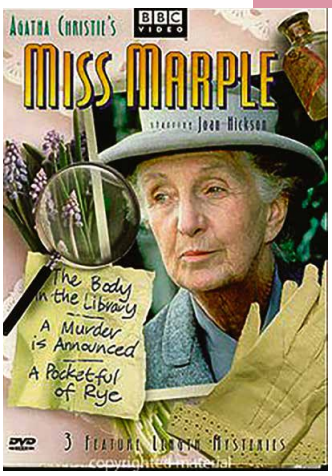
Англійське кіно – ще одна перлина європейського кінематографа. Наприкінці 1920-х років на небосхилі англійського кінематографа засяяла яскрава зірка **Альфреда Хічкока**, який досить швидко став знаним майстром екранного детективу. Саме цей жанр і до сьогодні асоціюється здебільшого з англійською кіноіндустрією. Хічкок був майстром інтриги, геніально опрацьовував деталі і створював у своїх фільмах атмосферу загадковості й напруги. Творчим кредо режисера була його власна теза: *«Кінематографічний сюжет – це життя, з якого вилучено всі елементи нудьги»*. Після переїзду майстра до Голлівуду в 1940 році у його стилі визначальним був «саспенс по Хічкоку» – прийом, коли про небезпеку, що загрожує героєві, заздалегідь відомо глядачу і той напружено очікує, чи не втрапить у розставлені сіті персонаж фільму.

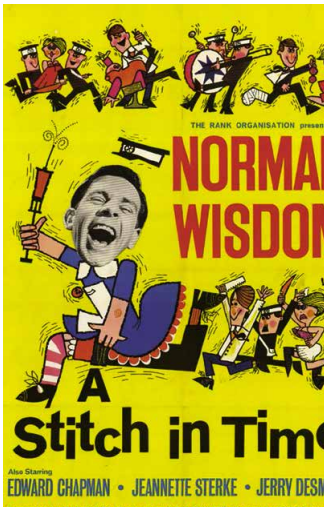
Особливим явищем англійського кінематографа було *кіно абсурду* (фільми абсурду) – напрям, що багато в чому успадковував традиції Хічкока. У цих стрічках поєднувалися жахи й іронія, з'явився чорний гумор, відтворювалися ситуації, яких не буває в житті. Серед кращих комедій цього типу виділяється серія комедій про містера Піткіна.

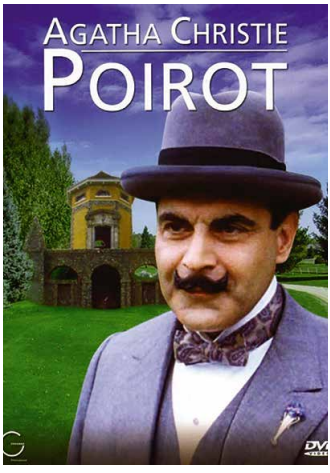
Однак англійське кіномистецтво залишилося «вірним» жанру детективу. Шедеврами англійського кінематографа стали екранізації творів Агати Крісті, героєм та героїнею яких – Еркюлем Пуаро і міс Марпл – і нині захоплюються люди всього світу.

Поміркуйте, як різні жанри кіно можуть впливати на формування певних якостей (зокрема, позитивних) особистості.

В історії чимало явищ, які іноді важко пояснити. Одним з них є шведська школа кінематографії. Її фільми в різні періоди кіноісторії ставали класичними зразками, еталоном для наслідування. Шведське кіно ніколи не наслідувало жодне кіномистецтво світу, а розробляло власний шлях, черпаючи ідеї з національної літератури. Становлення шведської кіношколи пов'язане щонайперше із творчістю режисерів **Віктора Шестрема** та **Моріца Штіллера (Стіллера)**, особливістю якої було наповнення кінострічок картинами шведської природи, яка з пасивного тла перетворилася на активний художній елемент цілісного екранного образу. Шведські фільми на зорі свого становлення виділялися реалістичністю, поглибленим психологізмом (у Шестрема), експресією і динамікою (у Штіллера, завдяки експериментуванням у царині мистецтва монтажу). Проте після від'їзду цих видатних режисерів до Голлівуду розвиток кінематографа Швеції дещо пригальмувався.

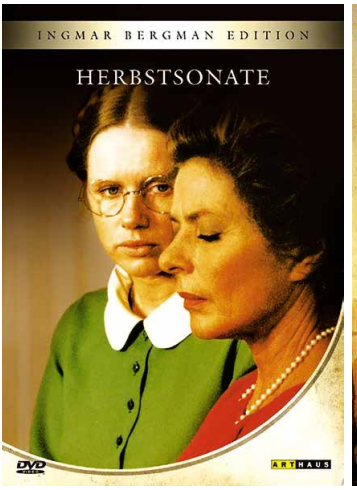

Постери до англійського кіно

Постери до шведського кіно

Нова хвиля розквіту шведського кіно пов'язана насамперед із творчістю режисера **Інгмара Бергмана,** якого завжди цікавила людина – сильна і слабка, геніальна і посередня, благословенна і нещаслива, – узята в контексті родини, де є любов, ненависть, смерть, народження, поступова зрілість душі і тіла. Звідси в його творах пріоритет внутрішньої дії, яка досягає своєї кульмінації в експресії діалогу і крупного плану героя (актора чи актриси). Інгмар Бергман винаходить свою власну художню формулу – так звану *драматичну сонату*, коли впродовж мінімального проміжку часу розгортається багатошарова панорама людської душі.

Людське обличчя у творчості Бергмана набуває абстрактно-символічного значення. Займаючи ввесь екран, воно максимально «оголюється», виражаючи різні емоції – від байдужості, брехливості, гри до віри, туги, любові.

Для кращого розуміння особливостей шведського кінематографа дослідіть теми: *«Шестрем і Штіллер – піонери шведського кінематографа, які зажили світової слави»*; *«Велич і ницість людини у творах І. Бергмана»*, *«Видатна та загадкова Грета Гарбо»*; *«Творчість шведських кінематографістів сучасності»*.

ФАКТ

Грета Гарбо та Моріц Штіллер

Знаменита американська акторка, популярна в епоху німого кіно й «золотої ери» Голлівуду, одна з найбільших і найзагадковіших зірок Голлівуду **Грета Гарбо** (справжнє ім'я – Гріта Ловіза Густафсон) починала свій творчий шлях у шведському кінематографі з Моріцем Штіллером (саме він придумав їй цей псевдонім). У 1950-му акторку визнано найбільшою зіркою німого кіно XX століття. У 1954 році була відзначена почесною премією «Оскар». У 1999-му посіла 5-те місце в рейтингу найвидатніших кінозірок за версією Американського інституту кіномистецтва. Відома своїм амплуа загадкових, фатальних жінок і надзвичайно відлюдним способом життя, повною відмовою від реклами й спілкування із пресою й шанувальниками.

Перлина

Яскравим спалахом в історії європейського кіномистецтва стала поява саги про Джеймса Бонда, або агента 007. Персонаж був «дитям» англійського письменника **Яна Флемінга**, за творами якого знято майже три десятки фільмів. Останні екранізації – заслуга Голлівуду, але своїм народженням епопея про Джеймса Бонда зобов'язана саме напряму «комерційне англійське кіно».

Поцікавтеся різними кіноверсіями цієї саги. Хто з акторів виконував роль агента 007? Яке світове визнання, зокрема нагороди, отримали фільми «бондіани»?

Кадри з кінофільмів та постер до «бондіани»

Кадр з кінофільму «Новий кінотеатр “Парадізо”»

З останньої третини XX століття європейський кінематограф подарував світу багато гідних уваги картин і режисерів. Зростає тенденція до спільного виробництва, коли кошти й акторів для фільму надає не одна країна, а дві або кілька. А удостоєння таких кінотворів багатьох призів чи премій (наприклад, «Новий кінотеатр “Парадізо”» Джузеппе Торнаторе (Італія–Франція), трилогія Кшиштофа Кислєвського «Три кольори: синій, білий, червоний» (Франція–Швейцарія–Польща)) свідчить про плідність подібної співпраці.

Довідка

Найпрестижнішими кінофестивалями є огляди з конкурсною програмою, що мають акредитацію Міжнародної федерації асоціацій кінопродюсерів (фр. *Federation International des Associations de Producteurs de Films, FIAPF*). Для того щоб отримати акредитацію, кінофестиваль повинен відповідати певним критеріям: бути міжнародним; проводитися щорічно; мати підтримку місцевої кіноіндустрії; у конкурсі не повинно бути фільмів, які раніше брали участь в інших фестивалях. Крім того, в одній країні може проходити тільки один подібний фестиваль. Серед європейських кінофестивалів акредитацію FIAPF мають такі кінофестивалі ігрових фільмів:

- *Берлінський кінофестиваль, або Берлінале;*
- *Каннський кінофестиваль;*
- *Міжнародний кінофестиваль у Карлових Варах;*
- *Міжнародний кінофестиваль у Локарно;*
- *Міжнародний кінофестиваль у Сан-Себастьяні;*
- *Венеційський кінофестиваль;*
- *Варшавський міжнародний кінофестиваль;*
- *«Молодість» – Міжнародний кінофестиваль дебютного кіно в Києві.*

Нагороди європейських кінофестивалів: 1 – Золотий ведмідь Берлінського кінофестивалю; 2 – Золотий лев Венеційського кінофестивалю; 3 – Скіфський олень Київського кінофестивалю «Молодість»

ПРОФЕСІЙНІ ВИПРОБОВУВАННЯ

Створіть спектакль на тему шкільного життя (*колективний проект*). Випробуйте себе в ролі сценариста (продумайте сюжет, його драматургію), режисера, актора, звукооператора тощо. Для сценічного оформлення продумайте декорації або світло-візуальне оформлення сцени.

Практичне завдання *(на вибір)*

1. На відеокамеру зніміть кілька репортажів з реального життя, використовуючи зйомку різними планами.
2. Разом з однокласниками (однокласницями) зробіть постановку фрагмента літературного твору та зніміть на відео.

Проаналізуйте власні досягнення. Поміркуйте над тим, наскільки важлива документальність та художність у кінематографі.

Запитання і завдання

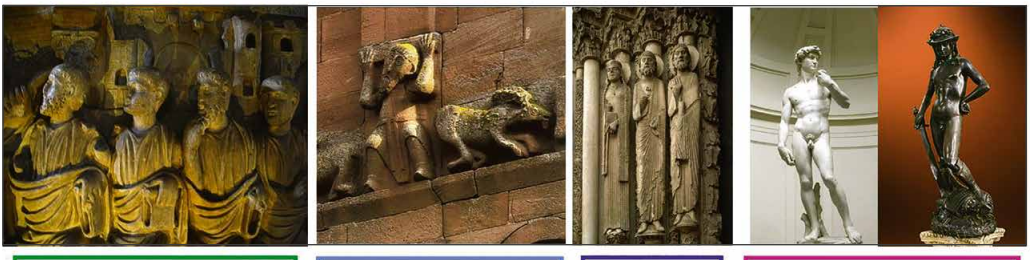
1. Визначте найвагоміші досягнення різних європейських кіношкіл.
2. Доведіть чи спростуйте на прикладах думку про те, що мистецтво (зокрема, кінематограф) може формувати стереотипи та певні ідеали.
3. Пригадайте або поцікавтеся в різних джерелах, як у європейському кінематографі виявилися такі художні стилі і напрями: імпресіонізм, експресіонізм, дадаїзм, сюрреалізм.

Робота з джерелами:

Дослідіть, які зміни відбулися у європейському мистецтві впродовж його розвитку. Результати дослідження впорядкуйте в зручний спосіб, приміром, створіть візуальний ряд, і презентуйте. Наприклад: *«Скульптура від найдавніших часів…»*

ТРИПІЛЛЯ | ДАВНЯ ГРЕЦІЯ | РИМ

ВІЗАНТІЯ | РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ | ГОТИКА | РЕНЕСАНС

VII розділ

Європейський культурний регіон. Україна

Українське мистецтво – це велич стародавніх храмів і духовна енергетика іконопису, неповторний ліризм пісенних мелодій і суворий епос кобзарських дум, диво вертепного дійства й витонченість поетичного кіно.

Мистецтво українського народу зробило вагомий внесок у світову мистецьку спадщину: це перлини Київської Русі, мурованні фортеці та замки, здобутки періоду козацько-гетьманської доби, твори різних видів мистецтва останніх століть, а також досягнення українських митців, які, незалежно від політичних і соціальних умов, творили й залишалися українцями.

Київська Русь, що успадкувала духовно-естетичні ідеали своїх попередників, зокрема Візантії, об'єднала східних слов'ян під владою київських князів і досягла небачених висот у багатьох сферах духовного життя, зокрема в мистецтві. З прийняттям християнства культурний розвиток України-Русі піднявся на новий щабель: поряд із народним активно розвивалося професійне мистецтво – література, архітектура й монументальний живопис, іконопис, хорова та інструментальна музика.

У часи тривалого зниження рівня розвитку, спричиненого монголо-татарською навалою, традиції першої Київської держави зберігалися в культурних осередках Галицько-Волинського князівства, яке стало опорою населення краю тоді, коли велич Києва занепала. Тут утворилося сприятливе середовище для проникнення нових західноєвропейських художніх ідей, що збагатили візантійську основу культури русичів.

Культура XV–XVI століть (польсько-литовської доби) була тісно пов'язана з гуманістичними ідеалами європейського Відродження. У цей час центрами національної культури та освіти служили монастирі та школи, які відкривали *братства* – громадсько-церковні організації, що оберігали національні цінності у складних умовах бездержавності, соціальних і релігійних утисків.

Період дивовижного розквіту українського мистецтва – козацько-гетьманська доба (XVII–XVIII ст.). Під впливом західноєвропейського бароко в козацько-гетьманській державі народжується унікальний стиль – *українське, або козацьке, бароко,* – просякнутий творчістю українського народу й національними традиціями. У період класицизму вершинним досягненням українського мистецтва стали хорові концерти, які вплинули на загальний розвиток церковної музики.

Справжній ренесанс пережило українське мистецтво на початку XX століття, що виявилося в архітектурі модерну, авангардистських здобутках в образотворчому та музичному мистецтві, розквіті театру, графіки та визначних досягненнях у кіномистецтві.

Тривала еволюція українського мистецтва на перетині різних культурних шляхів зумовила самобутній розвиток українців як складової європейської спільноти.

На зламі останніх століть в умовах творчої свободи, налагодження міжнародних зв'язків в українське мистецтво проникають потужні струмені західноєвропейського постмодернізму. І ми з вами, сучасники цієї епохи, із цікавістю спостерігаємо за розвитком нашого національного мистецтва і творимо його.

§ 22

ВЕЛИЧНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1

2

Трипільська культура – цивілізація, що існувала в V–III тис. до н. е. на теренах Правобережної України, на просторах від Дніпра до Дунаю. Її назва походить від першого місця виявлення археологічних пам'яток – с. Трипілля поблизу Києва. Серед творів мистецтва, що дійшли до наших часів, – переважно зразки кераміки та скульптури. Високий художній рівень притаманний керамічним виробам трипільських майстрів. Вони виразні за формами, зокрема є оригінальні біноклеподібні посудини, цікаві за колоритом, у якому домінують відтінки жовтого, інколи – червоного кольору. Посуд прикрашено складними за символікою рослинними й геометричними орнаментами, деколи – реалістичними зображеннями тварин і людей. У мистецтві трипільців поширення набула також і пластика. З глини ліпили скульптурні фігурки биків, кіз, собак, також жіночі статуетки, які символізували покровительку роду та землеробства (усередину вкладали зерна пшениці, що начебто мало впливати на родючість землі).

Проаналізуйте форми, орнаменти, кольорову гаму трипільської кераміки.

3

4

Трипільська кераміка: 1 – тарілка, 2 – статуетки, 3 – біноклеподібна посудина; 4 – музей Трипільської культури в селищі Трипілля на Київщині

Золотий гребінь з кургану Солоха

Золота пектораль

На території сучасної України знайдено зразки культури та мистецтва *скіфів* – войовничих кочівників, які мали іранське коріння й переселилися з азійських степів у південноукраїнські (IX ст. до н. е. – IV ст. н. е.).

Мистецтву скіфів, що постало на перехресті Заходу і Сходу, властивий так званий звіриний стиль, у якому домінували анімалістичні жанри – зображення реальних і фантастичних тварин: оленів, пантер, коней, грифонів. Вироби з дорогоцінних металів, на яких нерідко зображено сцени з життя скіфів (побут, ритуали, полювання, бій), свідчать про вишуканий смак майстрів. До всесвітньо відомих шедеврів скіфського золотарства, виконаних із віртуозною майстерністю, належать знаменита золота пектораль у формі місячного серпа з Товстої Могили, золотий гребінь з кургану Солоха і позолочена срібна амфора з кургану Чортомлик.

Прокоментуйте сюжети й образи на поданих зразках мистецтва скіфів. Які з них належать до реалістичних, а які – до фантастичних?

1

2

3

1 – Золота скіфська фігурка оленя; 2 – амфора. Срібло, золото; 3 – золота статуетка

1 – Голова Деметри;
2 – статуетка Кібели; 3 – амфора;
4 – ювелірні прикраси

Руїни Херсонесу

Значний вплив на весь стародавній світ, зокрема на культуру скіфів і слов'ян, мала *Античність*. Із VII ст. до н. е. в Північному Причорномор'ї греки заснували міста-колонії: Феодосію, Ольвію (неподалік від Миколаєва), Херсонес (сучасний Севастополь), Пантикапей (сучасна Керч). Античний культ краси й досконалості сприяв становленню художніх традицій прадавнього населення України.

Мистецтво Північного Причорномор'я – одна з найцікавіших сторінок стародавньої культури на теренах сучасної України. Грецькі міста-колонії стали не лише відомими торговельними, а й культурними осередками. Громадські й житлові споруди міст прикрашали скульптурами богів і героїв, розписами з міфологічними сюжетами й сценами з реального життя. До наших днів дійшли залишки архітектурних споруд у Херсонесі, керамічні вази, характерні для античного мистецтва, прикраси, фрагменти мармурових статуй і рельєфів, теракотові статуетки з Ольвії.

Україна отримала античний театральний спадок від греків, які заснували театри в грецьких колоніях Ольвії, Херсонесі, Феодосії. Археологи виявили біля сучасної Керчі майстерню, де збереглися залишки печей для обпалювання і відливання теракот (керамічних однорідних неглазурованих виробів з кольорової глини). Серед цих теракот – маски акторів у комедійних і трагедійних ролях.

Запитання і завдання

1. Які давні цивілізації та культури існували на території сучасної України?
2. Дайте узагальнену характеристику мистецтва давніх трипільців і скіфів.
3. Поцікавтеся, у колекціях яких музеїв світу та України зберігаються пам'ятки мистецтва трипільської культури та скіфів; де і як представлено мистецтво Північного Причорномор'я.

§ 23

АРХІТЕКТУРНІ ПЕРЛИНИ УКРАЇНИ

Мистецтво Київської Русі – одне з величних культурних явищ минулого, на художніх досягненнях якого століттями поспіль зростала вся українська культура. Запровадження християнства долучило культуру Київської Русі до цінностей західної цивілізації. Із Візантії разом з новим релігійним світоглядом русичі запозичили й мистецькі традиції: особливості храмової архітектури, монументального і станкового живопису (фрески, мозаїки, ікони), книжкової мініатюри. Поступово образотворче мистецтво й архітектура набули своєрідних рис.

Пригадайте, які зразки українського мистецтва епохи Київської Русі внесено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Головними різновидами сакральної архітектури були православні церкви й собори. Згідно з візантійським каноном споруда в плані утворювала хрест, а її центральна частина увінчувалась куполом, навколо якого зазвичай розташовувалися інші – менші за розмірами. У центральній апсиді розміщувався вівтар – місце для богослужіння.

Небагато пам'яток мурованої архітектури та образотворчого мистецтва княжої доби збереглося в містах України: Києві, Чернігові, Переяславі, Володимирі-Волинському, Галичі.

XIV–XVI століття ознаменувались розквітом мистецтва Галицько-Волинського князівства, на якому позначилася близькість до країн Центральної Європи. Зокрема, розгорнулося оборонне будівництво, споруджувалися неприступні цитаделі й укріплені монастирі, навіть церкви будувалися як фортеці. Справжніми архітектурними перлинами є замки в Луцьку, Кам'янці-Подільському, Хотині, Олеську, Мукачеві. Їх добудовували й перебудовували протягом декількох століть.

1

2

1 – Замок у Луцьку; 2 – собор Святого Василя в Овручі

Поміркуйте і визначте, якому європейському стилю властиві такі архітектурні ознаки.

Перлина

Визначною пам'яткою мистецтва Київської Русі є **собор Святої Софії** у Києві, унесений до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Багатокупольний пірамідальний собор було зведено, за даними літопису «Повість минулих літ», на кошти князя Ярослава Мудрого 1037 року. Князь замислював його як головний храм держави й утілення ідеї об'єднання земель навколо єдиного центру – Києва. Інтер'єр собору оздоблено мозаїками та фресками, що відтворюють євангельські та біблійні сюжети, а також світські сцени з життя сім'ї Ярослава Мудрого (полювання, музикування, дійства скоморохів тощо).

Схарактеризуйте види мистецтва, що синтезуються у споруді собору.

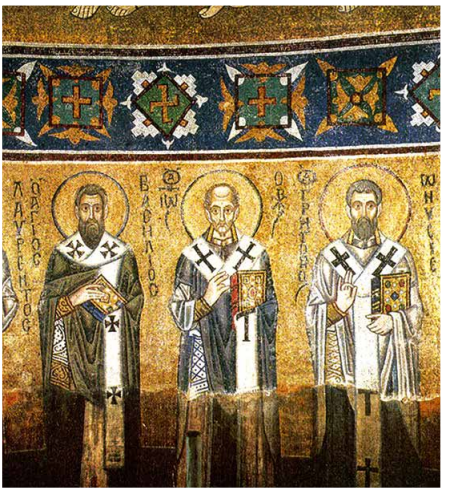
Собор Святої Софії. Загальний вигляд

Богоматір Оранта (мозаїка)

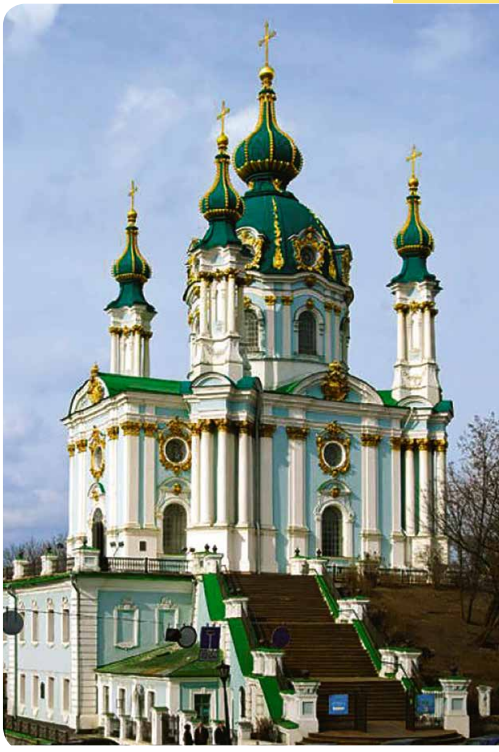
Мозаїка в центральному куполі із зображенням Христа

Фрагмент фрески

Козацько-гетьманська доба (XVII–XVIII ст.) – це період дивовижного розквіту української культури, мистецтва, літератури. Для розуміння специфіки українського мистецтва цього періоду важливо усвідомити його історичні особливості. Територія Правобережжя входила до складу Речі Посполитої, і більшість її населення була католиками. На Лівобережжі сформувалася самостійна держава – Гетьманщина з православним віросповіданням. Запорозьке козацтво було виразником та охоронцем національної церкви, що виявилося щонайперше в активному будівництві православних храмів коштом козацьких старшин чи громади.

У цей період у художній культурі більшості європейських країн Західної Європи панував мистецький стиль *бароко*. Україна перейняла й самобутньо розвинула цей художній напрям, що умовно представлено двома архітектурними школами: західною, де виявляються риси західноєвропейського стилю, та східною. Остання наситила стиль бароко національними традиціями. Просякнутий творчістю українського народу, цей стиль набув оригінальних форм і отримав назву *українське*, або *козацьке, бароко*.

Андріївська церква. Київ

Пригадайте характерні ознаки мистецького стилю бароко. У яких видах європейського мистецтва виявилися його риси? Наведіть приклади відомих пам'яток епохи бароко в різних видах мистецтва.

Успенський собор Почаївської лаври

Собор Святого Юра. Львів

Свято-Преображенський собор. Ізюм

У стилі українського бароко (гетьманське, старшинське, козацьке, монастирське бароко) українські майстри намагалися поєднати в кам'яному храмовому будівництві європейські вияви бароко з власними традиціями мурованого будівництва та зведення дерев'яних храмів, започаткованими в добу Київської Русі. Химерність форм, пишність і декоративність, властиві західноєвропейському бароко, урівноважилися в українській архітектурі чистими площинами стін зі спокійним декором (або без нього). Будівлі храмів утворювали у плані хрест, зазвичай завершувалися п'ятьма чи дев'ятьма верхівками. Особливої своєрідності й краси досягли форми бань, які не мали собі рівних у всій Європі.

Більшість монастирів починаючи з княжої доби створювалися як ансамблі. Завершення їх формування відбувається в епоху бароко: усім будівлям надається єдине стильове «обличчя»: їх штукатурять, білять, після реставрації «одягають у бароковий одяг». Так створюються цілісні щодо художнього втілення ансамблі Києва, Чернігова, Переяслава, Межигірський, Мгарський та інші монастирі Придніпров'я й Лівобережжя.

У цьому стилі повністю відновлюється Київська Софія, Києво-Печерська лавра та інші споруди. У цей час у Києві творили відомі зодчі: **Степан Ковнір, Іван Григорович-Барський, Йоганн-Ґотфрід Шедель.**

Визначте характерні риси українського бароко в архітектурі (на прикладі творів, поданих у підручнику). Пригадайте і поясніть сутність терміна «ансамбль». Як риси українського бароко виявилися в архітектурних ансамблях? Поміркуйте, чому їх створено саме в козацько-гетьманську добу.

Фонтан «Самсон». Київ

Катерининська церква. Чернігів

Собор Різдва Богородиці. Козелець

У XIX столітті в Україні відбувається докорінна перебудова старих міст, народжуються нові міста: Єлисаветград (нині – Кропивницький), Херсон, Маріуполь, Олександрівськ (нині – Запоріжжя), Катеринослав (нині – Дніпро). В архітектурі поширюється *класицизм*, ознаками якого є мотиви античної класики: чіткі об'єми будинків, укрупнена масштабність архітектурних елементів, використання доричного ордеру, глухі кладки стін, прикрашені ліпниною.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (арх. Вікентій Беретті)

Гімн архітектурі XIX століття – Львівський оперний театр (арх. *Зигмунт Горголевський*), відкритий у 1900 році, в оздобленні якого брали участь знані львівські живописці й скульптори.

Які елементи, притаманні класицизму, використали архітектори у спорудах університету та театру?

Яскравим злетом цієї доби є садово-паркові комплекси. До визначних належать маєток графа П. Румянцева-Задунайського в Качанівці на Чернігівщині (арх. *Максим Мосципанов*), палац останнього гетьмана Лівобережної України графа К. Розумовського в Батурині, побудований за проектом архітектора *Чарльза Камерона*, прихильника античної архітектури й Ренесансу. І, звичайно, легендарний парк «Софіївка» в Умані – пісня кохання графа Станіслава Потоцького і красуні-грекині Софії. Керівник робіт *Людвиг Метцель* «оживив» для прекрасної жінки легенди й міфи її рідного краю в штучних скелях, статуях, павільйонах, водограях, гротах, островах тощо.

Львівська опера

Національний дендрологічний парк «Софіївка». Умань

Національний банк України

Будинок з химерами

1

2

«Яскравою кометою» початку XX століття увірвався в українське мистецтво стиль *модерн*. Архітектура модерну вирізняється особливою красою будівель та їх функціональністю. Значну увагу митці приділяли не тільки зовнішньому, але й внутрішньому вигляду приміщень. Усі конструктивні елементи: сходи, двері, стовпи, балкони – художньо оформлювалися. Перлинами архітектурного модерну можна вважати Будинок з химерами в Києві (арх. *Владислав Городецький*), Національний банк України (арх. *Олександр Кобелєв, Олександр Вербицький*).

Важливим доробком українського модерну було створення національного стилю в архітектурі, де його загальні риси органічно поєдналися з національними мотивами, народними традиціями. Взірцями власне українського модерну вважаються будинки Полтавського краєзнавчого музею (арх. *Василь Кричевський*) та Харківської державної академії дизайну і мистецтв (арх. *Костянтин Жуков, Михайло Пискунов*).

За бажання дослідіть архітектурні споруди вашої місцевості. Можливо, деяким із них притаманні риси модерну? Визначте, які саме. Зробіть начерки.

1 – Полтавський краєзнавчий музей;
2 – Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Будівля Держпрому в Харкові

Дніпрогес

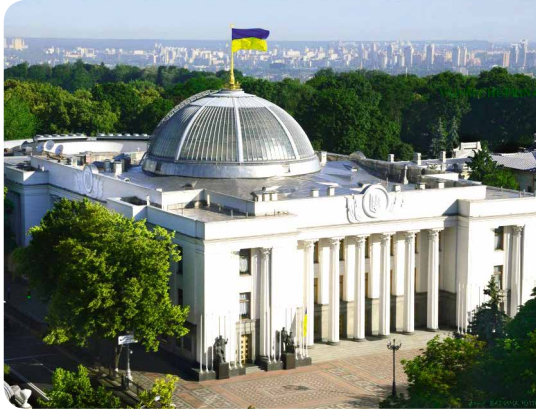
Доба урбанізації – це час активного будівництва приміщень індустріального й масового призначення – банків, театрів, клубів, пасажів, ринків тощо. У цей період в українській архітектурі формується напрям *конструктивізм*, яскравими зразками якого є величезний комплекс Держпрому в м. Харкові (арх. *Сергій Серафимов, Самуїл Кравець, Марк Фельгер*) та Дніпрогес у Запоріжжі (арх. *Віктор Веснін, Микола Коллі* та ін.).

Конструктивізм був заснований на принципі функціоналізму – коли кожна частина цілої споруди має своє конкретне призначення та відсутні декоративні прикраси і зайві деталі. Архітектори, які працювали в цьому напрямі, широко використовували залізобетонні конструкції, скло та інші нові на той час будівельні матеріали. Для таких споруд характерні великі прості геометричні маси, легкі широкі перекриття, великі гладкі поверхні, терасові композиції, пласкі дахи.

Розгляньте ілюстрації та спробуйте в лаконічній формі визначити характерні риси конструктивізму. У яких за призначенням спорудах він знайшов найкраще втілення?

У той час також створювалися будівлі з пориваннями до гігантоманії та помпезності архітектурних форм, які мали втілювати «могутність» великої держави (стиль переважно будівель офіційних установ), наприклад, будівля Кабінету Міністрів України (арх. *Іван Фомін*), будинок Верховної Ради України (арх. *Володимир Заболотний*).

У вільний час за допомогою різних джерел дослідіть проблему знищення пам'яток української культури (зокрема, сакральної архітектури) в період радянської влади.

Будинок Верховної Ради України. Київ

1 – Будівля банку. Дніпро;
2 – спорткомплекс «Олімпійський». Київ;
3 – готель «ІнтерКонтиненталь». Київ

Мова сучасної архітектури дедалі частіше стає інтернаціональною, значущу роль відіграють нові творчі пошуки прогресивних напрямів, концепцій, принципів та прийомів вирішення форми та змісту в архітектурі. Отримують нове втілення масштабні містобудівні комплекси. Сучасні високі технології надають необмежені можливості для пошуків ноу-хау в розвитку новітньої української архітектури. У творчості українських архітекторів вдало використовуються нові конструктивні та художньо-пластичні можливості як традиційних будівельних матеріалів, так і нових сучасних – легких металопластикових конструкцій, вишуканих оздоблювальних матеріалів. У новостворених архітектурних об'єктах можна виявити пошуки авторської архітектурної своєрідності, намагання врахувати наявне історико-культурне середовище, по-новому вирішити архітектуру спроектованих будівель.

У сучасних умовах реконструкції міст надзвичайно гостро постає культурно-екологічна проблема архітектури сьогодення – гармонізація нової забудови міст та інших населених пунктів з унікальними природними ландшафтами й цінними пам'ятками вітчизняної історико-архітектурної спадщини. Містами-музеями можна назвати Київ, Львів, Одесу, Полтаву, Чернігів, Чернівці, Кам'янець-Подільський, де збереглися унікальні пам'ятки архітектури минулих століть.

Запитання і завдання

1. Узагальніть досягнення українського мистецтва в галузі архітектури. Зробіть власні висновки щодо внеску українських митців у розвиток світового мистецтва.
2. Наведіть приклади визначних споруд України. Чим вони вам запам'яталися?
3. Зробіть власну топ-10 ***«Архітектурні шедеври України»***.

§ 24

ВІЗУАЛЬНІ ОБРАЗИ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Україна має значні здобутки в галузі **образотворчого мистецтва**, яке активно розвивається від часів Київської Русі, прийняття християнства візантійського обряду і, відповідно, – здобуття та осмислення цього художнього надбання. Адже українські митці здійснили власну інтерпретацію візантійського досвіду, зокрема, поєднання в одному ансамблі мозаїк і фресок – самобутнє явище художньої культури Київської Русі, невідоме Візантії. А копіювання візантійських зразків іконопису дало змогу місцевим живописцям швидко засвоїти канони малювання ікон і на їх основі створити власну оригінальну школу іконопису. Зокрема, київський стиль написання ікон нагадує стиль мозаїк та фресок: вони мають вишуканий колорит зі складною символікою кольорів. У центрі – прекрасні, сповнені високої духовності образи Ісуса Христа, Божої Матері, святих. Видовжені фігури на золотому тлі (символ Царства Небесного), обличчя з глибоким поглядом великих очей, німб навколо голови – усе це мало справляти враження нереального, невагомого, неземного.

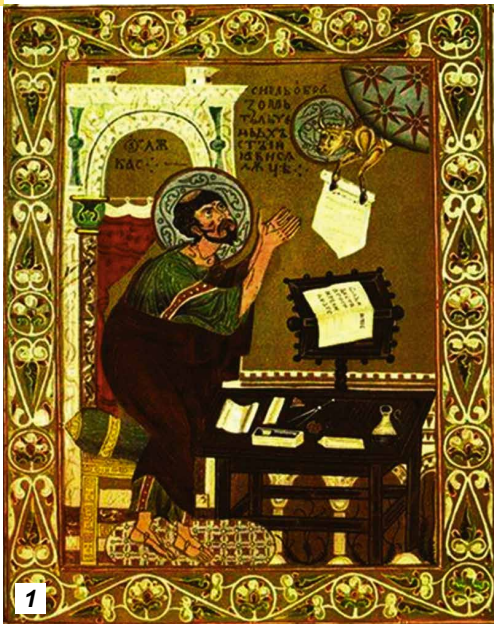
Пригадайте особливості іконографічного канону.

1

2

3

1 – Ікона святого Юрія Змієборця; 2 – Вишгородська (Володимирська) ікона Божої Матері; 3 – ікона «Богоматір Велика Панагія»

1

2

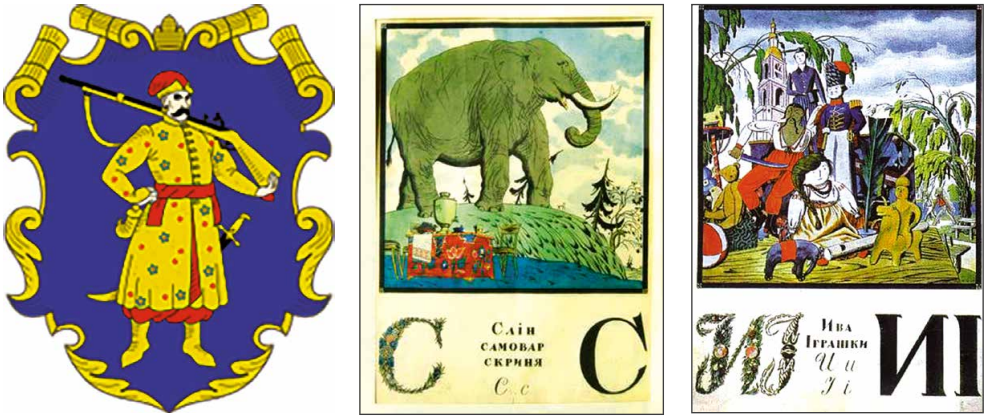
1 – Євангеліст Лука. Мініатюра з Остромирового євангелія;
2 – мініатюра з Пересопницького євангелія;
3 – Аліпій Печерський. Гравюра з Києво-Печерського патерика

Яскравими спалахами розвивалось на теренах України графічне мистецтво. Завдяки тому, що князь Ярослав Мудрий заснував при Софійському соборі бібліотеку, активно формувалося книготворення. Рукописні книжки прикрашали мініатюрами, заставками, кінцівками, ініціалами. На західноукраїнських землях за часів польсько-литовської доби було створено знамените Пересопницьке євангеліє – перший переклад тексту Святого Письма на тогочасну українську мову. Розвивалося книгодрукування, разом з яким набуло популярності мистецтво гравюри, яке просто розквітло в часи козацько-гетьманської держави. Популярними були гравірувальні листи – рисовані компліменти, які складалися переважно з віншувальних рисунків і були дуже затребувані в українському суспільстві, зокрема серед козацької старшини чи духовенства.

Сучасні листівки, по суті, «нащадки» гравірувальних листів. Які зараз існують способи створення вітальних листівок?

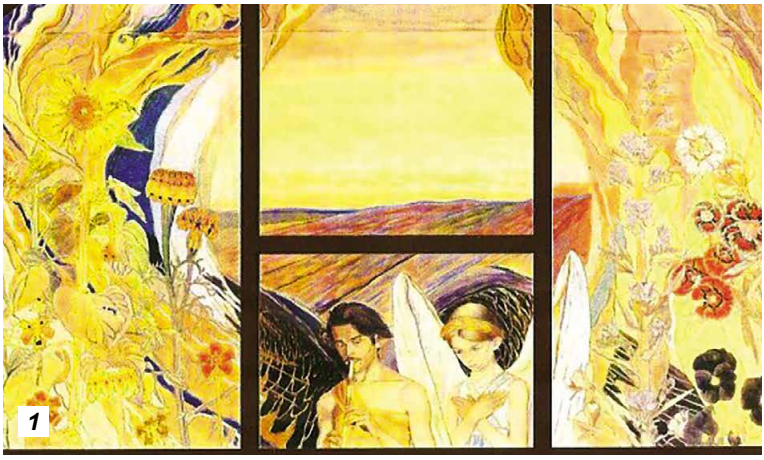

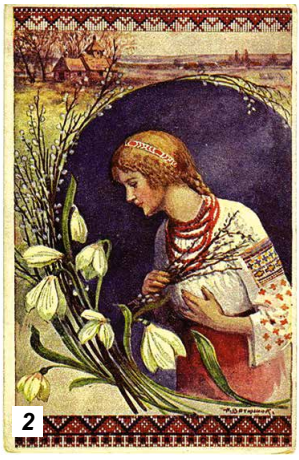
3

Георгій Нарбут. Герб Української Держави (проект), літери з «Української абетки»

Справжній ренесанс пережило на початку XX століття мистецтво графіки, яке представляло органічне поєднання загальноєвропейських тенденцій і глибоко національних рис. Наприклад, видатний український графік **Георгій Нарбут** узагальнив і трансформував у своїх роботах культурний досвід українського бароко, російського класицизму та мову модерну з її примхливістю та химерністю, переклавши їх на українську тематику. На обкладинках журналів «Мистецтво», «Зоря», «Солнце труда» він малював постаті козаків-бандуристів, стилізовані квіти, зображував деталі українського народного орнаменту й об'єднував їх чіткою графічною логікою в єдине гармонійне ціле. Визначним досягненням Нарбута і всієї української графіки є його «Українська абетка», де митець досяг граничної простоти й водночас вишуканості композиції, рисунка й кольору. Він об'єднав досягнення як української рукописної та друкованої книги, так і західноєвропейських майстрів шрифту. Митець перший в Україні проголосив принцип архітектурної побудови книги як єдиного цілісного мистецького організму. Від оповідного супроводу тексту ілюстраціями він перейшов до співтворчості з автором книги, до відтворення духу й змісту тексту засобами графічного мистецтва.

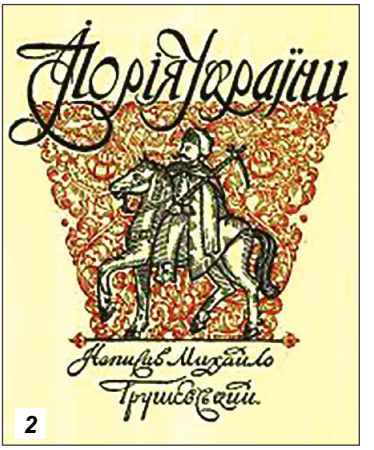

1 – Михайло Жук. Біле і чорне; 2 – Олена Кульчицька. Великодня листівка

1

2

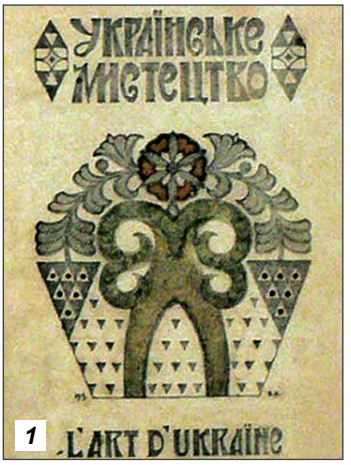
3

Обкладинки: 1 – Івана Падалки; 2 – Василя Кричевського; 3 – Георгія Нарбута

Дослідіть творчість українських художників-графіків. Орієнтовні теми: «*Шевченкіана у творах Івана Їжакевича, Василя Касіяна, Михайла Дерегуса*», «*Риси модерну і символізму у творчості Михайла Жука*», «*Самобутня графіка Олени Кульчицької*», «*Експериментаторські пошуки Василя Єрмилова*», «*Перлини тиражної графіки Василя Кричевського*», «*Книжкові ілюстрації Георгія Якутовича*» тощо. Презентуйте результати дослідження в цікавій формі.

З появою комп'ютерних інформаційних технологій революційних змін зазнало графічне мистецтво, надзвичайно збагатилися його форми й засоби. Сучасна електронна книжка – безмежна база даних, вона може розростатися як гіпертекст, в умовах інтерактивної діяльності читач здатний збільшувати або зменшувати шрифт, збагачувати літературний текст графічною, звуковою та анімаційною інформацією.

***Індивідуально-колективна робота.* Оберіть і дослідіть творчість одного чи однієї із сучасних українських графіків, скульпторів чи живописців. Поділіться результатами досліджень.**

1

2

3

1 – Обкладинка книжки «Українське мистецтво» Василя Кричевського;
2 – Василь Єрмилов. Рельєф; 3 – книжкова ілюстрація Георгія Якутовича

1

2

Каплиця Боїмів. Львів: 1 – фрагмент інтер'єру; 2 – верхівка купола. Йоганн Георг Пінзель: 3 – Юрій Змієборець (собор Св. Юра); 4 – Самсон, що роздирає пащу лева

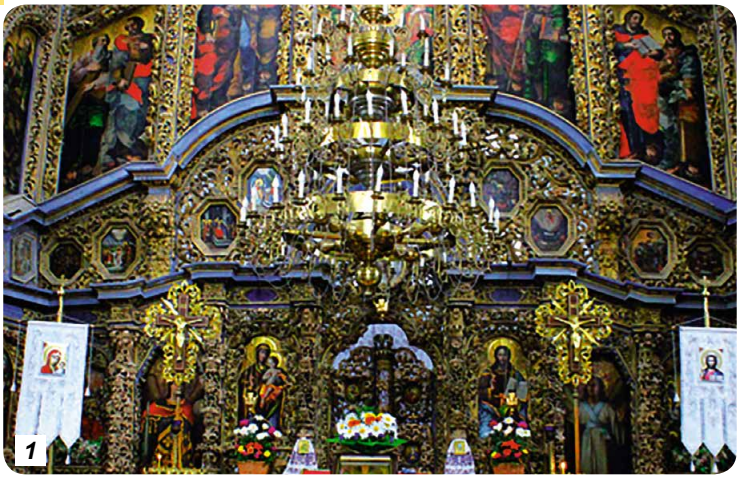
Українська скульптура – особлива сторінка українського мистецтва. Великого розвитку це мистецтво набуло в період Ренесансу і бароко. Зокрема, в оздобленні багатьох споруд Львова значну роль відігравала декоративна скульптура. У цьому місті місцеві митці творили поряд із митцями з різних європейських країн, творчо переосмислюючи стильові впливи західного мистецтва на національному ґрунті. Зокрема, під впливом мистецтва Відродження в XVI столітті виникає скульптурний портрет, що набув поширення в надгробних пам'ятниках.

3

4

Скульптори Західної України працювали в мармурі, відливали метал, різьбили камінь. Яскравою пам'яткою доби бароко є каплиця Боїмів у Львові (скульптор *Галуш Пфістер*), фасад якої вкрито скульптурами у два яруси, а інтер'єр просто вражає пишністю і багатством різьблення по каменю. У скульптурі яскраво виявився дух поривання та неспокою, характерний для мистецтва бароко. Наприклад, творам **Йоганна Георга Пінзеля** властиві підвищена емоційність і динамізм, надання формам життєвих рис, експресія. Герої майстра (переважно з біблійних сюжетів) перебувають у русі, несподіваних ракурсах; у позах, жестах і виразах облич утілено різноманітні емоційні стани.

Які ознаки, притаманні стилю бароко, проявилися у скульптурних зображеннях?

1

2

3

У Центральній Україні барокова скульптура (здебільшого дерев'яна) виявилася переважно як декорація архітектури або дерев'яне різьблене обрамлення ікон, вівтаря і навіть створення цілих іконостасів, які в цей період розвинулися в багатоярусну стінку, що перегороджувала церкву, підіймаючись угору аж до висоти найвищої церковної бані. Інколи вівтарні перегородки набували вигляду густо різьбленого дерев'яного мережива (часто позолоченого) – витонченого, вибагливого. Такі іконостаси збереглися в Єлецькому соборі і Троїцькій церкві в Чернігові та Преображенській церкві у Великих Сорочинцях.

Іконостас Преображенської церкви у Великих Сорочинцях: 1 – загальний вигляд; 2 – фрагмент; 3 – царські ворота Борисоглібського собору в Чернігові; 4 – Жовківський іконостас (фрагмент)

4

1 – Іван Кавалеридзе. Пам'ятник Тарасу Шевченку в Полтаві. 2 – Леонід Позен. Запорожець у розвідці

У подальші періоди українська скульптура розвивалася в контексті поєднання впливів західноєвропейського мистецтва та місцевих традицій. Зокрема, помітні впливи: класицистичні – у монументальності й величності (пам'ятники графу Арману де Рішельє в Одесі, Григорію Потьомкіну-Таврійському в Херсоні, князеві Київської Русі Володимиру в Києві); реалістичні – у прагненні до більшої життєвої достовірності (Леонід Позен «На волах», «Скіф», «Запорожець у розвідці», пам'ятники Івану Котляревському, Миколі Гоголю); модерністські (творчість Олександра Архипенка, Івана Кавалеридзе (пам'ятник Тарасу Шевченку в Полтаві)).

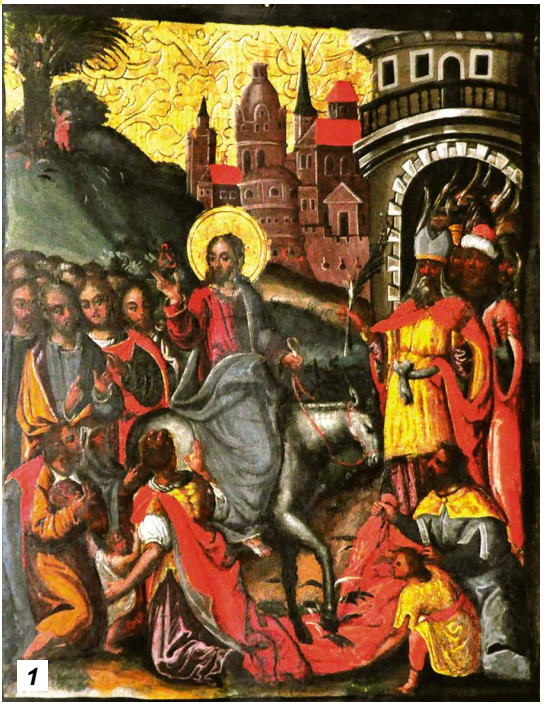
Які твори скульптури є в місті (у селі, селищі), у якому ви живете? Схарактеризуйте їх.

1 – Олександр Архипенко. П'єро; пам'ятники: 2 – князю Володимиру в Києві (скульптори Петро Клодт та ін.); 3 – графу Арману де Рішельє в Одесі (скульптор Іван Мартос)

1 – Іов Руткевич. Дорога в Еммаус;
2 – ікона Покрови з Богданом Хмельницьким

Український живопис упродовж свого розвитку подарував світу справжні відкриття та яскраві перлини людської творчості. Яскравий сплеск національної самобутності властивий українському живописові козацько-гетьманської доби. Зокрема, тоді в цьому виді мистецтва виникали особливі жанри, у яких формувалися національні ознаки як у відтворенні образів, так і в доборі технічних прийомів. Наприклад, деякі ікони цієї доби хоча й написані на релігійні сюжети, але за манерою виконання наближаються до світських картин із властивими бароко ефектними позами, ошатним одягом, великою кількістю побутових деталей, пейзажем і натюрмортом. Наприклад, ікони **Іова Руткевича** інколи нагадують світські картини, на яких зображено реальних людей на тлі реальних краєвидів.

Досить цікавим явищем цього періоду є так звана *портретна ікона*. Такий тип ікон становлять, зокрема, «Покрови», у змісті яких релігійна тематика поєдналася зі світською. У них відтворено ідею державності українського народу: перебування під захистом Богородиці груп людей різних соціальних станів утілює ідею небесного заступництва не стосовно окремої особи, а щодо народу і держави. Лише в окремих із них, зокрема створених у козацькому середовищі, трапляються індивідуальні портретні характери: «Покрова» із Сулимівки та з Новгорода-Сіверського, «Покрова» з портретом Богдана Хмельницького.

Схарактеризуйте ікони «Покрови». Як митцям удалося поєднати у змісті творів релігійну та світську тематику? Чому, на вашу думку, саме в цей період з'явилися ікони такого типу?

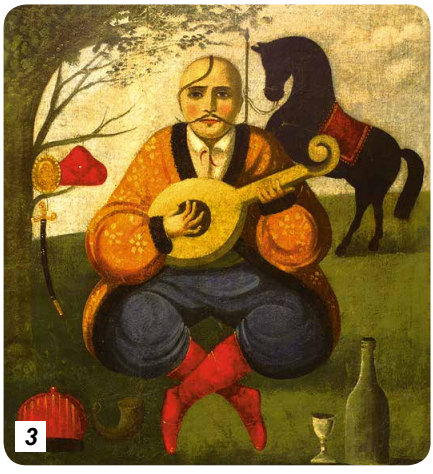
У добу бароко паралельно з релігійною тематикою в малярстві широкого розповсюдження набуло зображення світського життя заможних громадян суспільства. Особливо це відобразилося у світському портреті. Найяскравіше український портретний живопис виявився в такому жанрі, як *парсуна*. Його національна особливість – тісний зв'язок з іконописом. Дуже популярними були тоді портрети Б. Хмельницького і козацької старшини. Портрети писали у трьох композиційних варіантах – погрудному, поясному та на повний зріст. Останні були вельми репрезентативні, а поясні й погрудні – позначені простотою та суворістю художньої мови. В основі козацького портрета була потреба піднесення суспільного престижу, що поєднувалося з гуманістичним уявленням про гідність людини та її станову належність. Портретисти намагалися зазирнути у внутрішній психологічний світ людини, показати її характер, вдачу, індивідуальні якості. Тому митці зосереджувалися переважно на обличчі своїх персонажів. Одяг не відвертав уваги глядача.

1

2

Які художні прийоми використали художники для створення монументального, урочистого, повнозвучного образу портретованих? Які особливості української парсуни втілено в цих творах?

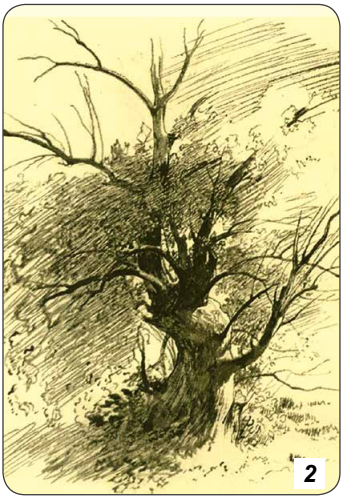
Надзвичайну популярність мали в Україні *народні картини* «Козак Мамай». Протягом XVIII століття зображення цього легендарного бандуриста можна було побачити в кожній українській хаті. Майстри малювали козака олійними фарбами на полотні, стінах, дверях, віконницях, кахлях, скринях, посуді й навіть на вуликах, вважаючи символічне зображення Мамая своєрідним оберегом.

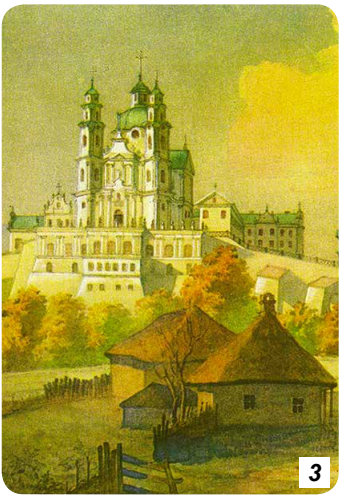

3

Схарактеризуйте образ козака Мамая. Поцікавтеся символікою цих картин. Дізнайтеся про популярність образу козака Мамая в різних видах мистецтва – музичному, кінематографі тощо.

1 – Невідомий. Портрет Григорія Гамалії;
2 – Наталя Павлусенко. Конашевич-Сагайдачний;
3 – народна картина «Козак Мамай»

1

2

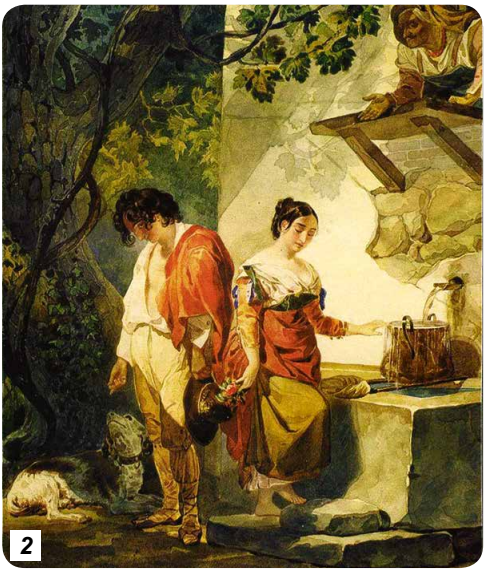

3

Тарас Шевченко: 1 – Автопортрет; 2 – Дерево; 3 – Почаївська лавра у Києві

XIX століття – це щонайперше розквіт генія **Тараса Шевченка**, творча спадщина якого налічує понад 800 творів, що дійшли до нашого часу в оригіналах. На початку творчості в художньому доробку митця переважали портретний живопис і пейзаж. На засланні в оренбурзьких степах, незважаючи на заборону царя Миколи I Т. Шевченку «писати й малювати», митець робить пейзажні замальовки графічними матеріалами. Окрему групу становлять композиції на історичні, міфологічні та біблійні теми. Усім їм властиве глибоке психологічне трактування образів. Т. Шевченко також визначний художник-графік, один із перших офортистів України.

Які жанри живопису представлено? Пофантазуйте і спробуйте уявити сучасну інтерпретацію сюжетів картин «Ворожка» і «Перше побачення».

1

2

Тарас Шевченко: 1 – Ворожка; 2 – Перше побачення

Микола Пимоненко: 1 – Українка; 2 – Ворожіння; 3 – Ідилія

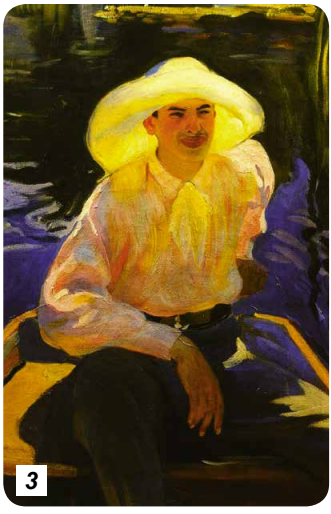
Український живопис цього часу – це також роботи художників **Миколи Пимоненка**, **Олександра Мурашка** та ін.

М. Пимоненко був визначним майстром побутового жанру. Багато уваги митець приділяв етнографічним особливостям тогочасного селянського побуту.

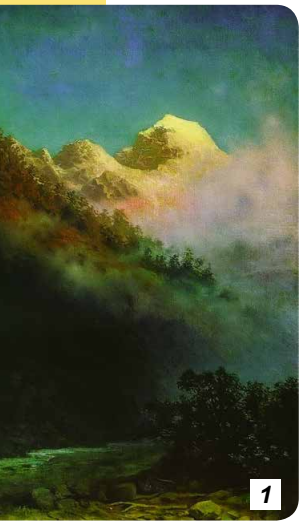
Портрети Олександра Мурашка – «документи» людської душі. Перебуваючи в Парижі, митець цікавився імпресіоністичними експериментами. Це, зокрема, знайшло відбиток у збагаченні кольорової гами творів, тонкому нюансуванні кольору або застосуванні контрастів.

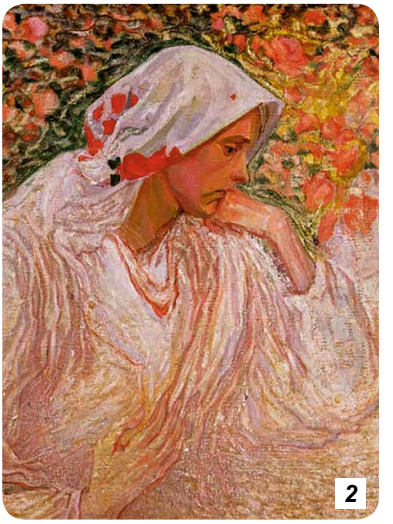
Спробуйте «озвучити» один із творів М. Пимоненка. Намагайтеся розкрити характер портретованих, уявити їхні думки та почуття.

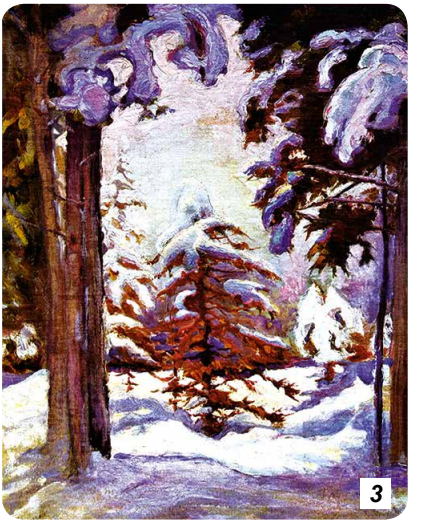

Олександр Мурашко: 1 – Дівчина в червоному капелюсі; 2 – Дівчинка із собачкою; 3 – Жорж Мурашко

1 – Архип Куїнджі. Схід сонця; 2 – Олекса Новаківський. Моя муза; 3 – Микола Бурачек. Зима в лісі. Карпати

Дещо пізніше, ніж у Західній Європі, в Україні на межі століть з'явилися художники-імпресіоністи, які прагнули витончено передати у своїх творах особистісні враження і спостереження. Ці ідеї притаманні творчості **Архипа Куїнджі** та **Фотія Красицького.**

Творцем імпресіоністичного пейзажу став **Микола Бурачек**, ідеї символічного імпресіонізму розвивав **Олекса Новаківський.**

Схарактеризуйте один із творів, визначте риси імпресіонізму.

Якщо імпресіонізм надав змогу відтворити світлоповітряний простір, наситити його багатобарв'ям природних фарб, то модерн став наступним кроком на шляху осягнення закономірностей декоративності.

Фотій Красицький. Гість із Запоріжжя

Федір Кричевський: 1 – Портрет Галі Старицької; 2 – Три покоління

У живописі модерну поєдналися тематичність із декоративністю; пласка барвиста пляма, оконтурена звивистою лінією, стала ознакою художньої форми новоствореного стилю. Картини поєднували в собі килимовість і поетичну сюжетність. Їхні герої вже не нагадували реальний типаж, а були умовними персонажами, носіями уявлень, переживань, передчуттів і вподобань творця картини – художника.

Знаним майстром нового стилю був **Федір Кричевський**. Він тяжів до синтезованих образів, що народжувалися як плід роздумів художника про долю народу, наслідок його серйозного вивчення народного мистецтва. Триптих майстра «Життя» («Любов», «Сім'я», «Повернення») – це історія селянської родини, яку художник оповідає піднесеною метафоричною мовою.

Прокоментуйте символізм сюжетів картин Федора Кричевського.

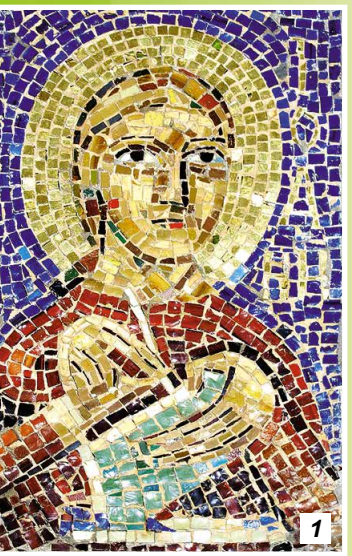

Федір Кричевський. Триптих «Життя»

Перлина

Школа монументального українського мистецтва початку XX століття була представлена творчістю **Михайла Бойчука** та його учнів. Вона надихалася формами візантійських ікон, релігійного ренесансу, живописного примітивізму безіменних українських малярів минулих епох. М. Бойчук започаткував новий напрям – *неовізантизм*, поклавши в його основу органічне поєднання традицій давньоруського іконопису з конструктивними особливостями візантійського живопису. Твори «бойчукістів», зокрема оформлення Київського оперного театру, – перші в усьому радянському мистецтві значні монументальні ансамблі. У цих розписах багато плакатності, помітні сильні впливи традицій ікони, лубка, народних картин, графіки й романтичних настроїв часу. На жаль, багато видатних представників і представниць української художньої спільноти (Михайло Бойчук і Софія Налепинська-Бойчук, Василь Седляр, Іван Падалка та інші) були знищені в часи репресій за «іконописний» формалізм і «буржуазний націоналізм».

Розгляньте твори образотворчого мистецтва. Які теми хвилювали художників-«бойчукістів»?

1

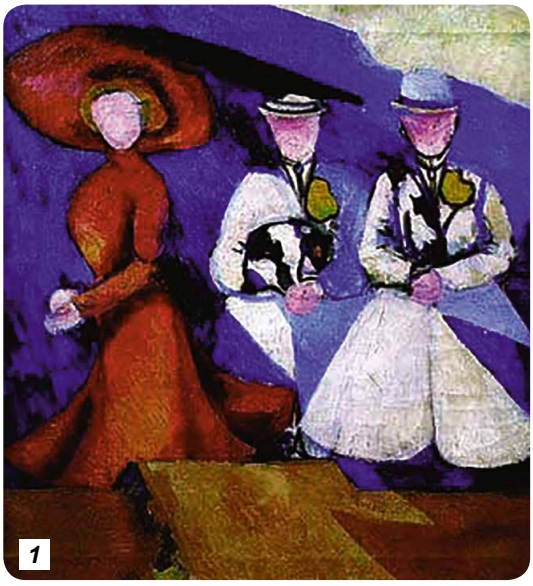

2

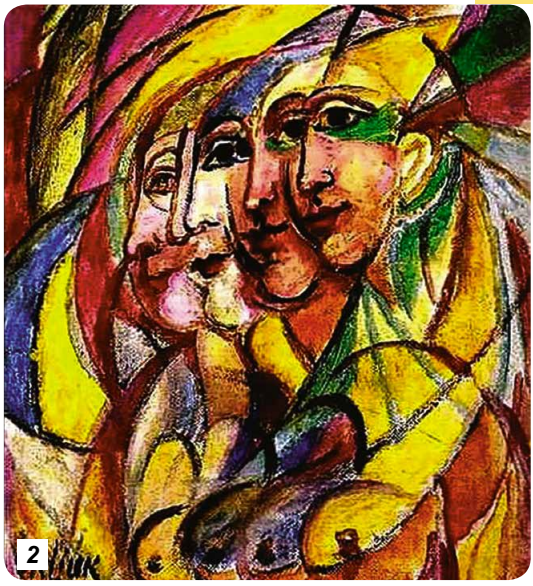

3

4

5

Михайло Бойчук: 1 – Святий Іоанн; 2 – Біля дерева.
Софія Налепинська-Бойчук: 3 – Дівчата з книжкою; 4 – Зима; 5 – Михайло Бойчук. Пророк Ілля

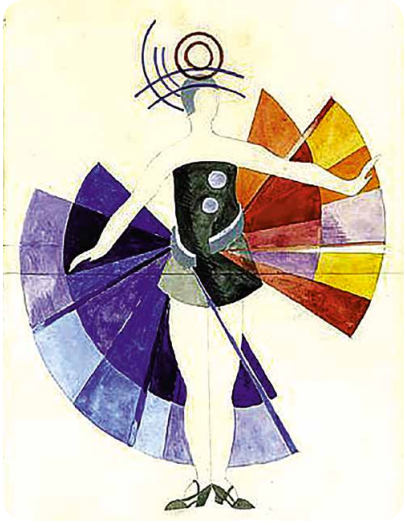

1 – Олександра Екстер. Три дами з собачкою; 2 – Давид Бурлюк. Футуристична жінка

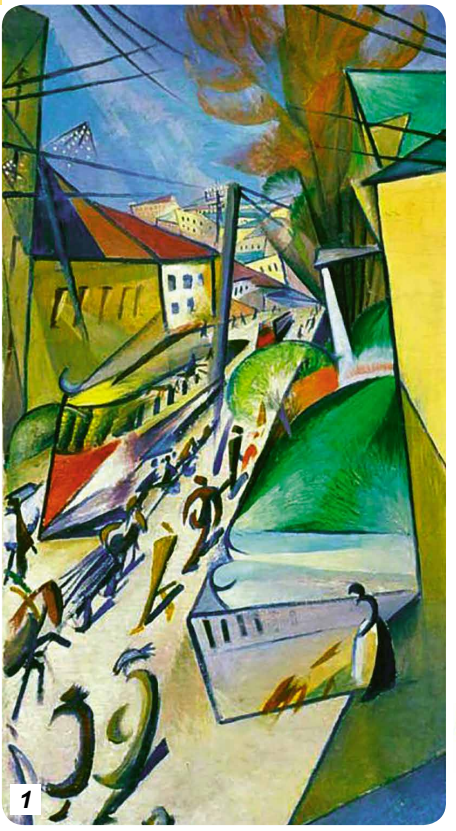
Поряд із майстрами, творчість яких ґрунтувалася на реалістичних засадах, виступили художники, які здійснили власну мистецьку революцію, що «потрясла світ» раніше за соціально-політичні зрушення тієї доби. Рішуче відкинувши все традиційно-реалістичне, молоді бунтарі пішли на свідому реформу живописно-пластичної мови.

Молоді художники, представники українського авангарду, намагалися в нових естетичних формах розв'язати складні проблеми, що поставали перед суспільством. Ідеї, народжені на Заході, на теренах України – у Києві, Одесі, Харкові, – збагачувалися попереднім художнім досвідом, запліднювалися національними здобутками народного мистецтва, яке живило їх традиціями у формотворенні й колористиці. Українські художники прагнули наситити свої полотна барвистістю, почерпнутою з народної творчості. Тут не було прямих стилізацій, проте була ясна, ритмічна мова кольорів, які звучали локально, дзвінко. Таким чином, з'являлися нові стильові напрями, адекватні бурхливій епосі.

Олександра Екстер. Ескіз костюма

Зокрема, **Олександр Богомазов, Давид Бурлюк, Олександра Екстер** репрезентували український *кубофутуризм*. Вони прагнули відтворити на полотні красу не побаченого, а відчутого, змоделювати нову реальність, далеку від звичної об'ємно-просторової основи. Її художній образ складався з певного набору образотворчих знаків – лінії, форми, кольору і площини, які у своїй сукупності мали розкрити внутрішню енергію, силу, ритми світу.

1

Багато хто із цих художників плідно працював у театрально-декораційному живописі (сценографії). Їм подобалося відтворювати атмосферу певної історичної епохи. Митці писали сцени життя як театралізованої вистави, тлумачили дійсність як суцільний театр, де панувала не повсякденність, а реальність вищого ґатунку. Блискуче виявив себе у сценографії талант **Анатолія Петрицького**, Олександри Екстер. Мисткиня уславилася своїми ескізами костюмів і декорацій, у яких показала протистояння трагічних нерозв'язаних суперечностей, відчуття неможливості впорядкування світу, трепет перед нескінченним хаосом пристрастей і ворогуючих сил.

Яскравою художньою особистістю був **Казимир Малевич**, творець *супрематизму* – напряму авангарду, у якому зображення складалося зі сполучень найпростіших геометричних фігур.

Висловте власну гіпотезу щодо одночасного існування багатьох мистецьких течій і напрямів у художній культурі початку XX століття.

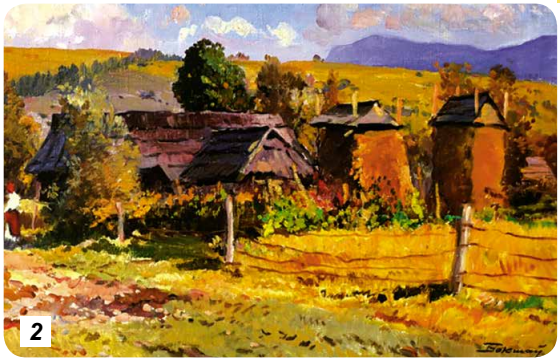

2

3

1 – Олександр Богомазов. Трамвай; 2 – Анатолій Петрицький. Театральний ескіз; 3 – Казимир Малевич. Дівчата в полі

1 – Адальберт Ерделі. Натюрморт; 2 – Йосип Бокшай. Село Ясиня

Український живопис епохи соцреалізму розвивався переважно під гаслом «мистецтво повинне бути зрозумілим широким масам». Отож усі прагнення до творчого експерименту, пошуку нових форм були фактично під забороною. Загалом в українському живописі цього періоду виразно проступає тенденція до творення нового, «великого стилю», до монументалізації, філософського поглиблення й поетизації образів.

Особливо популярною була тематична картина з героями – сучасниками художників, наприклад, «Будівництво домни № 3» **Олексія Шовкуненка**, «Дорога в колгосп» **Миколи Бурачека** та ін. Актуальною була історична тематика: **Михайло Самокиш** «В'їзд Б. Хмельницького до Києва 1648 року», «Бій Івана Богуна з польським магнатом Чарнецьким» тощо.

Представники закарпатської художньої школи на чолі з **Адальбертом Ерделі** та **Йосипом Бокшаєм** активно розвивали жанри пейзажу, натюрморту, портрета.

Михайло Самокиш. В`їзд Б. Хмельницького до Києва 1648 року

Катерина Білокур. Квіти на синьому тлі

Марфа Тимченко. Веселі Сорочинці

Особливий інтерес у мистецтві XX століття викликає народне малярство. Самобутність цього виду творчості полягає в глибоко національному прояві цінностей життя, привнесенні до живопису побутових атрибутів, активному декоруванні.

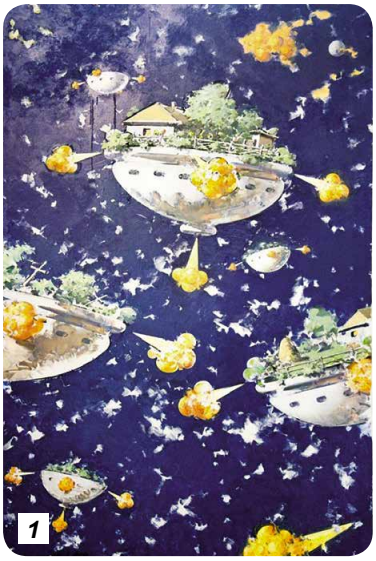
Серед видатних українських самородків XX століття, які уславили свою батьківщину далеко за її межами, є, зокрема, народні художниці **Катерина Білокур** з її безмежним і чарівним світом квітів, **Марія Приймаченко**, яка витворила фантастичних птахів та звірів, **Марфа Тимченко**, родом зі славетної Петриківки, що дало їй змогу змалечку всотати все різнобарв'я і казковість неповторних розписів цього краю.

Пригадайте та назвіть центри художніх промислів України. На якому виді декоративно-ужиткового мистецтва вони спеціалізуються? Дослідіть творчість відомих народних майстрів і майстринь вашого рідного краю.

Марія Приймаченко: 1 – Українські танцюристи; 2 – Кінь

1 – Василь Цаголов. Космічна Одіссея; 2 – Петро Бевза. До світла VII. Цикл «Йордань»; 3 – Тиберій Сильваші. Живопис (фрагменти)

Сучасна українська мистецька спільнота працює в умовах цілковитої свободи творчості. Звичайно, художні пошуки не вкладаються в рамки якогось певного стилю, напряму чи методу. Ознакою часу стало поєднання фігуративного й абстрактного методів творчості, адже це надає художникам і художницям необмежені можливості для творчого самовияву.

Українське мистецтво також насичується ідеями західної культури. Так, суттєвим є вплив ідей сюрреалізму, оп-арту, поп-арту, концептуалізму. Відбувається постійний пошук нових форм, які виходять за межі традиційних понять «картина», «скульптура», «малюнок». Образотворче мистецтво ніби прагне злитися в єдине ціле з іншими видами художньої творчості: музичним, театральним, екранними мистецтвами. Дедалі частіше наші митці створюють інсталяції, перфоманси, асамбляжі тощо.

ФАКТ

Наш сучасник, художник **Іван Марчук**, належить до 100 видатних геніїв сучасності (за версією британської газети The Daily Telegraph). Митець працює в техніці «пльонтанізм» (авторська назва), що походить від українського слова «пльонтати», тобто плести. Художні образи ніби створені унікальними переплетеннями безлічі ниток. Його картини (а їх понад 5000) експонуються в усьому світі: у музеях і приватних колекціях різних країн на п'яти континентах.

Іван Марчук. Пробудження (фрагмент)

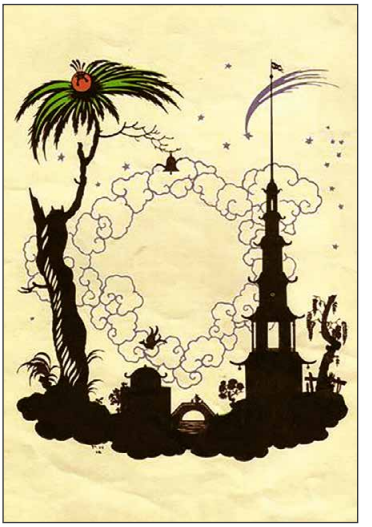
КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

Мистецтво є впливовим засобом у створенні «діалогу культур». Наприклад, один із шедеврів Георгія Нарбута – ілюстрації до казки Андерсена «Соловей». Силуетні зображення витончені і, безперечно, «китайські».

Українська дівчина Роксолана (Гюррем-султан) посіла значне місце в історії Османської імперії. Її образ активно використовувався в мистецтві: літературі, театрі, музиці, кіно тощо.

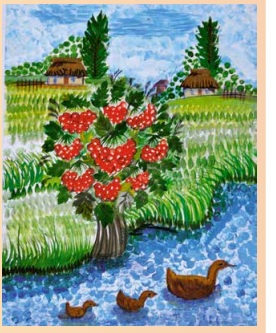

Практичне завдання

На дозвіллі зобразіть український пейзажний мотив у вашій улюбленій художній техніці. Разом з однокласниками (однокласницями) оформте вернісаж на тему ***«Природа України, яка вічно надихає»***.

Запитання і завдання

1. Узагальніть досягнення українського образотворчого мистецтва.
2. Спробуйте визначити унікальні здобутки українського мистецтва, відомі у світі.
3. Дослідіть творчість одного з українських митців. Презентуйте результати дослідження.

§25

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ

Українська **музична культура** містить величезний пласт музичного фольклору, якому притаманні національна самобутність і неповторність. Багато зразків прийшли до нас від східних слов'ян, які ще в дохристиянські часи мали багаті обрядові традиції, різноманітний музичний інструментарій. Твори різних фольклорних жанрів не записували, а, варіюючи, усно передавали від покоління до покоління, тому в зміненому вигляді традиції обрядових пісенних жанрів збереглися донині.

Музична культура Київської держави за короткий історичний проміжок сягнула високого рівня, вона розвивалася під впливом європейської музичної культури, не втрачаючи, однак, власної самобутності.

З прийняттям християнства на українських землях упроваджувалися церковні піснеспіви, запозичені з Візантії. Головним осередком, де культивувався церковний спів, була Києво-Печерська лавра. Особливого розвитку набула на Русі музика дзвонів, що супроводжувала колоритним перегуком християнські свята, а також збирала народ на віче.

Міжнародний фестиваль дзвонового мистецтва у Гошеві (Прикарпаття), фрагмент. Музика на дзвонах.

Поцікавтеся іншими мистецькими заходами, що проходять у сфері дзвонового мистецтва.

Дзвіниця Софійського собору. Київ

Головна відмінність східнохристиянського – православного – музичного ритуалу від західнохристиянського – католицького – полягає у використанні виключно вокальної музики, хорового співу без акомпанементу (а капела). Це та багаті пісенні традиції народу сприяли активному розвитку українського хорового мистецтва, яке в різні часи дарувало світу справжні шедеври.

За часів Київської Русі панував знаменний розспів – одноголосний унісонний спів. Мелодії, запозичені з Візантії, змінювались під впливом місцевих народнопісенних традицій. Їх записували спеціальними знаками – крюками (від старослов'ян. *крюк*, *знамя* – «знак»). За відсутності лінійок висоту й тривалість звуків фіксували тільки орієнтовно. Упродовж X–XVI століть українськими землями прокотилися ідеї західноєвропейського Відродження, окремі спалахи якого були відчутні в церковній музиці.

Поступово монодичний (одноголосний) спів розвинувся в багатоголосний: виник *партесний спів* (від лат. «партії», «голоси»), у якому відбулося чітке розмежування чотирьох голосів хору за висотою і тембром: бас, тенор, альт, дискант. Тексти записували близькою народові слов'яноруською мовою, мелодії – не крюками, а вже новим «київським знаменем», тобто квадратними нотами на лінійках (з 2-ї пол. XVI ст.).

1 – Крюкове письмо; 2 – київська «квадратна нота». Півчий рукопис

У надрах стилю бароко з його схильністю до пишності, помпезності, динамічності й святкової орнаментальності партесний спів досяг свого розквіту. Його музика творилася для виконання великим хором на 8–12 голосів або навіть двома хорами (до 48 голосів) без інструментального супроводу. Епізоди, що виконувалися соло і вокальним ансамблем (солістами), чергувалися з хоровими епізодами.

У партесній музиці важливе місце посідали колористичні ефекти, контрасти тембрових зіставлень, які створювали об'ємне відчуття простору. За образним змістом концерти умовно розподілялися на урочисті, лірико-драматичні, скорботні. Із впровадженням партесного співу храмова музика поступово набула авторства.

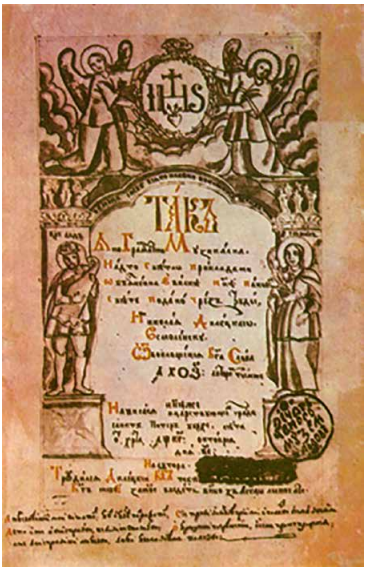
Партесна музика стала плідним музичним ґрунтом, з якого виріс *хоровий*

Воздвиження Чесного Хреста з родиною Яна Собеського. Хористи (фрагмент ікони)

концерт. Мабуть, закономірно, що саме в Україні з її багатими хоровими традиціями розквітнув і досяг вершини свого розвитку цей жанр хорової музики. Хорові концерти **Максима Березовського, Артемія Веделя, Дмитра Бортнянського** – досягнення хорової культури не тільки української, але й світової. Зокрема, Д. Бортнянський увійшов в історію світового мистецтва як реформатор церковного співу. А в одному з храмів Нью-Йорка – Єпископальному соборі Святого Іоанна Богослова – його скульптурне зображення розміщене в одному ряду зі скульптурами найвидатніших авторів церковних творів – Давида, автора псалмів, святої Цецилії, покровительки церковної музики, святого Григорія Великого – Папи Римського, що запровадив григоріанський хорал, а також європейських композиторів Джованні Палестрини, Йоганна Себастьяна Баха, Георга Фрідріха Генделя та ін.

Здобутки творців хорового концерту – це величний злет української церковної музики. Завдяки їхньому таланту й майстерності, обізнаності з досягненнями західноєвропейського мистецтва барокового і класичного стилів, які вони творчо використовували, музика М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського досягла високого мистецького рівня. Нині вона звучить у концертних залах України та поза її межами.

Мускійська граматика Миколи Ділецького (фрагмент)

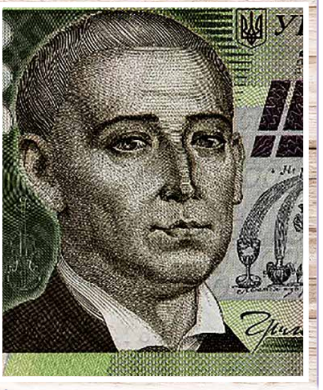
Максим Березовський, Артемій Ведель, Дмитро Бортнянський. Хорові концерти (фрагменти на вибір).

На які роздуми надихнула вас ця музика? Поміркуйте, які візуальні асоціації можуть доповнити й збагатити музичний образ.

Довідка

Епоха бароко в Україні була плідною в різних сферах музичної творчості. Зокрема, у різних освітніх осередках (братських школах, колегіумах, Києво-Могилянській академії) виник своєрідний вид музично-поетичної творчості, тісно пов'язаний із письмовою віршовою поезією, – **кант**. Існували церковні й світські канти.

За змістом поетичного тексту й характером музики канти можна розподілити на урочисті, ліричні, гумористичні й сатиричні. Як продовження кантової лірики виникла *пісня-романс*. Найвидатнішим серед авторів кантів був філософ, педагог і музикант **Григорій Сковорода**. Багато «сковородинських пісень» були дуже популярні серед простого люду і стали народними. Найвідомішою є збірка його творів «Сад божественних пісень».

Фрагмент грошової купюри із зображенням Григорія Сковороди

За бажання дослідіть творчість Григорія Сковороди і визначте основну ідею тих творів, що вам сподобалися. Поміркуйте над сенсом людського життя. Чи згодні ви з позицією великого філософа щодо цього?

Національний заслужений академічний український народний хор України імені Григорія Верьовки

Яскравим спалахом стала українська хорова музика XIX–XX століть у творчості **Кирила Стеценка, Якова Степового, Миколи Леонтовича, Миколи Лисенка** та ін. Твори цих композиторів свідчать про високий рівень майстерності та професіоналізму.

Хорова музика є однією з найкращих сторінок спадщини основоположника української професійної музики Миколи Лисенка. Вона включає твори великої форми (кантата «Радуйся, ниво неполитая») і ліричні, майже акварельні мініатюри («Сон», «Пливе човен»).

Упродовж усього життя композитор звертався до спадщини Тараса Шевченка. Його сповнена громадянським і патріотичним пафосом поезія завжди надихала митця: музична шевченкіана М. Лисенка охоплює понад 80 вокальних і хорових творів. Серед них монументальною вершиною вирізняється цикл «Музика до "Кобзаря"».

Хорова обробка Миколи Леонтовича «Щедрик» – це, напевне, найвідоміша і найпопулярніша різдвяна пісня у світі, яка на сьогодні має безліч вокально-хорових та інструментальних інтерпретацій.

Микола Леонтович. «Щедрик». Гурт «Воплі Відоплясова». «Щедрик».

Схарактеризуйте інтерпретації твору. У мережі Інтернет знайдіть різні версії «Щедрика» (Carol of the Bells), створені у світі. Презентуйте їх. Дізнайтеся про творчість українських композиторів у галузі хорової музики.

Довідка

Цікавою та унікальною сторінкою української музики є **думи** – жанр музичного фольклору, властивий тільки українській національній культурі. На думку вчених-дослідників, їхньою появою завдячуємо козаччині. Думи – героїчна, драматизована, пройнята ліризмом поезія.

Боротьба козацтва із завойовниками, життя бранців у неволі, тяжка праця на галерах, морські походи козаків, козацькі повстання проти Польщі – усі ці події були мотивами українських дум. До кращих із цих творів належать: «Дума про козака Голоту», «Дума про Марусю Богуславку», «Дума про Самійла Кішку», «Дума про Івана Богуна» та ін.

Михайло Дерегус. Козак Голота

Якби вам запропонували створити думу чи сучасну історичну пісню, яку тематику ви вибрали б? Поясніть свій вибір.

В оперному жанрі українське мистецтво також має свої досягнення. XIX століття увійшло в історію української культури під знаком становлення національних і професійних засад у галузі музичної творчості. В Україні з'явилися перші опери. Яскравим зразком є «Запорожець за Дунаєм» **Степана Гулака-Артемовського** – класичний взірець оперного жанру в українській музиці. Виразна й доступна музична мова із цитуванням зразків українського фольклору, реалістичність музичних образів сприяли надзвичайній популярності твору.

До другої половини XIX століття належить становлення національної композиторської школи, основоположником якої був Микола Лисенко. Вершинне досягнення оперної спадщини композитора – опера «Тарас Бульба», перейнята волелюбними мотивами й патріотичним пафосом.

Микола Лисенко. Опера «Тарас Бульба» (фрагменти).

Схарактеризуйте музику опери. Чи відома вона вам? Дізнайтеся, у яких видах мистецтва втілено образи повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба».

1

2

1 – Сцена з опери М. Лисенка «Тарас Бульба»; 2 – Олександр Герасимов. Стій! Випала люлька

Віктор Москалюк.
Портрет Мирослава Скорика

Ми маємо пишатися і здобутками української симфонічної та камерно-інструментальної музики. **Мирослав Скорик**, **Євген Станкович**, **Леся Дичко**, **Валентин Сильвестров** та ін. – постаті, відомі не тільки в нашій країні, а далеко за її межами.

На творчості українських музикантів XX століття позначилися авангардні впливи. Експериментаторство в галузі сучасної техніки привело до появи нових синтетичних жанрів (опера-балет, балет-симфонія, фольк-опера, рок-опера тощо). Творчість представників українського авангарду виявила нові можливості музичної мови (В. Годзяцький «Розрив площин» для фортепіано, В. Загорцев «Градації», Л. Грабовський «Константи», В. Сильвестров «Спектри», «Кітч-музика»). І це велика заслуга митців-новаторів, адже злет їхньої творчості (1960–1980-ті роки) – часи, коли в музичній культурі виявлялися дві системи – офіційна музика соцреалізму, яка попри загальну естетику творів на замовлення та «ювілейних штампів» мала значні творчі здобутки, та офіційно не визнана у власній країні творчість композиторів- «шістдесятників», які сповідували інші естетичні ідеали, утілюючи їх переважно в інструментальній непрограмній музиці. Прикладом цього є те, що новаторську творчість В. Сильвестрова спочатку високо оцінили за кордоном: він став лауреатом Міжнародної премії США, Міжнародного конкурсу молодих композиторів у Нідерландах.

У наш час в умовах творчої свободи, налагодження міжнародних зв'язків в українську музичну культуру проникають потужні струмені західноєвропейського постмодернізму. Молоді композитори-професіонали починають активно звертатися до модерних засобів у звукообразній та технічній сферах, інтонаційних шарів джазу, поп-культури. Ці експериментальні пошуки по-своєму реалістично віддзеркалюють складність сучасного культурного простору.

Проект «Музика XX століття». Дослідіть творчість (або твір) одного з видатних українських митців. Презентуйте ваші відкриття в цікавій і захопливій формі.

Левко Ревуцький.
Кантата-поема «Хустина»

Віктор Косенко. Фортепіанний цикл «24 дитячі п'єси»

Станіслав Людкевич.
Кантата-симфонія «Кавказ»

Платон Майборода.
Пісня «Рідна мати моя»

Леся Дичко. Кантата «Червона калина»

Мирослав Скорик.
«Карпатський концерт»

Олександр Білаш. Пісня «Два кольори»

Євген Станкович.
Фольк-опера «Цвіт папороті»

Борис Лятошинський. Симфонія № 3

Володимир Івасюк. Пісня «Червона рута»

Ніна Матвієнко

Львівський Джаз-фест

Українська **популярна музика** ввібрала кращі традиції народних ліричних пісень і професійних солоспівів, а також зарубіжної естради. У другій половині XX століття сформувалися різні напрями вітчизняної музичної естради: поп-музика, рок-музика, джаз, авторська (бардівська) пісня. Збагатилася жанрова палітра популярної музики, зародився особливий різновид пісенної творчості – *шлягер*.

Українська естрадна пісня набула популярності в 1960–1970-х роках завдяки поширенню вокально-інструментальних ансамблів, серед яких найвідомішими були «Мрія», «Смерічка», «Кобза», «Червона рута», «Краяни», «Соколи» та ін. Відмітна риса кращих українських гуртів – опора на національний фольклор, використання українських народних інструментів поряд з електронними. Широкій популяризації естрадної пісні сприяв фестивально-конкурсний рух. Завдяки фестивалям, конкурсам та іншим формам підтримки («Червона рута», «Таврійські ігри», «Чайка», дитячий фестиваль «Крок до зірок») сучасна популярна музика досягла свого злету й українських виконавців почули в інших країнах світу.

Джаз в Україні зародився у 20–30-х роках XX століття й надалі розвивався в умовах андеґраунду – неофіційної заборони. У містах створювалися джазові ансамблі, клуби, проводилися фестивалі («Обрії джазу», «Міні-Джаз-Фест», «Джаз-Коктебель» та ін.). Сьогодні сформована система професійної джазової освіти від школи до вишу. Стали традиційними цікаві радіопередачі, присвячені цьому виду музичного мистецтва («Тема з варіаціями», «35 хвилин джазу»).

Логотипи та афіша музичних фестивалів

Гурт «Скрябін»

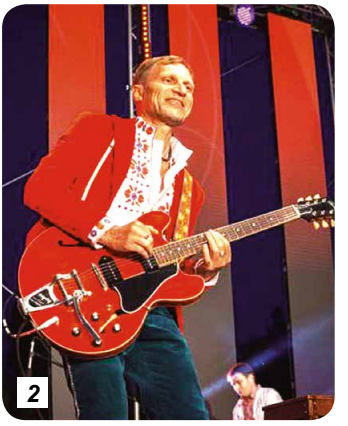
Гурт «Океан Ельзи»

Напрям **рок-музики** постав у другій половині XX століття. Спочатку українські рок-гурти переважно орієнтувалися на відомі зарубіжні групи, особливо «Бітлз», або навіть копіювали їх. Поступово викристалізувалися національні традиції рок-музики, зокрема в мелодику проникли фольклорні інтонації, упроваджені україномовні тексти. Сьогодні рок-музика, що умовно розділилася на професійний і аматорський види, розвивається в численних напрямах. Виникають рок-клуби, проводяться всеукраїнські та міжнародні фестивалі («Рок-діалог», «Оберіг», «Країна мрій» та ін.). З-поміж відомих українські рок-гурти «ВВ», «Брати Гадюкіни», «Скрябін», «Океан Ельзи» та ін. Професійні митці використовують елементи рок-музики у своїй творчості.

Розкажіть про особливості джазу і рок-музики, манеру вокального та інструментального виконання цієї музики.

Українська музична культура XX століття – це довгий і складний шлях еволюційного зростання, втрат і здобутків, це, зрештою, наша історія, яку ми мусимо вивчати й критично оцінювати. Але насамперед захоплюймося найвищими її цінностями – самою Музикою, яка завжди полонила серця мільйонів українців і яку з великим інтересом відкривають для себе народи інших країн.

1 – Фестиваль «Країна мрій»; 2 – лідер гурту «ВВ» Олег Скрипка

Червона рута

Музика і слова *Володимира Івасюка*

2. Бачу я тебе в снах, у діброваx зелених,
По забутих стежках ти приходиш до мене.
І не треба нести мені квітку надії,
Бо давно уже ти увійшла в мої мрії.

Приспів

Запитання і завдання

1. Які досягнення українського музичного мистецтва були в різні етапи його розвитку?
2. Дізнайтеся, які хорові та симфонічні твори українських композиторів увійшли до золотого фонду вітчизняної культури, отримали міжнародне визнання. Наведіть приклади.
3. ***Колективна робота.*** Разом з однокласниками заплануйте фольклорну експедицію для дослідження музичної культури рідного краю (орієнтовні теми: *«Історія в піснях мого краю»*, *«Музичні інструменти в побуті українців»*).
4. ***Гра-конкурс у групах.*** Презентуйте (заспівайте, інсценізуйте, продемонструйте запис) улюблені пісні українських композиторів XX століття.
5. Оберіть твір із прослуханої музики, який найбільше сподобався, і напишіть міні-рецензію.

§26

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНИ

1

Українське театральне мистецтво бере початок від давньослов'янських обрядів, мистецтва скоморохів, які часто виступали з ляльковими виставами. У козацько-гетьманську добу спалах розвитку театрального мистецтва пов'язаний щонайперше зі шкільним навчанням.

Шкільний театр українського бароко започаткував драму як сценічне дійство, що відбувалося за певними правилами з декораціями, шумовими ефектами та іншими сценічними засобами.

Окремий вид драми, що сформувався в цей період, – *вертеп* (Вертеп – назва печери поблизу Віфлеєму, у якій, за біблійною легендою, народився Ісус Христос). Акторами вертепа були ляльки.

Що вам відомо про вертеп?

Елементами театрального мистецтва було наповнене й життя козаків. У всіх полках були музиканти, адже в похід козаки вирушали з піснями. Вони активно проводили дозвілля: танцювали, співали, слухали кобзарів і самі розповідали про свої подвиги. На Січі панувала сміхова стихія, яка ініціювала багато жартів. Любили козаки й театр календарної обрядовості (зокрема, вони були дотепними колядниками, стрибали через вогнища на Івана Купала), організовували вертеп та різні театрально-карнавальні дійства.

2

1 – Фреска «Скоморохи» з південної вежі Софійського собору. Київ;
2 – вертепна скриня;
3 – персонажі вертепу

3

Сцена з вистави Марка Кропивницького «По ревізії»

Вершинним злетом розвитку українського театру стала творчість **«театру корифеїв»** – першого професійного українського театру, відкритого в 1882 році в Єлисаветграді (нині – Кропивницький). Засновником театру був **Марко Кропивницький**, після нього театр очолював **Микола Садовський**, який боровся за українське слово та український театр за часів їх заборони, розвинув кращі здобутки «театру корифеїв» у поєднанні з європейськими традиціями.

Із цим творчим колективом також пов'язані імена **Марії Заньковецької**, **Панаса Саксаганського**, **Михайла Старицького**, **Івана Карпенка-Карого**. Перший стаціонарний український театр було відкрито в Києві 1907 року. Стиль театру об'єднував драматичне й комедійне дійство з музичними, вокальними сценами, включаючи хорові й танцювальні ансамблі, вражав суто народною свіжістю і несхожістю на жоден театр того часу. Важливим елементом у театрі була музика. Крім опер («Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського, «Продана наречена» Бедржіха Сметани, «Галька» Станіслава Монюшка, «Катерина» Миколи Аркаса), ішли вистави мішаного жанру – музично-драматичні, де велика роль приділялася пісням і танцям, наприклад «Енеїда» Івана Котляревського. Тому в театрі діяв постійний злагоджений оркестр. Музичне оформлення спектаклів здійснювали композитори **Микола Лисенко** та **Кирило Стеценко**, художнє – **Василь Кричевський**. Майстри «театру корифеїв» створили національну школу акторської та режисерської майстерності, піднесли український театр на значно вищий щабель професіоналізму.

«Театр корифеїв»

ХХ століття – яскрава доба розмаїття стильових форм і світоглядних позицій. Саме тоді з'являються новаторські п'єси нових драматургів, що відбивають важливі етичні й психологічні проблеми (Леся Українка), неоптимістичні кризові мотиви (Володимир Винниченко), передчуття близьких трагічних політичних подій, що відбуватимуться в Україні (Гнат Хоткевич).

Театральні пошуки нового українського мистецтва були суголосні світовим. Знані світові режисери Рейнгардт, Станіславський, Меєргольд, Вахтангов, Брехт доводять, що суттю новочасного театру є не відтворення життя способом самого життя, що було притаманно сценічному мистецтву XIX століття, а його образне перетворення.

Фундатором нового українського театру стає **Лесь Курбас**. Розпочавши роботу в дореволюційних театрах Львова, Тернополя, Києва, режисер фор-

1

2

Сцени з вистав: 1 – Володимира Винниченка «Дорогу красі»; 2 – Миколи Куліша «Мина Мазайло»

Вадим Меллер. Ескізи до вистав: 1 – «Маклена Граса»; 2, 3 – «Алло, на хвилі 477»

мував зачатки нової театральної школи. У 1916 році він створив Молодий театр – театр пошуків нових форм утілення тогочасної та класичної драматургії. Через 10 років Лесь Курбас заснував філософський театр «Березіль» (Харків, 1926–1933), у виставах якого митець малює всесвіт, де головною рисою стає особлива довіра до життя людини в усіх його суперечностях.

Кульмінація здобутків Курбаса пов'язана з творчістю драматурга **Миколи Куліша** і художника **Вадима Меллера**. П'єси Миколи Куліша у блискучій постановці Леся Курбаса стали вершиною діяльності театру «Березіль». У добу п'єс-агіток драматург представив на сцені психологію героя. Такі актори, як **Йосип Гірняк**, **Мар'ян Крушельницький**, **Амвросій Бучма** та ін., майстерно відтворювали образи спектаклів. За життя М. Куліша з тринадцяти його п'єс шість не було дозволено до постановок, але й ті, що йшли, із часом були заборонені. Так само як і Лесь Курбас, драматург загинув у Соловецьких таборах у 1937 році.

Іван Бурячок. Ескіз декорації до вистави Лесі Українки «Камінний господар». 1914 р.

1 – Документальна вистава Сашка Брами «Осінь на Плутоні» на основі бесід з мешканцями геріатричного пансіонату; 2 – сцена з вистави Михайла Старицького «За двома зайцями»

Дізнайтеся про діяльність театрів, провідних театральних акторів у місцевості, де ви живете.

Нині в Україні понад 130 професійних театрів, серед них національні, драматичні, музично-драматичні, театри драми і комедії, юного глядача, ляльок та театри-студії. У конкуренції з іншими масовими видовищами театр шукає свою нішу, адже він має власну унікальну «зброю» – безпосередній енергетично-смисловий контакт між актором і глядачем.

Театр завжди був відображенням дійсності, немов у дзеркалі показуючи суспільству його вразливі місця, проблеми і здобутки. Сьогодні розвиваються традиційні та новаторські театри. Деякі сучасні колективи здійснюють пошуки підкреслено видовищної форми завдяки яскравій сценографії, епатажності гри акторів. Режисери експериментують щодо вільної інтерпретації авторських текстів, скорочуючи їх до мінімуму, змінюючи іншими формами сценічної виразності – роблячи акценти на пластиці, міміці, хореографії, пантомімі. Це пояснюється «кліповістю» нашого життя, мислення, через що сучасні глядачі зазвичай важко сприймають довгі монологи.

Сцена з вистави Миколи Куліша «Народний Малахій»

І навпаки, з'являються вистави в жанрі «verbatim» («документальний театр»), у якому слову відводиться домінуюча роль, театральні постановки повністю складаються з реальних монологів або діалогів звичайних людей, перепромовлених акторами. Монолог, що не редагується, а лише монтується автором, є основною складовою змісту і дії. Саме текст, а не подія стає головним чинником дії, формуючи нові

Станіслав Бенедиктов. Ескіз декорації до спектаклю «Сорочинський ярмарок»

умови театральної гри, які більше відповідають сучасним тенденціям культури. Мовленнєва форма втілення набуває нового, осучасненого, адекватного змісту. Отже, не втрачаючи актуальності, мовлення набуває нового культурного значення – стає носієм не інформації, а дії. І це нормальні процеси, адже театр, як і будь-яке мистецтво, постійно еволюціонує. Щоб торкнутися душевних струн людини зі сцени (в одному дублі!), потрібно нести тільки правду, вірити в того героя, якого граєш, на кілька годин зливатися з оточенням, і тоді публіка забуде, що перед нею лише сцена, а на ній – тільки гра. У всьому цьому й полягає унікальність театру як мистецтва.

Імовірно, театр не зазнає серйозних змін у майбутньому. Можливо, буде винайдено нові контакти з глядачем, нові варіації на вічні, класичні теми. Але основою завжди будуть дві складові – глядач і творець (автор, режисер, актор). Без літературного матеріалу та режисерсько-акторської інтерпретації немає вистави, а без глядача – немає самого театру. Потрібна постійно зацікавлена публіка, вона тепер вельми досвідчена і вимоглива, та театрам доводиться їй відповідати.

Сцена з вистави Юрія Шевченка «Бармалей та Айболить»

Запитання і завдання

1. Які найвищі досягнення українського театру?
2. Дослідіть творчі долі корифеїв української сцени та значення їхньої творчості для сьогодення (за вибором).
3. Перегляньте один зі спектаклів, проведіть дискусію на тему, що порушена в ньому.

§ 27

ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОГО КІНО

Володимир та Георгій Стенберги. Афіша до кінофільму Олександра Довженка «Земля»

Що ми знаємо про український **кінематограф**? Насправді питання досить складне. Адже українському кіно вже понад сто років! А до 40-х років XX століття Україна була в авангарді за кількістю відзнятих стрічок!

Український кінематограф на початку свого існування гучно заявив про себе на весь світ. Саме в Києві 1928 року відкрилася найсучасніша у світі (!) кінофабрика (сьогодні – Національна кіностудія імені О.П. Довженка). В Україні, в Одесі, 1925 року **Сергій Ейзенштейн** зняв кінофільм «Броненосець "Потьомкін"», що увійшов до десятки кращих фільмів світового кінематографа. А в 1958 році на Всесвітній виставці в Брюсселі (Бельгія) у результаті опитування, проведеного Бельгійською синематекою серед 117 видатних критиків і кінознавців із 26 країн світу, фільм «Земля» **Олександра Довженка** було названо в числі 12 найкращих картин усіх часів і народів. До того ж у 2012 році британський журнал Sight&Sound віддав 8-ме місце українському фільму **«Людина з кіноапаратом»** (реж. *Дзиґа Вертов,* 1929) у списку з визначення найкращих фільмів усіх часів. В опитуванні того самого журналу, але серед документальних фільмів, у 2014 році ця стрічка посіла вже 1-ше місце.

Протягом останніх років український кінематограф упевнено крокує вперед, здобуваючи визнання на світових кінофорумах. Так, наприклад, у 2003 році на Берлінському міжнародному кінофестивалі (Берлінале) український анімаційний фільм «Йшов трамвай дев'ятий номер» (реж. *Степан Коваль*) отримав нагороду «Срібний ведмідь», короткометражний фільм «Тато» (2004) Олексія Росича на Міжнародному кінофестивалі в Лос-Анджелесі отримав «Золотий кадрик», а короткометражні стрічки «Подорожні» (реж. *Ігор Стрембіцький*), «Крос» (реж. *Марина Врода*) – Золоту пальмову гілку Каннського кінофестивалю, у 2014 році фільм «Плем'я» (реж. *Мирослав Слабошпицький*) на цьому самому фестивалі отримав зразу декілька призів.

Які види і жанри кіно ви знаєте? Пригадайте, як розвивалося кіномистецтво близького і далекого зарубіжжя.

ФАКТ

Ми були піонерами й у винахідництві кінознімального апарата! Адже ще в 1893 році головний механік Новоросійського університету (Одеса) **Йосип Тимченко** сконструював прототип сучасного кінознімального апарата та апарата для кінопроекції. Саме тоді він здійснив і перші у світі кінозйомки – зняв вершників і метальників списів. Ці дві стрічки 1893 року було продемонстровано в готелі «Франція» (Одеса), а на початку 1894-го винахід представлено на засіданні секції фізики IX з'їзду російських натуралістів і лікарів у Москві. Нині кінознімальний апарат Йосипа Тимченка зберігається у фондах Політехнічного музею у Москві.

У вересні 1896 року в Харкові фотограф **Альфред Федецький** зняв кілька хронікальних сюжетів. А вже в грудні – майже рік у рік з першим публічним кіносеансом у Парижі братів Люм'єр – він улаштував кіносеанс у Харківському оперному театрі.

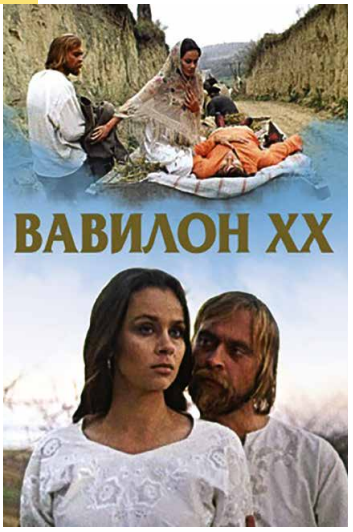

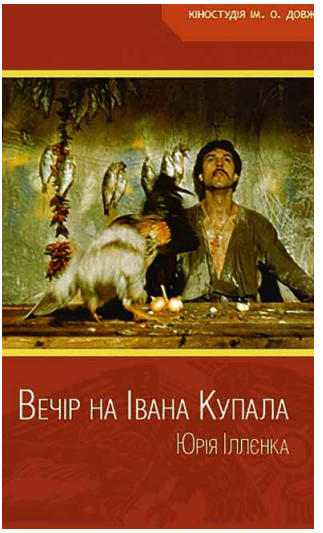
Кадри та афіші німого українського кіно

Українське кіно, як і в усьому світі, розвивалося в таких напрямах: ігрове (художнє), неігрове (документальне, науково-популярне) та анімаційне.

Одними з перших ігрових картин (ще німого кіно) були екранізації відомих вистав, зокрема «Наталка Полтавка» (з **Марією Заньковецькою** в головній ролі), «Москаль-чарівник», «Наймичка». З того часу жанр екранізації є одним з найпопулярніших в українських кінематографістів.

Особливу роль у становленні українського кіномистецтва відіграли фільми Олександра Довженка «Звенигора» (1928), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930). Його творчість піднесла вітчизняний кінематограф до світового рівня. Якось митець сказав: *«Мої картини подібні до яблунь – добре потрясеш – набереш 500 яблук, погано – упаде штук 10»*.

Дослідіть творчість українських кіномитців у жанрі екранізації. Які твори літератури було перенесено на кіноекрани? Які жанри кінематографа характеризують ці екранізації (бойовик, фільм-біографія, пригодницький фільм, детектив, драма, трагедія, історичний фільм, військовий фільм, кінокомедія, пародія, мелодрама, фантастика тощо)?

Самобутнім і неповторним явищем українського кінематографа є *поетичне кіно*. Воно народилося в 60-х роках минулого століття, коли відбувалися докорінні зміни в житті суспільства. Це був період зростання нової української генерації не тільки в літературі й політиці, але й у кінематографі. Ті часи спонукали до народження героя високої інтелектуальної напруги. Мистецтво не могло більше залишатися прямолінійним, надто довго в ньому визнавалася тільки «правильність» гасел і промов з їхньою неодмінною однозначністю. Історичний досвід відкрив за цією «правильністю» прірву неправди, що коїлася в житті. Тезам, які герой мав виголошувати з екрана, уже ніхто не вірив. Важливого значення набувало відкриття героя, який мусив робити вибір, часом у сумнівах і помилках, але осмислено й відповідально. Життя на екрані поставало в усій повноті емоційно-інтелектуальної сфери, приваблювало, бо наближалося до реальності та метафоричності водночас.

Постери та афіші українського поетичного кіно

Справжніми перлинами українського поетичного кіно є фільми «Тіні забутих предків» **Сергія Параджанова**, який отримав другу премію на 7-му Міжнародному кінофестивалі в Аргентині; «Криниця для спраглих» **Юрія Іллєнка**; «Камінний хрест» **Леоніда Осики**, «Вірність» **Петра Тодоровського**.

Найвагоміше досягнення поетичного кіно в тому, що воно звернулося до філософського

Кадри з кінофільмів Юрія Іллєнка: 1 – «Вечір на Івана Купала»; 2 – «Білий птах з чорною ознакою»

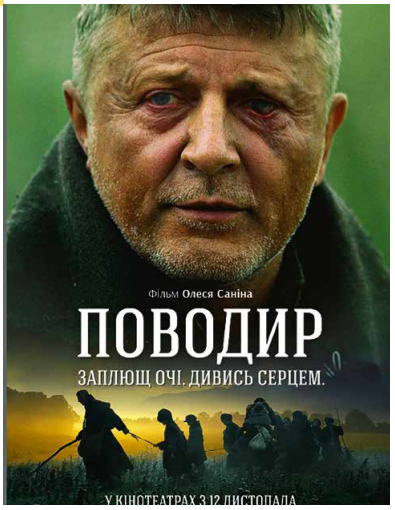
осмислення непересічних цінностей: патріотизму, моральних та естетичних скарбів, що викристалізовувалися у свідомості й пам'яті народу впродовж віків і тепер поставали перед загрозою знецінення. Усвідомлювалося, що треба рятувати душу своєї нації, душу народу. Якщо буде збережено його духовне здоров'я, то не загубиться і традиційна культура, що поєднує в собі духовність та інтелект.

Поетичне кіно як явище творчого плану засвідчило розвиток власної кіномови, що ґрунтується на можливостях мистецтва не словесного, а саме візуального. Маніфестуючи національну своєрідність, митці намагалися осягнути істинність людської долі, трагедій, страждань, мрій і радості в найскладніших поворотах життя.

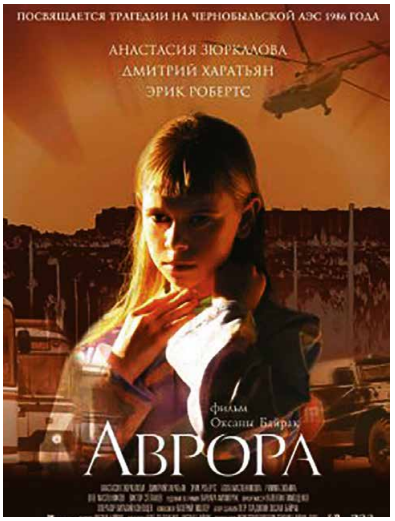
Однак реакційна політика так званого застою фактично знищила українське поетичне кіно. Режисера Сергія Параджанова відлучили від кінематографічної творчості й суспільного життя. «Авторський» шедевр **Кіри Муратової** «Довгі проводи» опинився під забороною. Драматична доля також спіткала фільми Юрія Іллєнка «Вечір на Івана Купала» та «Білий птах з чорною ознакою» (який отримав Золоту медаль Міжнародного фестивалю).

Кадри з кінофільму «Тіні забутих предків» (реж. Сергій Параджанов)

Афіші до фільмів українського ігрового кінематографа

Український ігровий кінематограф, яскраво демонструючи талант і професіоналізм його творців, розвивався в різноманітних жанрах: комедійному («Королева бензоколонки», реж. *Олексій Мішурін* та *Микола Літус*), психологічній драмі («Весна на Зарічній вулиці», реж. *Марлен Хуциєв*, «Військово-польовий роман», реж. *Петро Тодоровський* та ін.), «міській прозі» («Польоти уві сні та наяву», реж. *Роман Балаян*) тощо.

Великий пласт українських кінотворів складають фільми на історичну та військову тематику. Упродовж усього свого розвитку українські митці приділяли значну увагу історії України. Створено фільми як про минувшину нашої Батьківщини («Коліївщина», реж. *Іван Кавалерідзе*, «Богдан Хмельницький», реж. *Ігор Савченко*, «Ярослав Мудрий», реж. *Григорій Кохан*, «Молитва за гетьмана Мазепу», реж. *Юрій Іллєнко*, телесеріал «Роксолана», реж. *Борис Небієрідзе* та ін.), так і про події недавніх десятиліть («Голод-33», «Залізна сотня», реж. *Олександр Янчук*, «Помаранчеве небо», реж. *Олександр Кирієнко*). Особливу групу складають фільми на воєнну тематику, зокрема про Другу світову війну.

У часи воєнного лихоліття були зняті справжні кіношедеври. До них можна зарахувати фільм «Райдуга» (реж. *Марк Донський*) за сценарієм Ванди Василевської, який з надзвичайною художньою силою передає трагедію окупованого фашистами українського села.

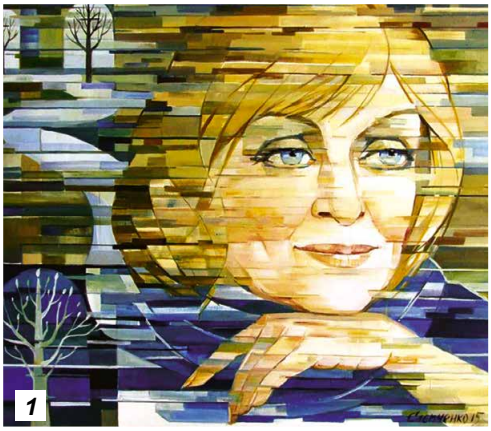
Сьогодні український кінематограф починає відроджуватися, і кількість стрічок, створених в Україні, продовжує стрімко зростати.

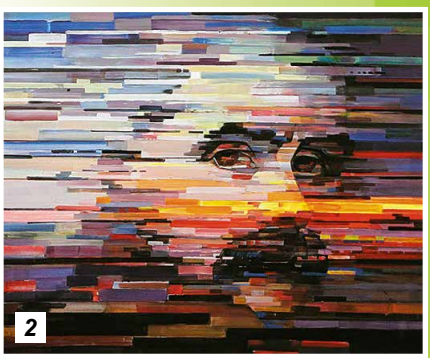
Поцікавтеся з різних джерел про фільми на історичну та воєнну тематику, що їх зняли українські митці останніми десятиліттями. Дізнайтеся про розвиток в українському кінематографі різних жанрів ігрового кіно: комедії, детективу, бойовика, фантастичного фільму тощо. Наведіть приклади українських телесеріалів.

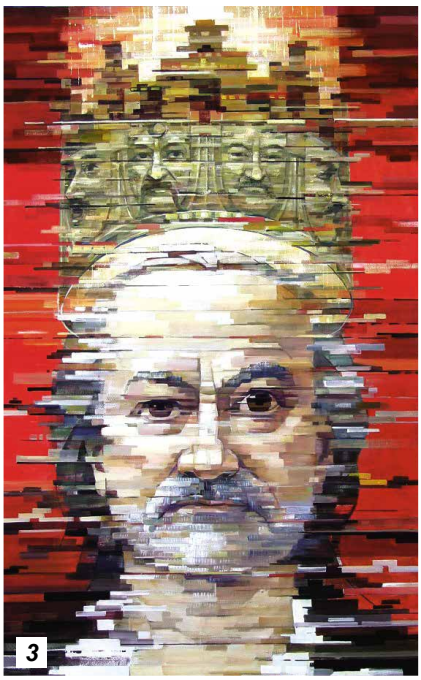
Перлина

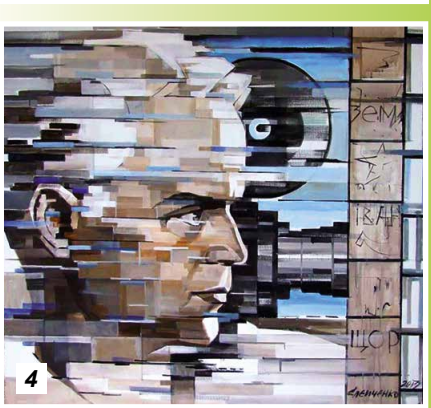
Наш сучасник, український художник **Володимир Слєпченко** створив велику серію портретів славетних українців із часів Київської Русі й до сьогодення. На основі архівних, історичних, літературних джерел митець відтворив образи тих особистостей, які, на його думку, присвятили своє життя і талант розвитку науки, культури, мистецтва, філософії, державотворенню і просвітництву в Україні та за її межами і можуть бути прикладом для теперішнього і наступних поколінь українців. Портрети виконано в авторській живописній манері «арт-лайн» (мистецтво лінії).

Як у портретах утілено характер, вдачу людини? Поміркуйте, чому саме так зображено ту чи іншу особистість. Поцікавтесь іншими портретами серії «Обрані часом».

1

2

3

4

5

Володимир Слєпченко: 1 – Ада Роговцева; 2 – Тарас Шевченко; 3 – Богдан Ступка – король сцени; 4 – Олександр Довженко; 5 – Катерина Білокур

Кадр з українського документального кіно

Важливим видом кінематографа є **документальне кіно.** Яке його призначення: нейтрально фіксувати події і спонукати глядача до їх осмислення або ж подавати авторське бачення певної проблеми? Якими є його межі: де закінчується документ і починаються зміни так званої реальної дійсності відповідно до авторського бачення? Існує думка, що, на відміну від ігрового кінематографа, у якому найціннішим є режисерське бачення світу, у документальному кіно нас цікавить власне дійсність, тож фігура «автора» тут має бути майже непомітною. Проте до суб'єктивного світу режисера додається і своєрідна «суб'єктивність» камери, яка пропонує окремі фрагменти дійсності й «персонажів» у певному ракурсі. Та, зрештою, талановитим режисерам вдається перетворити цю особливість на суттєву перевагу.

ФАКТ

Першими більш-менш планомірними документальними творами були кінохроніки і хронікальні кіножурнали («Живий журнал»), які розповідали про важливі факти й події суспільно-політичного життя молодої республіки, зображували, наприклад, радісні обличчя дітей у їдальні, рейси агітпоїздів тощо. Це були кадри історичного значення, які передавали характерні ознаки часу, фіксували образи епохи. Незважаючи на досить обмежені технічні можливості, оператори здійснювали зйомки винахідливо, оригінально, застосовували панорами, крупні плани, цікаві ракурси, намагаючись яскраво донести до глядачів тему фільму, цікаво розповісти про певну подію. Скажімо, знімаючи народні зібрання, вони використовували верхні точки зйомки, щоб показати масовість, масштабність події, водночас створювали цікаві, характерні людські портрети (селянин, що уважно слухає оратора, молода дівчина зі щасливою посмішкою та ін.).

Афіша до фільму «Ентузіазм. Симфонія Донбасу» (реж. Дзиґа Вертов)

Серед документальних фільмів, що свідчили про значні досягнення української кінодокументалістики, можна назвати перший звуковий документальний фільм «Ентузіазм. Симфонія Донбасу» (1930), який створили **Дзиґа Вертов** та оператор **Борис Цейтлін.** Стрічка була справді новаторською: у цьому фільмі Дзиґа Вертов уперше використав синхронно записані голоси героїв, документальну фонограму для більш переконливого, життєво вірогідного відтворення образів людини праці. Була виготовлена спеціальна малогабаритна камера звукозапису, записані вуличні та виробничі шуми, зокрема на Донбасі під час зйомок фільму.

Після перегляду фільму «Ентузіазм. Симфонія Донбасу» в листопаді 1931 року в Лондоні Чарлі Чаплін сказав: *«Я ніколи не міг собі уявити, що ці індустріальні звуки можна так організувати, щоб вони здавались прекрасними. Я вважаю цей фільм однією з найбільш хвилюючих симфоній, які я коли-небудь чув. Містер Дзиґа Вертов – музикант»*.

Дослідіть розвиток українського документального кіно впродовж XX століття і зробіть повідомлення про це. Проаналізуйте, які питання порушували режисери-документалісти. Чому, на вашу думку, митців хвилювала саме ця тематика?

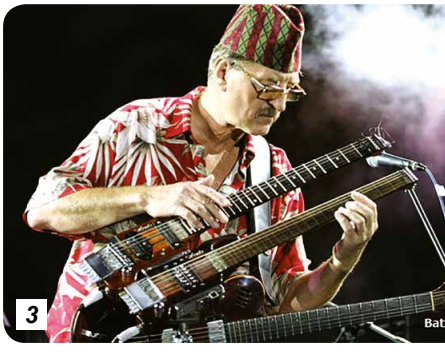
Тематика документального кіно впродовж століття розгалужувалася від фіксації на кіноплівку важливих фактів і подій громадянського життя до осмислення життєвих явищ, актуальних публіцистичних тем. Діапазон тем, яких торкаються сучасні українські документалісти, сягає від екстремальних історій про людей, які живуть в умовах війни, природних або інших катастроф, до проблем ґендерної нерівності, дискримінації, порушення прав дітей, людей з інвалідністю; від уваги до проблем «звичайної» людини до відкритого діалогу про права людини, утвердження ставлення до людської гідності як найвищої цінності.

Серед яскравих фільмів української документалістики заслуговують на увагу фільми-портрети відомих особистостей. Наприклад, режисерську галерею **Анатолія Сирих** складають стрічки про відомих представників культури XX століття, часто не оцінених в Україні або й просто забутих. До неї вже ввійшли режисер Сергій Параджанов, актор Іван Миколайчук, художник Григорій Гавриленко, композитор Валентин Сильвестров, скульптор Михайло Грицюк та багато інших.

До фільмів документального жанру можна зарахувати також стрічку **Вікторії Мельникової** «З найкращими побажаннями! Енвер» – про джазового та етногітариста кримськотатарського походження Енвера Ізмайлова, одного з десяти найвідоміших гітаристів світу, та його незвичну техніку гри – тепінг; творчий доробок **Анастасії Харченко** «Божичі» – про однойменний фольклорний колектив, який збирає народні пісні по українських селах. Цікавими документальними творами попередніх років можна назвати фільми «Григорій Сковорода» Івана Кавалерідзе, «Іван Франко» Тимофія Левчука, з останніх – «Контури» – альманах з трьох короткометражних документальних фільмів Олега Чорного, Валерія Балаяна, Олексія Радинського про художників стрит-арту, для яких графіті – це мова, якою вони висловлюють своє ставлення до сучасних процесів у суспільстві.

1

2

3

Кадри з фільмів: 1 – «Григорій Гавриленко» (реж. Анатолій Сирих»); 2 – «Контури» (реж. Валерій Балаян). 3 – Енвер Ізмайлов

Ще одна популярна тема кінодокументалістики – реальні історичні події. До творів такого жанру належить «Назви своє ім'я» **Сергія Буковського** – фільм-інтерв'ю, де зібрані свідчення очевидців про Голокост. Режисер не задовольняється простою діалогічною формою: розповіді перемежовуються страшними хронікальними зйомками тих часів. Багато документальних фільмів останніх років присвячено подіям, що відбуваються в сучасній Україні (наприклад, різнобічно розкрито тему подій на Євромайдані тощо).

Документальний фільм «Божичі» (реж. А. Харченко).

Як може втілюватися авторський задум у документальному кіно? Перегляньте один із творів документального кіно (по телебаченню, у кінотеатрі, в Інтернеті) та проаналізуйте його щодо тематичної спрямованості, актуальності, засобів авторського втілення сюжету. Яку тему сучасності обрали б ви для документального твору? Обґрунтуйте свою позицію.

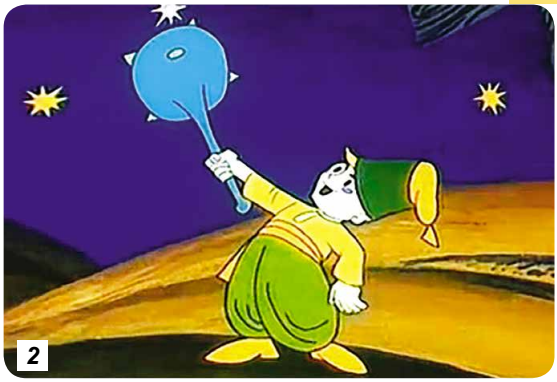
Кадри з мутфільмів: 1 – «Пригоди капітана Врунгеля»; 2 – «Як козаки...»

Українська анімація – явище непересічне. Стрічки режисерів **Володимира Дахна** та **Едуарда Кирича** (серіал «Як козаки...»), **Давида Черкаського** («Пригоди капітана Врунгеля», «Крила» та ін.), **Леоніда Зарубіна** («Солом'яний бичок»), **Володимира Гончарова** («Чумацький Шлях»), **Степана Коваля** («Йшов трамвай дев'ятий номер») прославили українську анімацію за межами країни.

Анімація – мистецтво, яке потребує концентрації, відповідальної, щоденної праці. Для того щоб вийшов анімаційний шедевр, потрібен не лише талант, але й неабиякі знання. Адже кожний «кадр» малюється окремо. І техніки тут можуть бути найрізноманітніші – від простого олівця до яскравих фарб. Цілий колектив художників, кіномитців, технічних працівників працює тривалий час, аби потішити згодом малечу десятихвилинним «мультиком». А ось результат цієї праці часто-густо залишається в серцях мільйонів дітлахів на все життя, зігріває їх, надихає на самостійну творчість. У цьому – високе покликання, здавалося б, «несерйозного» жанру мистецтва мультиплікації.

Пригадайте, які види анімаційних фільмів (залежно від способу створення) існують. Поміркуйте над призначенням і функціями анімаційних творів.

Кадри з мультфільмів: 1 – «Кривенька качечка», 2 – «Котигорошко»

Багато творів української анімації живиться фольклорними традиціями нашого народу. Про це свідчать мультфільми «Покрово-Покрівонько» Анатолія Трифонова, «А у нашого Омелечка...» Євгена Сивоконя, «Солом'яний бичок» Леоніда Зарубіна, «Коза-дереза» Ірини Смирнової, «Котигорошко» Бориса Храневича, «Кривенька качечка» Алли Грачової, «Три паньки» Єфрема Пружанського, славетний серіал «Як козаки...» Володимира Дахна та Едуарда Кирича, «Лис Микита» Володимира Кметика та Михайла Яремка і багато інших стрічок, улюблених з дитинства.

Анімаційні фільми, особливо нині, створюють для людей різного віку – і для малечі, і для підлітків, і для дорослих.

Іноді сама палітра, картинка може нести сенс. Кольорові плями під музику, які сюжетно зав'язані, – це вже анімаційне кіно. Воно не навчальне і не несе інформації, однак іноді вражень досить.

Більшість мультфільмів сюжетні. І тут дуже важливо – які почуття викликає цей сюжет, особливо в дитячої аудиторії. У маленьких глядачів анімаційне кіно пробуджує досвід попередніх поколінь, формує мову, світогляд, а в дорослої людини – закріплює його.

Практичне завдання *(на вибір)*

1. Створіть документальну відеодобірку ***«Хроніка життя нашого класу»***.
2. Поміркуйте, які анімаційні сюжети ви можете створити на допомогу у навчанні учням початкової школи.

Запитання і завдання

1. У чому полягають здобутки українського кінематографа?
2. Чи є у вас улюблені актори (актриси), режисери (режисерки)? Поясніть свої вподобання.
3. Подискутуйте, як можна за допомогою анімації навчати, виховувати, формувати світогляд, бажання відчувати естетичну насолоду.
4. У вільний час перегляньте разом з однокласниками (однокласницями) кінострічку українського кінематографа. Обговоріть її (визначте провідну ідею, особливості її втілення), висловіть своє ставлення до картини.

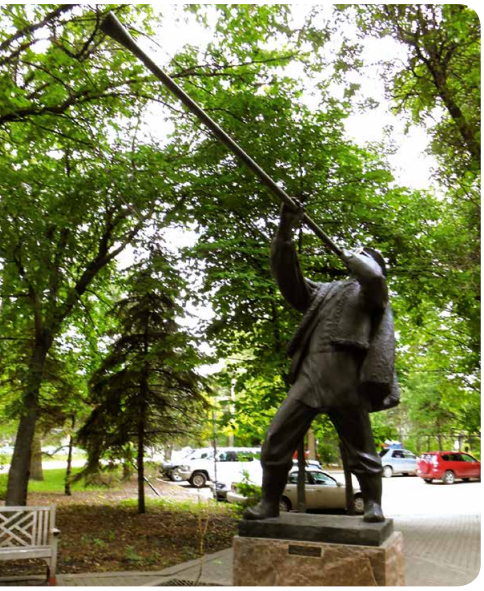

МИСТЕЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Українське мистецтво впродовж XX століття творилося не лише на теренах рідної землі, але й далеко за її межами.

Українська *діаспора* відігравала і продовжує відігравати непересічну роль у долі українського народу, його культурі, у міжнародних контактах нашої країни. Упродовж XX століття вона була одним із важливих чинників збереження етнічної ідентичності українців і нині залишається невід'ємною складовою української національної культури, важливим чинником збереження і розвитку окремих її сфер, заборонених на етнічних теренах у часи тоталітарного режиму.

Українці, які живуть за межами нашої держави, не «розчиняються» як нація, а продовжують підтримувати, зберігати й розвивати культурні засади свого народу. Зокрема, у царині мистецької діяльності творчість наших співвітчизників засвідчила те, що талановитий і працьовитий український народ в інших умовах не тільки був конкурентоспроможним, але й здобув собі гідне місце серед міжнародної співдружності. Тому актуальним є повернення невідомих і забутих імен митців, які утверджували українську культуру в закордонному середовищі. Серед них – відомі на ввесь світ музиканти, художники, архітектори, актори й режисери.

Леонід Молодожанин (Лео Мол). Пам'ятник гуцулу з трембітою

До когорти видатних митців XX століття в галузі образотворчої діяльності належить канадський скульптор українського походження, живописець, академік Королівської Канадської академії мистецтв **Леонід Молодожанин** (псевдонім Лео Мол, англ. *Leo Mol*). Сьогодні його творами пишаються музеї Канади, Америки, Ватикану, Англії, Італії, Німеччини та України. Саме Лео Мол створив пам'ятники Т. Г. Шевченку у Вашингтоні, Буенос-Айресі та в Санкт-Петербурзі. У скульптурних образах Лео Мол був лірич-ним, але водночас експресивним співцем українського духу. Роботи майстра сповнені динаміки, натхнення та новаторства. У Канаді є цілий парк його скульптур у Вінніпезі (Манітоба) – «Сад скульптур Лео Мола», що налічує понад 300 його творів. Цікаво, що відвідувачів парку вітає гуцул із трембітою. У 1992 і 2007 роках Лео Мол передав у дар Україні для постійного зберігання в Національному музеї Тараса Шевченка частину свого творчого доробку.

Олександр Архипенко: 1 – Гондольєр, 2 – Жінка, що вкладає волосся; 3 – Олександра Екстер. Цар Ірод; 4 – Соня Делоне. Танцівниці фламенко

Відомий у всьому світі виходець з України **Олександр Архипенко** був одним із основоположників *кубізму в скульптурі*. Його твори перевернули світові уявлення початку XX століття про скульптуру. Саме він уперше «склав» єдину форму з різних нееквівалентних форм, уводячи в композиції скло, дерево, метал, целулоїд. Творчість Архипенка мала великий вплив на розвиток модерністського мистецтва, у тому числі архітектури та дизайну, у країнах Європи й Америки.

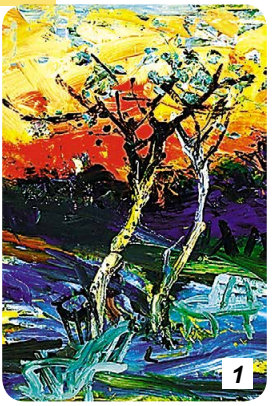
Серед яскравих постатей модерністського мистецтва є **Олександра Екстер** – українка за походженням, представниця європейського кубізму та футуризму в живописі. Була однією із засновників стилю *ар-деко*. Багато працювала для театру і кіно, створюючи декорації та театральні костюми, зокрема в манері конструктивізму.

Соня Делоне, також вихідка з України, одна із засновників напряму авангардного живопису – *орфізму*, який визначала як «рух кольору у світлі». За допомогою переплетіння геометричних фігур і концентричних «сонячних кіл» вона створювала яскраві й динамічні композиції, що передають енергію руху та різні тонкощі кольорових поєднань. Талант мисткині багатогранний: вона писала картини, розробляла дизайн одягу і взуття, створювала театральні костюми, займалася тюнінгом автомобілів, ілюструвала книжки, ткала килими тощо. Соня Делоне – перша жінка-художниця, удостоєна прижиттєвої персональної виставки в Луврі.

Соня Делоне. Композиція

Створіть міні-проекти про творчість О. Архипенка, О. Екстер, С. Делоне та їхніх колег-художників – наших співвітчизників і представників діаспори – О. Родченка, П. Ковжуна, В. Баранова-Россіне, Н. Альтмана, О. Грищенка. Проаналізуйте, у яких мистецьких стилях працювали ці художники.

1 – Василь Хмелюк. Пейзаж; 2 – Абрам Маневич. Осінь; 3 – Яків Гніздовський. Кіт

Серед митців, які прокладали дорогу українському живописові в широкий світ, був **Абрам Маневич.** Його самобутнє мистецтво ввібрало в себе пленерність імпресіонізму, кольорову площинність модерну, пластику його лінійних ритмів, що органічно відповідало особистісному духовному світу майстра, його розумінню природи. Серед видатних живописців XX століття є **Василь Хмелюк** – український маляр-постімпресіоніст родом з Вінницької області, який у 30-х роках XX століття жив і творив у Празі й став однією із центральних постатей мистецького життя Парижа середини минулого століття. Твори Хмелюка – це квіткові композиції, натюрморти, краєвиди, портрети в яскравих контрастних кольорах (зокрема, портрети гетьманів і козацької старшини). Твори українця **Якова Гніздовського** у свій час прикрашали кабінет президента США Джона Кеннеді в Білому домі. Спадщина митця складає сотні картин і понад 300 гравюр (ксилографії, офорти, ліногравюри, екслібриси). Улюбленими «моделями» художника була пишна рослинність ботанічних садів, мешканці зоопарків (мавпи, вівці). Зосередження на ізольованій формі природи, заповнення простору заплутаним переплетенням безлистих гілок – це ідеї, які є центральними для його стилю.

ФАКТ

Засновник художньої школи поп-арту **Енді Воргол (Ворхол)** (англ. *Andy Warhol*, справжнє ім'я *Андрій Вархола)* – також українець за походженням. Він прославився як художник, ілюстратор, кінорежисер, продюсер грамплатівок і письменник. У 1962 році Воргол створив сенсаційну серію полотен, на яких були намальовані переважно у кричущих кольорах банки кока-коли і консервів, зокрема – знамениті зображення банок томатного супу «Кемпбелл», що стали візитівкою цього художника. Пізніше майстер створив ще більш епатажні твори із зображенням кумирів сучасного суспільства Мерилін Монро, Міка Джаггера, Майкла Джексона.

Дослідіть творчість інших художників-українців, наприклад, А. Сологуба, М. Андрієнка, М. Левоцького, О. Мазурика, Б. Крюкова та ін. Можливо, вихідці з вашої рідної місцевості своєю творчістю також зробили свій внесок у розвиток української художньої культури за кордоном? Поцікавтеся цим питанням.

Хор імені Олександра Кошиця

Історія **української музики** також не може бути повноцінною без великого шару надбань у царині музичної культури української діаспори XX століття. Серед митців, які утверджували українську музичну культуру в закордонному середовищі, вагоме місце посідають композитори – вихованці Київської, Харківської, Петербурзької, Празької, Віденської консерваторій, Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові.

Ім'я **Олександра Кошиця** – видатного українського хорового диригента, визначного композитора і вченого-етнографа, талановитого педагога – десятки років було в Україні під суворою забороною. Якщо деякі неперевершені обробки українських народних пісень і виконувалися, то ім'я їх автора не називали. Його ж власні чудові світські та духовні твори не звучали взагалі. Хорова капела, яку він створив у 1919 році, здійснила велике світове гастрольне турне. Її виступи в країнах Європи, Північної та Південної Америки були тріумфальними. Своєю творчістю Олександр Кошиць та його капела сповіщали народам світу про великий український народ, який зберіг свою прадавню і славну історію, багатющі традиції та своєрідну високу музичну культуру.

Але через політичні утиски співаки капели разом з Кошицем вимушені були емігрувати. Опинившись за океаном, в Америці (частина співаків зосталася в Європі), багато з них з мистецтвом не розлучалися – продовжували співати в аматорських хорах, а дехто навіть і керував такими колективами. Шанувальники творчості Олександра Кошиця вважають його генієм: історики та мистецтвознавці Черкащини стверджують, що їхня земля подарувала світові дві неповторні особистості – Шевченка та Кошиця. Першого знають усі; другий відомий переважно за кордоном.

Українська діаспора зробила неоціненний внесок у збереження української духовної хорової музики. У той час як на батьківщині впродовж десятиліть вона була під забороною, за кордоном друкували й виконували літургії та інші духовні твори Олександра Кошиця, Михайла Гайворонського, Андрія Гнатишина, Ігоря Соневицького, Мирона Федоріва та ін.

Дослідіть творчість музикантів – українців за походженням. Проаналізуйте їхній внесок у музичну скарбницю української культури.

Збірка пісень Квітки Цісик (титульний аркуш)

Бандурист Григорій Китастий

Музиканти діаспори підтримували й розвивали виконавство на українських народних інструментах та українську пісню. Зокрема, співаки-бандуристи **Григорій Китастий, Василь Ємець, Зіновій Штокалко** писали різножанрові твори для бандури та ансамблів бандуристів. **Квітка Цісик** – американська співачка українського походження. Для популяризації української пісні у 80-х роках XX століття видала два україномовних альбоми «Пісні України» та «Два кольори», які були номіновані на премію «Греммі». Голос співачки звучав у рекламі компаній McDonald's, CocaCola, Ford motor.

Квітка Цісик. «Я піду в далекі гори», «Ой не світи, місяченьку».

Український театр дав свої «паростки» і в благодатному середовищі української еміграції. В Австралії у Мельбурні понад півстоліття існує театр ім. Леся Курбаса, діють драматичні гуртки в Мельбурні, Сантайні (штат Вікторія) та Петрі (Західна Австралія). У 1953 році аматорський український театр ім. Т. Г. Шевченка поставив у Буенос-Айресі «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Тараса Бульбу» і «Сорочинський ярмарок» М. Гоголя.

Сучасна американська письменниця і режисер **Вірляна Ткач** (за походженням українка) поставила 1990 року в Нью-Йорку власну композицію «Світло зі сходу» про Леся Курбаса, де використала його щоденники. Із цією виставою вона гастролювала в Києві, Харкові, Львові. Вірляна у співробітництві з відомою американською поетесою Вандою Фіппс здійснила ще одну величну для української культури справу, створивши двомовну антологію української поезії «В іншому світлі», до якої увійшли твори видатних українських поетів від Тараса Шевченка і Павла Тичини до сучасних авторів – Олега Лишеги, Аттили Могильного, Андрія Бондаря, Неди Нежданної, Сергія Жадана, Оксани Забужко та багатьох інших.

Пригадайте й назвіть сучасних митців (серед іншого й представників сучасного мистецтва), вихідців з України, які зробили внесок у розвиток художньої культури в інших країнах (зокрема, близького зарубіжжя).

Останнім часом значно розширилися як творчі зв'язки між науковцями України і провідними зарубіжними центрами в галузі історії та культури українського народу, так і мистецькі зв'язки, що охоплюють різноманітні сфери. Зміцнення зв'язків народу України з українцями за її межами – цей духовний міст єднання – сприятиме соціальному прогресу, демократії, взаєморозумінню між народами.

ПРОФЕСІЙНІ ВИПРОБОВУВАННЯ. **Арт-фест *«Сузір'я українського мистецтва»*** *(колективний проект)*. Сплануйте і проведіть мистецький захід у вашій школі з метою ознайомлення з унікальними здобутками українського мистецтва (зокрема, народного).

1. Розробіть дизайн-проект фестивалю (за орієнтовними напрямами): розробка емблеми (логотипу); ескізи сувенірної продукції; створення музичних позивних тощо; дизайн друкованої реклами (плакатів, буклетів, оголошень, запрошень тощо); дизайн оформлення концертного майданчика або локацій фестивалю; ескізи одягу учасників фестивалю (конкурсу), його ведучих, призу за перемогу.
2. Продумайте можливості журналістського висвітлення події.
3. Визначте номінації фестивалю, розробіть вимоги до учасників та запропонуйте можливі форми їх презентації за номінаціями (наприклад, «Автентичні твори мистецтва», «За мотивами українського мистецтва»), проведення майстер-класів тощо.

Запитання і завдання

1. Які види мистецтва розвивалися в середовищі української діаспори? Назвіть видатних митців.
2. Дізнайтеся про музеї, галереї творів українського мистецтва; музичні (фольклорні та професійні) колективи на різних континентах (Європа, Америка, Австралія). Поміркуйте, яку роль вони відіграють у збереженні та вивченні народної та професійної творчості рідної землі, патріотичному вихованні підростаючого покоління.

Робота з джерелами:

1. Створіть альбом ***«Імена славетних українців у світовому мистецтві»*** *(колективна робота)*.
2. Створіть візуальне представлення (наприклад, колаж) досягнень українського мистецтва.

НАШІ ДОСЯГНЕННЯ

1. Назвіть відомі вам культурні регіони світу.
2. До якого культурного регіону належать твори на ілюстраціях?

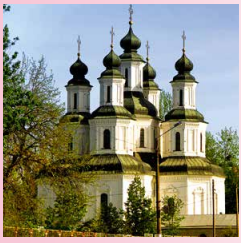

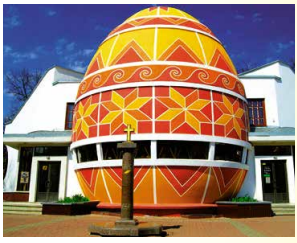
3. Якими музичними явищами збагатив світове мистецтво Американський культурний регіон?
4. За якими ознаками ви можете визначити архітектуру Далекосхідного та Арабо-мусульманського культурних регіонів?

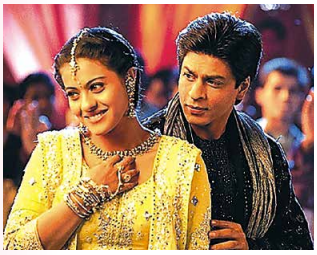
5. Які унікальні мистецькі явища «подарувало» світу українське мистецтво?

6. Наведіть приклади синтезу мистецтв у мистецтві Індійського культурного регіону.

7. Поміркуйте і визначте, що об’єднує ці твори мистецтва. Який з них «зайвий» у цьому ряду? Поясніть.

8. Порівняйте зображення. Зробіть висновки.

9. Дайте узагальнену характеристику найвизначніших досягнень кожного з культурних регіонів, з якими ви ознайомилися.

10. Оберіть у підручнику твір мистецтва. Схарактеризуйте його, висловте емоційно-ціннісне ставлення до нього.

11. Якою музикою, на вашу думку, доцільно озвучити експозицію кожного із запропонованих творів мистецтва? Схарактеризуйте цю музику або доберіть конкретні твори.

12. Придумайте ідею для арт-інсталяції, перфомансу, арт-мобу з елементами мистецтва різних культурних регіонів світу. Поділіться нею зі своїми однокласниками (однокласницями). По змозі спробуйте реалізувати її.

СЛОВНИК

Алеаторика (від лат. «гральні кості», «випадковість») – метод музичної композиції XX століття, який передбачає мобільність, незакріпленість музичного тексту, різні варіанти виконання.

Арабеска – європейська назва східного орнаменту, що складається з геометричних і рослинних елементів, побудованих на повторенні та множенні одного або кількох фрагментів візерунка.

Блокбастер – термін щодо дуже успішних, високобюджетних вистав і кінофільмів.

Буддизм – одна зі світових релігій, етичне вчення про духовне пробудження. Буддизм учить робити добрі та вмілі вчинки, натомість уникати злих та невмілих, а також очищувати й розвивати розум. Засновником учення вважається Сіддхартха Гаутама, що в подальшому отримав ім'я Будда.

Даосизм – один з основних напрямів давньої китайської філософії, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані не волі неба, а загальному законові – Дао, який існує поза свідомістю людини.

Діаспора – це розселення частини етносу поза межами своєї країни чи етнічної території. Основною причиною формування української діаспори були міграції населення за межі України, зумовлені в основному економічними та політичними причинами.

Додекафонія (від грец. – «дванадцять» і «звук»), або ***серійна техніка,*** – метод музичної композиції XX століття на основі рівноправності 12 тонів гами без ладових зв'язків між звуками. Засновник – австрійський композитор А. Шенберг.

Іслам – одна зі світових релігій, що сформувалася в VII столітті, обґрунтування якої містить священна книга Коран.

Кант – вокальний жанр, виконується без супроводу на три (чотири) голоси.

Конфуціанство – етико-філософське вчення давнього китайського мислителя Конфуція.

Літургія (від грецьк. «всенародний», «справа») – обідня, найважливіше богослужіння церкви східного обряду, аналогічне католицькій і протестантській месі.

Музеї художні – музейні заклади, колекції та експозиції яких відображають історію і сучасний стан образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва.

Національний стиль – відображення в мистецьких творах психологічно-етнонаціональних особливостей певного народу, нації, країни або окремих її регіонів.

Неофольклоризм – термін, що застосовується щодо музичних творів, у яких поновлення засобів виразності органічно пов'язане з опорою на фольклор.

Оп-арт – оптичне, або візуальне, мистецтво, орієнтоване на моделювання простору й руху нетрадиційними для мистецтва засобами та розраховане на оптичний ефект.

Пам'ятка культури – визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови тощо) і охороняється законом.

Постмодернізм (постмодерн, поставангард, від лат. post – «після» і «модернізм») – сукупна назва художніх тенденцій, що особливо чітко позначилися в 1960-ті роки й характеризуються радикальним переглядом позиції модернізму та авангарду.

Рага (із санскр. «колір», «відтінок», «бажання», «пристрасть») – ладоритмічні утворення, котрим приписується певний психологічний та етичний вплив; початкова системна одиниця індійського музичного образу.

Римейк – нова версія або інтерпретація раніше виданого твору.

Саундтрек – музичний супровід до будь-якого матеріалу: фільму, мюзиклу, аніме тощо.

Синтоїзм – традиційна релігія в Японії.

Сонорика (від лат. «дзвінкий», «голосний») – метод композиторської творчості XX століття, що передбачає використання яскраво забарвлених тембрових звучань – *сонорів*.

Стиль – сукупність спільних ознак, система художніх форм, наділених певною якістю й змістовою виразністю. Ознаки певного стилю можуть проявлятися в різних сферах життя людини.

Стиль митця – індивідуальна творча манера митця, його «творче обличчя».

Хоровий концерт – великий циклічний твір переважно для чотириголосного хору, в основу якого покладено контрастне звучання хору та невеликих ансамблів чи солістів.

Художня галерея – тип художнього музею.

Шлягер (від нім. «ходовий товар») – модна пісенька (мелодія), переважно на тему кохання, спрощеної стандартизованої поетичної та музичної форми, що стає популярною нерідко завдяки рекламі.

ЮНЕСКО (англ. **U**nited **N**ations **E**ducational, **S**cientific and **C**ultural **O**rganization, *UNESCO*) – міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, яка за співпраці своїх членів-держав сприяє розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

ЗМІСТ

I розділ
АФРИКАНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ РЕГІОН

§ 1. Строката Африка 6
§ 2. Величні цивілізації. Давній Єгипет 14

II розділ
АМЕРИКАНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ РЕГІОН

§ 3. Величні цивілізації. Доколумбова Америка 24
§ 4. Мистецтво Латинської Америки 29
§ 5. Мистецтво США 34

III розділ
ДАЛЕКОСХІДНИЙ КУЛЬТУРНИЙ РЕГІОН

§ 6. Витончена краса живопису Далекого Сходу 46
§ 7. Архітектурні образи Далекого Сходу 55
§ 8. Символічність і загадковість музики, театру і кіно 60

IV розділ
ІНДІЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ РЕГІОН

§ 9. Вражаючі пам'ятки індійської архітектури 72
§ 10. Синтез музики і руху 77

V розділ
АРАБО-МУСУЛЬМАНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ РЕГІОН

§ 11. Архітектура арабського Сходу 86
§ 12. Декоративні мотиви арабського Сходу 92
§ 13. Музичні та хореографічні арабески 96

VI розділ
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ РЕГІОН

§ 14. Величні цивілізації. Античність 104
§ 15. Архітектура – літопис людства 108

§ 16–17. Вічні образи європейського мистецтва 115
§ 18–19. Музика Європейського культурного регіону 125
§ 20. Європейський театр 133
§ 21. Захопливий світ європейського кінематографа 143

VII розділ
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ РЕГІОН. УКРАЇНА

§ 22. Величні цивілізації 156
§ 23. Архітектурні перлини України 159
§ 24. Візуальні образи українського мистецтва 167
§ 25. Музичне мистецтво України 187
§ 26. Театральне мистецтво України 196
§ 27. Здобутки українського кіно 202
§ 28. Мистецтво української діаспори 212
Наші досягнення 218
Словник 220

Навчальне видання

ГАЙДАМАКА Олена Василівна

МИСТЕЦТВО

(рівень стандарту, профільний рівень)

Підручник для 10 (11) класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Н.В. Заблоцька*

Відповідальна за випуск *А.І. Кравченко*
Макет, ілюстрації *Ю.В. Кущ*
Обкладинка *Т.В. Кущ*
Технічний редактор *Ц.Б. Федосіхіна*
Комп'ютерна верстка *Н.М. Музиченко, С.Ф. Лобунець*
Коректори *Л.Ф. Федоренко, О.А. Симонова*
Педагогічні малюнки *Н.А. Лемешевої*

Формат 70×100/16.
Умовн. друк. арк. 18,2. Обл.-вид. арк. 17,68.
Тираж 61 945 пр. Вид. № 1974.
Зам. №

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.